

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОСОФІЇ ТА СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА**

**ЄДНІСТЬ НАВЧАННЯ І НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ –
ГОЛОВНИЙ ПРИНЦИП УНІВЕРСИТЕТУ**

**Матеріали звітної науково-практичної конференції
викладачів, докторантів та аспірантів
Факультету філософії та суспільствознавства**

20-21 травня 2020 року

**Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2020**

УДК 378.091.3+001.8](063)
ББК 74.480.278я431
Є 34

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Вченою радою факультету філософії та суспільствознавства
(протокол № 9 від 30 червня 2020 року)*

Редакційна рада:

- І. І. Дробот* – декан факультету філософії та суспільствознавства, доктор історичних наук, професор;
Т. П. Глушко – заступник декана факультету філософії та суспільствознавства з наукової роботи, доктор філософських наук, доцент;
В. Д. Бондаренко – завідувач кафедри культурології, доктор філософських наук, професор;
Н. Г. Мозгова – завідувач кафедри філософії, доктор філософських наук, професор;
С. А. Крилова – завідувач кафедри філософської антропології, доктор філософських наук, професор;
Л. В. Долинська – завідувач кафедри психології, кандидат психологічних наук, професор;
С. І. Тицький – завідувач кафедри історії та філософії історії, кандидат історичних наук, доцент;
Л. М. Дерман – завідувач кафедри дизайну та реклами, кандидат філософських наук, доцент.

Є 34 Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету. Матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства (20-21 травня 2020 року) / ред. рада І. І. Дробот (голова) та ін. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. – 112 с.

Тексти друкуються у авторській редакції. Автори несуть повну відповідальність за зміст статей та коректність наведених посилань.

УДК 378.091.3+001.8](063)
ББК 74.480.278я431

СЕКЦІЯ КАФЕДРИ ФІЛОСОФІЇ

УДК 161.1

МОЗГОВА Н. Г.,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії
НПУ імені М. П. Драгоманова

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛОГІКИ ЯК ФОРМАЛЬНОЇ НАУКИ

У статті розкриваються ідеальні та формально-логічні структури вербального мислення, примусова сила яких впливає з їх тавтологічності. Показано, що логіка вивчає логіко-вербальне мислення, яке разом із просторово-образним мисленням підлягає когнітивній еволюції.

Ключові слова: логіка, епістемологія, когнітивність, знаково-символічне мислення, просторово-образне мислення.

Не дивлячись на те, що логіка виникла ще у 4 столітті до Р. Х. та її методи протягом століть істотно змінювались, основна мета цієї науки лишалась незмінною – вона завжди залишалась вірною сама собі у дослідженні логічної послідовності людських думок. Логіка як наука здавен керувалась тим припущенням, що логічний вивід залежить лише від “форми”, тобто від способу зв'язку наших суджень і жодним чином не від їх конкретного змісту. З цього приводу П. Юркевич у своїх лекціях 1864 р. студентам Московського університету говорив наступне: “Ми міркуємо за законами мислення про все – про Бога, про світ, про всі речі, але якби перед нами з'явився будь-який інший світ, то й про нього ми би міркували за тими ж самими законами: настільки випадковим для мислення є його зміст” [1, арк. 177]. Сучасна неklasична логіка не внесла у цей підхід жодних принципів змін – усі її розділи та напрями також ігнорують конкретний концептуальний зміст висловлювань (умовиводів) та оперують лише до їх логічної форми. Логіка, так само як і математика, не є такою наукою, яка спирається на експерименти емпіричної науки, що не можна сказати, наприклад, про фізику. В силу цих причин логіка не може виступати відображенням всезагальних відношень реального світу. Тому остання має безпосереднє відношення лише до нашого знаково-символічного мислення, а точніше лише до логіко-вербального мислення.

Отже, логіка – це насамперед наука про ідеальні та формальні логічні структури вербального мислення, примусова сила яких впливає з їх тавтологічності. Формули, які репрезентують будь-який логічний закон завжди є істинними, незалежно від будь-яких інтерпретацій їх змінних величин. Точніше кажучи, всі закони логіки виступають, за великим рахунком, логічними тавтологіями, які жодним чином неможливо ні довести, ні спростувати. Зрозуміло, що логічні тавтології є “порожніми” у тому сенсі, що вони не несуть когнітивної інформації про зовнішній світ. Але при цьому ці формалізми наповнені тією інформацією про ідеальне або “правильне” і вербально-репрезентоване мислення, яке забезпечує трансляцію істинних смислів “логічного шляху” від засновків до висновку. Завдяки цьому цей “логічний шлях” дозволяє виявити потенційно приховану когнітивну інформацію у концептуальних об'єктах.

Отже, ми починаємо керуватись логікою як інструментом нашого знаково-символічного мислення практично з того моменту, коли починаємо взагалі говорити. При цьому неважко помітити, що всі люди, як правило, міркують та розмірковують чисто інтуїтивно, не підозрюючи при цьому про існування якихось форм та законів мислення.

Чому це так? Насамперед тому, що в людських спільнотах, в яких домінуючим виступає знаково-символічне мислення існує певна генетично-вроджена налаштованість на використання переважно аналітичних стратегій обробки когнітивної інформації. Такі логічні правила як *modus ponens* та *modus tollens* являються алгоритмами мисленнєвих програм. Зрозуміло, що ці мисленнєві програми, так само як і природна мова, не виникають у готовому вигляді одночасно з появою виду *Homo sapiens* і в цьому сенсі не є нашим найдавнішим філогенетичним спадком, як наприклад, просторово-образне мислення. Дані мисленнєві програми формуються разом з відповідними когнітивними структурами у ході біологічної та культурної еволюції людських популяцій, у ході еволюції природної мови та насамперед у процесі поступової заміни домінуючого просторово-образного мислення на знаково-символічне (логіко-вербальне) мислення.

Отже, логіка вивчає ідеальні та формальні структури логіко-вербального мислення, яке разом із просторово-образним мисленням підлягає когнітивній еволюції. Створення ідеальних мисленнєвих схем, а також використання мови символів та формул для позначення відповідних структурних “формальних” одиниць у математиці – все це дозволило з часом конструювати абстрактні логічні обчислення. Разом з тим не підлягає сумніву, що по відношенню до нашого цілісного мислення, функціонування якого засноване на тісній взаємодії правої та лівої півкуль, з епістемологічної точки зору всі тавтології будь-яких логічних обчислень можуть розглядатись лише як ідеальні схеми. Саме тому логічні висновки, які здійснюються у відповідності з формальними схемами, далеко не завжди співпадають з нашим інтуїтивним розумінням і нерідко призводять до появи парадоксів. Справді, нерозуміння того факту, що логіка – це не емпірична “наука про мислення”, а наука про ідеальні, формальні структури нашого логіко-вербального мислення, яка, в силу свого ідеального та гіпотетичного характеру припущень, не завжди повинна йти за нашою інтуїцією, нерідко призводить до критики саме логічних формалізмів. Прикладом може слугувати наше недалеке минуле, коли радянські логіки та філософи наполегливо намагались створити так звану “діалектичну логіку”.

Зрозуміло також, що наше мислення в цілому не може бути “охоплене” лише логікою, бо ми міркуємо не лише у відповідності з логічними правилами та формальними схемами, але й за допомогою інших ідеальних структур, які носять далеко нелогічний характер, зокрема таких структур, які репрезентують причинно-наслідкові відношення, емпіричні узагальнення, гіпотези та припущення емпіричних наук. Крім того, ми активно залучаємо також ресурси нашого просторово-образного мислення, яке, як відомо, використовує неаналітичні стратегії переробки когнітивної інформації, що, у свою чергу, забезпечує цілісне розуміння об’єктивної дійсності, дарує нам творче натхнення та дозволяє відкривати обрії нового знання.

Виникає слушне запитання: що ж дає нам вивчення логіки як теорії формального мислення? Насамперед, це допомагає закріпити і розширити наші вроджені аналітичні здібності. І хоча ці вроджені здібності до аналітичного мислення скоріше що не зростають, але при цьому зростає можливість перевірити правильність наших міркувань і тверджень. Люди можуть свідомо чи несвідомо порушувати закони логіки (як, до речі, і правила граматики), які існують незалежно від нас. Але у випадку з граматикою ми ризикуємо лише залишитись незрозумілими для співбесідника, а незнання законів логіки може призвести до помилок значно серйозніших – до неадекватних та неадаптованих вчинків.

Слід також підкреслити, що математичні та логічні формалізми мають безпосереднє та пряме відношення лише до нашого лівопівкульного знаково-символічного мислення. На відміну від мислення просторово-образного, знаково-символічне мислення виступає у процесі пізнання як філогенетично вторинне, тобто воно має справу із символічно закодованими думками і породжує ідеальні поняття та концептуальні схеми, оперуючи своїми репрезентаціями за допомогою аналітичних стратегій. При цьому ідеальні та формальні структури знаково-символічного мислення “працюють” у “позамисленнєвій” реальності лише опосередкованим чином, а саме завдяки їх застосуванню до наших емпіричних знань.

Отже, математичні та логічні формалізми дозволяють виявити та розгорнути величезний масив прихованої інформації, яка потенційно перебуває в теоретичних об'єктах емпіричних наук, що дає можливість отримати нові висновки з наукових теорій та гіпотез, а в абстрактних, зокрема у математизованих галузях природознавства одержати інструментарій для створення нових наукових понять та концептуальних систем.

Література:

1. Юркевич П. Философские лекции и записки проф. Киевской академии и Московского университета, XIX в. Лекции по логике, читанные в 1864-65 акад. году, на 112 л. // Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – КДА 352 Л(Муз. 818 а). – № 16. – Арк. 777).

МОЗГОВАЯ Н. Г. ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛОГИКИ КАК ФОРМАЛЬНОЙ НАУКИ.

В статье рассматриваются идеальные и формально-логические структуры вербального мышления, принудительная сила которых вытекает из их тавтологичности. Показано, что логика изучает логико-вербальное мышление, которое вместе с пространственно-образным подлжит когнитивной эволюции.

Ключевые слова: логика, эпистемология, когнитивность, знаково-символическое мышление, пространственно-образное мышление.

MOZGHOVA N. G. EPISTEMOLOGICAL FEATURES OF LOGIC AS FORMAL SCIENCE

The article is devoted to analysis the ideal and formal-logical structures of verbal thinking, compulsive force of which follows from their tautology. Demonstrated that logic examines logical-verbal thinking, which is implicate cognitive evolution along with spatially-shaped thinking.

Keywords: logic, epistemology, cognition, sign-symbolic thinking, spatially-shaped thinking.

УДК 1 (091)

НЕМЧИНОВ І. Г.,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
НПУ імені М. П. Драгоманова

РОСІЙСЬКА РЕЛІГІЙНА ДУМКА ПРОТИ КАНТА

У доповіді аналізується ставлення російської релігійної філософії до спадщини Канта. Автор доводить, що неприйняття Канта російською думкою пояснюється неприйнятністю для неї головного постулату його філософії – моральний закон укорінено у самій людині, він не перебуває поза нею. Росіянами центр думки переноситься з автономного розуму до самої Істини, що підлягає розкриттю не філософського, а теософського розуму.

Ключові слова: Кант, російська релігійна філософія, моральний закон, свобода, природна необхідність, антиномії, трансцендентність, істина.

Першими російськими філософами були “любомудри”, російські шеллінгіанці. Гегель також був у великій пошані у тих росіян, котрі через “західництво” прийшли до соціалізму. А от ставлення до Канта у російській філософії часто було різко негативним. Й не тільки тому, що його філософію тут мало знали – у період його європейської слави у російських університетах філософію читали люди, котрі, м’яко кажучи, не дуже у ній розбиралися – що виписані з Європи німці, що їхні російські учні. У кращому випадку студентам згодували якісь компіляції з Ляйбніца, Канта, Фіхте та набагато менш відомих нині філософів. Втім, ім’я Канта стало відомо російській публіці ще у XVIII ст. У першій чверті XIX ст. росіяни читали його книжки в оригіналі та французькою мовою, з’являються й російські переклади. Але роману Канта з Росією не сталося. Ані у фізичному (підданім російської корони він був недовго), ані в інтелектуальному сенсі.

Ми вважаємо, що неприйняття Канта російською думкою пояснюється неприйнятністю для неї головного постулату його філософії – моральний закон укорінено у самій людині, він не перебуває десь поза нею.

Кант вважав, що головною темою його філософії є свобода й бився над проблемою розв'язання відповідної – третьої – антиномії. Феноменальне у людині підкоряє її природній необхідності, людина ж як трансцендентна особистість неможлива без свободи. Адже якщо “наша воля не вільна і душа є так само подільною та тлінною, як і матерія, то моральні ідеї та засади також втрачають усю значущість і валяться разом із трансцендентальними ідеями, що творили для них теоретичну підпору”, – писав Кант [2, с. 287]. Тільки шляхом реалізації права на свободу волі, за Кантом, людина втілює той моральний закон, що закладений в ній. Свобода для Канта – це не сваволя, не просто логічна конструкція. Моральна свобода особи полягає в усвідомленні та виконанні свого обов'язку.

Опонування росіянам Канту почалося ще у 20-ті роки XIX ст. У “філософічних листах” 1828-1830 років П. Чаадаєв прямо полемізує з Кантом з цього приводу. У III листі він зазначає, що “не знаючи справжнього двигуна, знаряддям якого вона служить, людина створює собі свій власний закон, й цей закон, який вона за власним почином собі приписує, й є те, що вона називає моральним законом, інакше – мудрістю, вищим благом” [10, с. 77]. Чаадаєв дорікає філософам, котрі “вселяють людині думку про те, ніби вона залежить від себе самої”. У V листі, стверджуючи, що “світло морального закону сяє з віддаленої й невідомої області подібно сяйву тих сонць, що рухаються в інших небесах” [10, с. 89], прямо опонує афоризмові Канта з “Критики практичного розуму” про благоговіння перед “зоряним небом наді мною та моральним законом у мені”.

Чаадаєв, котрий сам був прикладом дії зі свободи власної волі, все ж вважав, що джерело морального закону лежить поза людиною, у “віддаленій, невідомій області”, тобто у Бога.

Достоевський на свій кшталт намагається розв'язати кантівську антиномію свободи. Для нього свобода, як й для Канта, не є суто теоретичною проблемою, її людина переживає “усім єством”, вона нерозривно пов'язана з протистоянням добра та зла. Але у Достоевського, на відміну від німецького філософа, свобода людини постає витоком, радше, не моральності, а сваволі (“новий” Христос (надлюдина), запобігти якій можуть хіба що “російський” Христос чи Великий Інквізітор (тоталітарна держава) [див.: 3].

Соловйов згоден з Кантом у тому, що тільки “воля, що бажає добра заради нього самого, а не заради чого-небудь іншого, є чистою й доброю волею, що має мету сама у собі” [5, с. 465], але в основу своєї етичної концепції, разом з категоричним імперативом, він закладає й моральні почуття: сорому, жалості, благоговіння. Тобто, Соловйов певною мірою “розмиває” кантівську автономію моралі. Й робить це з позиції всеєдності. Є. Трубецької передавав погляди вчителя так: “З точки зору філософії всеєдності необхідно зрозуміти розумом світ як чітке ціле: саме цього бракує етиці Канта: вона не вдається до метафізичного дослідження цього цілого; осяжний розумом характер окремого індивіда фігурує у ній як ізольована “річ у собі”. Зрозуміло, що з точки зору філософії всеєдності, що сповідує внутрішній містичний зв'язок всіх істот, вчення Канта про свободу не може бути тільки засвоєно та доповнено: воно має піддатися істотним змінам” [7, с. 149].

Пізніше, у спеціально присвяченій Канту праці, Трубецької напише: “Догматизм “Критики чистого розуму” виражається у тому, що (Кант) догматично передбачає, що людський суб'єкт – центральне світило у пізнанні – верховний початок усього пізнавального процесу – джерело усіх пізнавальних принципів, з якими повинні узгоджуватися не тільки його думка, а й сама предметна дійсність” [6, с. 13]. Й звідси, завдання, що ставить перед собою Трубецької, “позбавити суб'єкта, що пізнає, неналежного йому значення центрального світила пізнання”. А “звеличення людського суб'єкта” Кантом оголошується ним “помилковим антропологізмом кантівської теорії пізнання” [див. 6, с. 306].

В останній праці “Сенс життя” Трубецької заявить про незгоду з Кантом ще чіткіше. “Питати про смисл – значить задаватися питанням про безумовне значення чогось, тобто про таке значення,

яке не залежить від суб'єктивного розсуду, від свавілля будь-якої індивідуальної думки”, – зазначає він [8, с. 11], заперечуючи кантівську гносеологію. Трубецької пропонує свій шлях подолання антиномій: “Антиномії висловлюють собою стан думки, відірваної від всеєдності й тому замкненої у порочне коло. У всеєдиній свідомості їх немає, тому що у всеєдності немає місця для суперечливих тверджень про одне й те саме: там висловлювання, які здаються нам суперечливими, не стикаються між собою, тому що вони віднесені до різних планів буття” [8, с. 177]. Тобто, Абсолют та всеєдність – ось механізм подолання антиномій, ціною якого є “зняття” автономної людини, розчинення суб'єкта в об'єкті [див.: 4].

Нарешті, П. Флоренський характеризує філософію Канта як зіткнення “принципу істини від людини” з “принципом істини від Бога”, “само-пізнання” – з “Бого-пізнанням”, як “долішне”, що “з нечуваною силою протистоїть горішньому” [див.: 9, с. 3]. Й очевидно, що самий Флоренський цілковито на боці “Бого-пізнання”.

Отже, російські релігійні мислителі намагаються “подолати Канта”, головним чином, з двох причин. Вони або йдуть від кантової ідеї свободи не у бік відповідальності та обов'язку, а у бік сваволі, або категорично не сприймають суб'єктність людини у кантовому розумінні.

Не можна не погодитися з Анатолієм Ахутінін: “Там, де Кант шляхом критики наукового (у суворому, новоєвропейському сенсі слова) розуму входить до сфери власне філософії, російські мислителі стають теософами, софіологами, богословами. Змінюється сама орієнтація думки, її центр переноситься зсередини автономного розуму до Істини самої по собі, що підлягає розкриттю, роз'ясненню, членороздільному вимовлянню у логосі вже не філософського (що нудиться за мудрістю), а теософського розуму” [1].

Література:

1. Ахутин А. В. София и черт (Кант перед лицом русской религиозной метафизики) [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://www.academia.edu/3764501/12_софия
2. Кант І. Критика чистого розуму. К. : Юніверс, 2000. 504 с.
3. Немчинов І. Г. Антиномії свободи, або Три спокуси Достоєвського. *Sententiae: наукові праці Спілки дослідників модерної філософії (Паскалівського товариства)*. 2013. № 2 (XXIX). С. 38-49.
4. Немчинов І. Г. Метафізичні підстави історіософії Євгенія Трубецького. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство, Культурологія, Філософія*. 2012. Вип. 27 (40). С. 91-97.
5. Соловьев В. С. Соч. в 2-х тт. 2-е изд. Т. 2. М. : Мысль, 1990. 822 [2] с.
6. Трубецкой Е. Н. Метафизические предположения познания. Опыт преодоления Канта и кантианства. М. : Путь, 1917. 335 с.
7. Трубецкой Е. Н. Мирозерцание В. С. Соловьева. Т. 1. М. : Медиум, 1995. 604 с.
8. Трубецкой Е. Н. Смысл жизни. М. : АСТ; Харьков: Фолио, 2000. 656 с.
9. Флоренский П. А. Соч. в 4-х тт. т. 2. М. : Мысль, 1996. 877 [2] с.
10. Чаадаев П. Я. Статьи и письма. М. : Современник, 1989. 623 с.

Annotation. *The report analyzes the attitude of Russian religious philosophy to the legacy of Kant. The author argues that rejection Russian thought the philosophy of Kant is explained by inadmissibility of the main postulate of his philosophy – the moral law is rooted in man himself, he is not outside it. The Russians transfer the center of thought from within the autonomous mind to the Truth itself, which is subject to the disclosure not of the philosophical but of the theosophical mind.*

Keywords: *Kant, Russian religious philosophy, moral law, freedom, natural necessity, antinomies, transcendence, truth.*

МАТЮШКО Б. К.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
НПУ імені М. П. Драгоманова

ІДЕЇ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ МИСТЕЦТВА В ОДНІЙ РАННІЙ СТАТТІ ВІССАРІОНА БЄЛІНСЬКОГО

У статті розкриті погляди одного з найвпливовіших російських мислителів XIX століття Віссаріона Григоровича Бєлінського (1811 – 1848) на особливості еволюції літературних жанрів. На прикладі трансформації поеми на роман він розкриває сутність ідеальної і реальної поезії і показує поступове зближення останньої з науковим знанням. Окремо Бєлінський ставить проблему несвідомих чинників художньої творчості і фактично пропонує свій проект епістемології мистецтва, аналогічний до позитивізму.

Ключові слова: література, історія, поет, життя, істина, дійсність, поема, роман, ідеальна і реальна поезія, мистецтво, натхнення, факт, наукове знання, епістемологія мистецтва, позитивізм.

Ідейна спадщина одного з найвпливовіших свого часу російських мислителів та публіцистів, яким був Віссаріон Григорович Бєлінський (1811 – 1848) варта нашої уваги навіть з огляду на її нове осмислення у контексті, ширшому за традиційні до 1991 року на наших теренах характеристики на кшталт “матеріаліст”, “революційний демократ” тощо. Навіть найменша спроба реконструювати еволюцію його поглядів порівняно з європейським історико-філософським процесом дає показові результати, один з яких і представлений у даній науковій розвідці.

Однією з перших статей Бєлінського, яка вчергове спричинила помітний резонанс в освічених колах колишньої Російської імперії, є опублікована 1835 року праця “Про російську повість та повісті п. Гоголя” [1]. У ній, поряд з аналітичним оглядом творчості тогочасних письменників, а особливо одного з видатних українців, мають місце міркування про загальні особливості розвитку літератури. Ось вступне до них: “Поет або наново створює життя за власним ідеалом, який залежить від образу його погляду на речі, від його ставлень до світу, до часу і народу, в якому він живе, або відтворює його в усій його наготі й істині, залишаючись вірним усім його подробицям, барвам і відтінкам його дійсності” [1, с. 141]. З цього випливає, що “поезію можна поділити, так би мовити, на два відділи – на *ідеальну і реальну*” [1, с. 141].

Бєлінський окреслює схему історії літератури, цілком відповідну ідеям не лише просвітників попередніх щодо нього століть, а й законів трьох стадій розвитку наших понять про світ (теологічної, метафізичної та позитивної), який проголосив Огюст Конт. Російський мислитель виходить з такого попереднього положення: “Поезія будь-якого народу, на своєму початку, буває у згоді з *життям*, але у незгоді з *дійсністю*, бо у будь-якого народу у стані немовляти, так само як це і в будь-якої людини, *життя* завжди ворогує з *дійсністю*” [1, с. 141]. На прикладі найбільш ранньої давньогрецької поезії він ілюструє духовні явища, знані згодом як антропоморфізм і анімізм: “первісне людство, в особі грека, в усій повноті киплячих сил, у всьому розпалі свіжого, живого почуття і юності, квітучої уяви, пояснювало явища фізичного світу впливом вищих, таємничих сил. Таким самим чином пояснювало воно і явища морального світу, підкоривши їх впливові якоїсь грізної і непереможної сили, яку воно назвало *долею*” [1, с. 141]. Тому питання про конкретний літературний жанр, відповідний цій порі, вирішене однозначно: “Роман і повість для нього банальні – дайте йому поему, поему величезну, величну, повну чудес, поему, в якій віддзеркалилося б і віднілося все життя його, з усіма відтінками, як віддзеркалюється і видніється у чистому, спокійному дзеркалі безмежного океану лазурове небо зі своїми хмарами, дайте йому “Іліаду”!” [1, с. 142]. Подальший розвиток культури, в якому віднаходимо провідну роль знання, передусім наукового, призводить до того, що “час чудес, вільно-невільно, народ зближується з дійсним життям і, замість поеми, вимагає драми” [1, с. 142]. Але навіть у таких умовах супранатуралістична складова літератури виявляється

панівною: “Для своєї драми, точно так само як і для поеми, вибирає він із життя одне високе, благородне і викидає все звичайне, повсякденне, домашнє, бо його життя на площі, на полі битви, у храмі, у судилищі, там його поезія, а не в домашньому колі; персонажі його трагедії повинні говорити мовою високою, облагородженою, поетичною, бо вони царі, напівбоги, герої...” [1, с. 143].

Становище докорінно змінюється із настанням доби Відродження і особливо Нового часу: “Дитинство стародавнього світу скінчилося; віра у богів і в чудесне померла; дух героїзму зник; настав час життя дійсного, і марно поезія ставала на підмостки: у ній уже не було тієї високої простодушності, цієї простої, благородної, спокійної і гігантської величі, причина яких полягала раніше у гармонії мистецтва з життям, у поетичній істині” [1, с. 144]. Тоді “поезія перетворилася на роман” [1, с. 144]. Проявом подальшого розвитку літератури у бік щоразу більшого відображення наявної дійсності є творчість двох видатних майстрів слова: “Нарешті, у XVI столітті, здійснилась остаточна реформа у мистецтві: Сервантес убив своїм незрівнянним Дон Кіхотом хибно-ідеальний напрямок поезії, а Шекспір назавжди примирив та поєднав її з дійсним життям” [1, с. 144]. Квінтесенція творчості останнього з названих митців наступна: “Істина, найвища істина – ось суттєва ознака його творінь. У нього немає ідеалів у загальноприйнятому розумінні цього слова; його люди – справжні люди, як вони є, як мають бути” [1, с. 145]. Говорячи про 1830-і роки, Белінський зауважує: “Хіба вже й нині не всі переконані, що Боже творіння вище за будь-яке людське, бо воно є найдивніша поема, яку тільки можна уявити, і що найвища поезія полягає не в тому, щоб прикрашати його, а в тому, щоб відтворювати його у цілковитій істині й правильності?” [1, с. 145]. Реалізм у літературі виявляється цілком тотожним до наукового пізнання, оскільки саме він творить адекватний образ дійсності: “... ось поезія *реальна*, поезія життя, поезія дійсності, нарешті, істинна і справжня поезія нашого часу. Її суттєва ознака полягає у вірності дійсності; вона не наново створює життя, а відтворює, відновлює його і, як випукле скло, відображує у собі, під однією точкою зору, різноманітні його явища, вибираючи з них ті, які потрібні для складання повної, оживленої та єдиної картини” [1, с. 145-146]. Підсумовує російський мислитель міркуванням, яке фактично робить його однодумцем Конта: “Важко було б вирішити, якій з них слід віддати перевагу. Можливо, кожна з них рівна з іншою, коли задовольняє умови творчості, тобто коли *ідеальна* гармонує з почуттям, а *реальна* – з істиною зображуваного життя. Але здається, що остання, яка народилася внаслідок духу нашого позитивного часу, більше задовольняє його панівну потребу” [1, с. 149].

Окремою лінією думки, яка, втім, є органічно спорідненою з щойно названими знахідками Белінського, виступає постановка проблема несвідомих чинників художньої творчості: “Натхнення є стан душі, в якому відчувається страждання, можна сказати, хворобливий, і його симптоми тепер уже всім добре відомі. Людина у гарячці, без праці, без зусиль та без шкоди для себе, підймає жахливі тягарі: у медиків це називається *енергією*, або напруженим станом життєвої діяльності. Здорова людина може збудити у собі примусово, до деяких меж, цю енергію, але біда в тім, що вона має дорого обійтися їй. Натхнення, у цьому сенсі, є енергія душі, збуджена не волею людини, але якимось незалежним від неї впливом, і тому воно невимушене і вільне” [1, с. 151]. З огляду на це, російський мислитель вчергове користується нагодою продовжити полеміку зі своїми опонентами у царині художньої літератури та естетики, якими є його відомі сучасники: Олександр Бестужев (Марлінський), Володимир Бенедиктов, Фадей Булгарін і Осип Сенковський (барон Брамбеус). Для Белінського неприйнятною є навіть найменші штучність поезії і прагнення її регламентувати: “Хоча деякі наші естетики, що мають вільний час, і говорять, що буцімто закони вишуканого визначені у нас з математичною точністю, але я думаю інакше, бо, з одного боку, власні вироби цих естетиків, які відзначаються надто грубою роботою, різко суперечать законам вишуканого, визначеним з математичною точністю, а з іншого боку, закони вишуканого ніколи не можуть відзначатися математичною точністю, тому що вони ґрунтуються на почутті, і в кого нема сприйнятливості до вишуканого, для того вони завжди здаються незаконними” [1, с. 162-163]. Критерієм істини тут виявляється та форма знання, яка є спільною для мистецтва і науки: “І до того ж, з чого мають виводитися закони вишуканого, як не з вишуканих творінь? А чи багато у нас їх, цих вишуканих

творинь? Ні, нехай кожен міркує по-своєму про умови творчості та підкріплює їх фактами, це найкращий спосіб розвивати теорію вишуканого” [1, с. 163].

Отже, маємо підстави стверджувати, що, не будучи обізнаним з “Курсом позитивної філософії”, перший том якого виданий 1830 року, Белінський, на матеріалі історії літератури, дійшов висновків, аналогічних узагальненням Конта. Викладена російським мислителем еволюція літературних жанрів не лише відтворює “закон трьох стадій”, а й наголошує на зростанні протягом усієї історії літератури ролі таких її функцій, які відповідають науковому пізнанню. Таким чином, Віссаріон Белінський є одним з перших мислителів, які запропонували власні проекти епістемології мистецтва, що й може бути предметом подальших досліджень.

МАТЮШКО Б. К. ИДЕИ ЭПИСТЕМОЛОГИИ ИСКУССТВА В ОДНОЙ РАННЕЙ СТАТЬЕ ВИССАРИОНА БЕЛИНСКОГО

В статье раскрыты взгляды одного из влиятельнейших русских мыслителей XIX века Виссариона Григорьевича Белинского (1811 – 1848) на особенности эволюции литературных жанров. На примере трансформации поэмы в роман он раскрывает сущность идеальной и реальной поэзии и показывает постепенное сближение последней с научным знанием. Отдельно Белинский ставит проблему бессознательных факторов художественного творчества и по сути дела предлагает свой проект эпистемологии искусства, аналогичный позитивизму.

Ключевые слова: литература, история, поэт, жизнь, истина, действительность, поэма, роман, идеальная и реальная поэзия, искусство, вдохновение, факт, научное знание, эпистемология искусства, позитивизм.

Bogdan Matiushko. IDEAS OF EPISTEMOLOGY OF ART IN ONE OF EARLY VISSARION BELINSKIY'S ARTICLE

This article discovers the Vissarion Grigoryevich Belinskiy's (1811 – 1848) – the one of most influential XIX century Russian thinker views on the literary genres evolution's special features. He discovers the meaning of ideal and realistic poetry on example the transformation of poem to roman and demonstrate the realistic poetry's compliant drawing closer with scientific knowledge. Separate Belinskiy set the unconscious factors of creation problem and in fact proposes the own analogous to positivism epistemology of art project.

Keywords: literature, history, poet, life, truth, reality, poem, roman, ideal and realistic poetry, art, inspiration, fact, scientific knowledge, epistemology of art, positivism.

Література

1. Белинский В. Г. О русской повести и повестях г. Гоголя. Собрание сочинений. В 9 т. Т. 1. Статьи, рецензии и заметки 1834 – 1836. Дмитрий Калинин. Вступит. статья к собр. соч. Н. К. Гея. Статья и примеч. к первому тому Ю. В. Манна. Подготовка текста В. Э. Богарда. Москва : Художественная литература, 1976. С. 138–184.

УДК 141. (436)

ШУШКЕВИЧ Є. М.
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
НПУ імені М. П. Драгоманова

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОДІЛ ТВОРЧОСТІ ЛЮДВІГА ВІТГЕНШТАЙНА НА ПЕРІОДИ

В даній розвідці аналізується критерій за яким творчість, австрійсько-британського філософа, Людвіга Вітгенштайна, прийнято ділити на “ранній” та “пізній” періоди. Традиційно, прийнято вважати, основною працею “раннього” періоду творчості – Логіко-філософський трактат, а “пізнього” – Філософські дослідження, і часто ці праці протиставляються, на тій підставі, що начебто під час написання Філософських досліджень,

філософ, відмовляється від своїх поглядів викладених у Логіко-філософському трактаті. Проте, чи дійсно це так, і до яких аспектів творчості філософа коректно застосовувати такий поділ?

Ключові слова: мова, творчість, період, поділ, спосіб думання, контекст.

У історико-філософському дискурсі творчість Людвіга Вітгенштайна часто розділяють на два етапи, які називають “раннім” та “пізнім” періодами творчості. До праць “раннього” періоду відносять “Логіко-філософський трактат”, та невеликі роботи, які йому передують: “Замітки з логіки” і “Замітки продиктовані Дж.Е. Муру”, а також записи, які робилися філософом в період написання “Логіко-філософського трактату” і фігурують як “Щоденники 1914 – 1916”, або “Прототрактат”. Хронологічно “ранній” період тривав з 1914 по 1929 рік (Умовно, тому що з 1922 по 1929 рік, філософ майже нічого не писав, окрім невеликого словника для учнів, коли працював вчителем).

“Пізній” період починається з 1929 року і триває до смерті філософа у 1951 році. Основна праця яка була написана філософом, і готувалась ним до видання в цей період це “Філософські дослідження”. А також всі інші праці філософа, окрім зазначених у працях “раннього” періоду. Прихильники такого розподілу мають на увазі не стільки час написання тієї чи іншої праці, скільки погляди на предмет свого дослідження, яких Людвіг Вітгенштайн дотримувався в період написання тієї чи іншої праці. Однак, маємо сказати, що як мінімум дві дослідниці, дотримуються позиції про некоректність подібного підходу до періодизації творчості мислителя. Зокрема, Олена Смірнова [3] дотримується думки, що протиставляти праці Людвіга Вітгенштайна “раннього” (“Логіко-філософський трактат”) і “пізнього” (“Філософські дослідження”) періоду некоректно в силу того, що в даних працях “мова йде не про дві форми і способи існування мови, а про два плани її розгляду” [3, с. 90], тобто підходи до мови, запропоновані Людвігом Вітгенштайном у вказаних працях не протилежні, а доповнюють один одного. Відзначається також, що такими аспектами є логіко-семантичний, проаналізований в “Логіко-філософському трактаті” і комунікативно-прагматичний, якому присвячені “Філософські дослідження”. Подібної точки зору дотримується і Тетяна Панченко [2], якою прямо говориться про такий поділ творчості філософа, як про широко розповсюджений міф про “двох” Вітгенштайнів – “раннього” і “пізнього”, і міф про те, що “пізній” Людвіг Вітгенштайн відмовився від того, що вважав істинним “ранній”.

Правда, на заході, вже за іншим, менш поширеним поділом, виділяється також і третій період – перехідний, який охоплює собою період приблизно з 1918 до 1929 року. Ранній період, за таким поділом, позначає 1914 – 1918 роки. Слід сказати, що поки нам невідомі праці філософа, окрім словника для учнів, які були написані філософом, між 1919 і 1929 роками.

Прихильники поділу творчості філософа на “ранній” та “пізній” періоди апелюють до передмови Людвіга Вітгенштайна до “Філософських досліджень”, які готувалися філософом до видання, але так і не були видані за життя їх автора.

У січні 1945 року, в передмові до “Філософських досліджень”, філософ пише: “А чотири роки тому мені довелося перечитати свою першу книжку (“Логіко-філософський трактат”) і пояснити викладені в ній думки. І раптом мені здалося, що я повинен опублікувати разом ті свої давні думки й нові, що ці останні отримують правдиве освітлення через контраст і на тлі мого давнього способу думання. Бо відколи я шістнадцять років тому знов узявся до філософії, мені довелося визнати, що в моїх міркуваннях, викладених у тій першій книжці, є глибокі помилки” [1, с. 91]. Цей фрагмент передмови є таким що деякою мірою легітиміє поділ творчості філософа на ранній та пізній періоди.

Проте, одразу хочеться звернути увагу, що Людвіг Вітгенштайн не уточнює, які саме помилки він має на увазі, і до чого вони відносяться. Проте, очевидно, що філософ говорить про різні “способи думання” які були йому властиві, ймовірно, під час написання “Логіко-філософського трактату”, та під час писання “Філософських досліджень”. Різні “способи думання” визначають різні підходи до дослідження предмету своєї зацікавленості.

І якщо говорити про підходи філософа до мовних систем, то вони є різними, і це може виступати критерієм для поділу. В “Логіко-філософському трактаті” реалізується один, в “філософських дослідженнях” інший. Як знову говорить Олена Смірнова, про філософію Людвіга

Вітгенштайна – ми маємо справу з двома відмінними способами опису, двома різними підходами до мовних систем. Але на думку дослідниці: “немає сенсу їх протиставляти” [3, с. 90], оскільки вони доповнюють один одного, а не заперечують. За першого підходу, мова розглядається ізольовано, поза контекстом вживання, і досліджується в плані репрезентації картини світу. За другого підходу – структури і межі мови визначаються багатоаспектними взаємодіями, які привносяться “ззовні”, з системи в яку вона включена. Пояснюючи механізм функціонування мови, Людвіг Вітгенштайн, за другого підходу, враховує не лише внутрішньомовний контекст, але і контекст всього людського життя.

Якщо досліджувати в творчості Людвіга Вітгенштайна, питання які стосується розуміння мови і її функцій, то поділ, на “ранній” і “пізній” періоди творчості, не є обов’язковим, але він виявляється досить зручним для дослідника. Проте, в творчості філософа є також багато питань які стосуються актуальних філософських проблем (метафізична проблематика, логічна проблематика, етична проблематика, епістемологічна проблематика та ін.), і при їх дослідженні такий поділ не завжди буде таким зручним.

Отже, можна сказати, що поділ творчості Людвіга Вітгенштайна, на періоди, залежить від того які саме аспекти в творчості філософа цікавлять дослідника. Для одних питань, наприклад, метафізичної проблематики у творчості філософа, такий поділ не буде мати принципового характеру і може навіть виявитися зайвим, а для інших питань, наприклад, дослідження, підходів філософа до аналізу мови, такий поділ, може виявитися дуже зручним.

Література:

1. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження / Людвіг Вітгенштайн. – К. : Основи, 1995. – 311 с. – ISBN 5-7707-7642-0
2. Панченко Т. Н. Стросон и Витгенштейн. Анализ как выявление формальной структуры неформального языка и анализ как терапия / Т. Н. Панченко // Философские идеи Людвиг Витгенштейна. – М. : ИФРАН, 1996. – С. 67–73.
3. Смирнова Е. Д. “Строительные леса” мира и логика (логико-семантический анализ Трактата Витгенштейна) / Елена Смирнова // Философские идеи Людвиг Витгенштейна. – М. : ИФРАН, 1996. – С. 83–94.

Shushkevych Y. M. On the question of dividing the work of Ludwig Wittgenstein into the early and late periods

This study analyzes the criterion by which the work of the Austrian-British philosopher, Ludwig Wittgenstein, is divided into “early” and “late” periods. Traditionally, it is considered that the main work of the “early” period of creativity – Tractatus Logico-Philosophicus, and “late” – Philosophical Investigations, and often these works are opposed, on the grounds that as if writing Philosophical Investigations, the philosopher abandons his views set out in the Tractatus Logico-philosophicus. However, is this really the case, and to which aspects of the philosopher’s work is it correct to apply such a division?

Keywords: language, works, period, division, way of thinking, context.

ГОНЧАРЕНКО К. С.
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
факультету філософії та суспільствознавства

“ПІДРОБЛЕНИЙ СВІТ” ТА “ФАЛЬСИФІКОВАНА РЕАЛЬНІСТЬ” ГІ ДЕБОРА

В роботі аналізуються концепти “підробленого світу” та фальсифікованої реальності Гі Дебора. Звернення саме до цих конструктів умотивоване тим, що сучасність наскрізно просякнута фальсифікованими процесами та видимістю, що повністю реалізують функцію фантазму на шляху до створення уявного сценарію, який заповнено пустотністю, невизначеністю та повсякденністю. У “підробленому світі”, де реальність переживається з вигадкою, грою, рано чи пізно видимість стає реальністю, витісняючи її та нівелюючи. І відповідно в такому світі має місце для існування, лише фальсифікована реальність, яка безапеляційно сприймається як “істина в останній інстанції”.

Ключові слова: “підроблений світ”, “фальсифікована реальність”, “викрадена” реальність, “затуманена” свідомість, фантазм, фантазмична видимість, Гі Дебора.

Якщо ми поглянемо на концепцію “спектаклю” Гі Дебора, що виступає таким собі – засобом для викриття механізмів до тотальної симуляції дійсності, то зможемо побачити, що сучасна людина живе в повністю підробленому світі. Йдеться про світ, де всі цінності і почуття, переживання і події тотально фальсифіковані: зі світу “викрадено” реальність та поміщено її за скло (телеекран, вітрина, рекламних щитів, а якщо поглянути на наше сьогоднішнє то це ще й все можливі гаджети). На думку мислителя подібна ситуація формується завдяки тому, що з суспільства поступово/последовно витіснялася реальність, місце якої займало видовище. Саме по собі видовище розуміється не як деяка видимість, зображення або шоу. Видовище сягає меж суспільства: видовище поглинає суспільство, а суспільство включає його. За цих умов зникають будь-які розмежування, граничності зникають слова, тіла залишаючи по собі лиш переписане минуле і фальсифіковане сьогоднішнє. Варто наголосити на тому, що для Гі Дебора – це був час задовго до буму Інтернету, але фактично це й наша реальність, це те, що ми можемо спостерігати щогодини і щохвилини.

Поясненням фальсифікованої реальності та тотального підробленого світу, для Гі Дебора виступає “спектакль”, що формується як суспільні відносини, що опосередковані певними образами. Він розуміється як об’єктивне бачення світу. Гі Дебор задає тон до розуміння даного поняття в руслі деякого феномену помилкової свідомості, який виникає для приховування дійсності якоюсь фальсифікованою видимістю. “Спектакль, що розглядається відповідно до його власної організації, є ствердженням видимості та затвердженням будь-якого людського чи соціального життя як простої видимості. Але критика, яка добирається до істини спектаклю, виявляє його як видиму негачію життя, як заперечення життя, що стало видимим” [1, с. 25].

Спектакль вдається/здатен до того аби заповнювати проміжки порожніми знаками. Він “заливає” та “зливає” відмінності в суцільній канві видовищного дійства. “Спектакль є спеціалізованим родом діяльності, що полягає в тому, щоб говорити від імені інших (за інших). Це дипломатичне представництво ієрархічного суспільства перед самим собою, звідки усувається всяке інше слово” [1, с. 28]. Основна функція спектаклю полягає в продукуванні безлічі образів суспільства, які заповнюють соціальні розриви усередині нього, доповнюючи їх та підводячі до цілісності. Кожен такий образ має претензійну силу, яка здатна виступати як зразок досконалості.

Основною областю виробництва порожніх знаків та всього того, на перший погляд, незначного є сфера публічної влади, а засобом виробництва виявляються засоби масової комунікації, реклама etc., в яких відбувається фетишизація товару, де саме суспільство, задається як кращий його зразок. Воно пред’являється самому собі в вироблених моделях або образах життя. В межах публічного

простору як сцени для розігрування вистави соціального уявлення формуються і видаються одночасно: спектакль-політика, спектакль-юстиція, спектакль-медицина etc. Кожен з цих спектаклів настільки вживляється в соціальну реальність, що власною театралізованістю поступово витісняє та підмінює її. Річард Сеннет зображує це наступним чином. “Так, старий режим зруйнувався, розколовши ідентичність публічної людини: залишилася нечисленна група акторів, поруч з якими виросла нова ідентичність – з’явилося безліч безмовних глядачів, які залишаються в глядацькому залі, навіть коли актор йде зі сцени” [2, с. 7].

Якщо Г. Дебор описує спектакль в житті людей і суспільства, а також його вплив, як дещо подібне вірусу чи хворобі, що отрує суспільство зсередини, і в результаті поступово поширюється на все суспільство, підвищуючи тим самим рівень деструктивності, то Жан Бодрійяр говорить про одночасну всеохопність всіх сфер суспільства споживання. Супермаркети, шопінг, реклама, бренд, тотальне поширення Інтернету, тиражування банківських карт і чеків, всі ці предмети виступають тими речами, що вчиняють надзвичайний вплив на суспільство і “затуманюють” свідомість людей. Надмірність існуючих товарів і брендів, уявлення про так званий “достаток” призводить до отримання фальсифікованої інформації і ілюзорності сприймаються людиною речей. Видимість, яку надає достаток, формує опору для символів, що надалі призводить до відмови від реальності, відмови від дійсності на користь смиренного прийняття нав’язаних образів і символів.

Пропонований дебором-бодрійяром-etc варіант подробленого світу та фальсифікованої реальності на сьогоднішній день є як ніколи очевидним, а водночас і тотальним та незворотнім. Але, мабуть, найбільш жахаючим в цій ситуації є те, що вона неусвідомлювана масами. Або ж, якщо розцінювати з позиції вищезазначений мислителів, дана ситуація є ідеальною, оскільки відрив від реальності, трепетне сприйняття та прийняття “подоби” надто вживлене в людину, аби природно бути з неї виплученим. Дана ситуація чимось нагадує окремі пасажі з фільму Шейна Керрута – “Домішки” [3].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дебор Ги. Общество спектакля. – М. : Наука, 1999. – 154 с.
2. Сеннет Р. Падение публичного человека. – М. : Логос, 2002. – 424 с.
3. Carruth Shane. “Upstream”, 2013 // Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.imdb.com/title/tt2084989/?ref_=fn_al_tt_1

K. Honcharenko. “FAKE WORLD” AND “FALSIFIED REALITY” IN PHILOSOPHY GI DEBORA

The paper analyzes the concepts of “fake world” and the “falsified reality” of Guy Deborah. The appeal to these constructs is motivated by the fact that modernity is permeated with falsified processes and visibility, which fully realize the function of phantasm on the way to creating an imaginary scenario, which is filled with emptiness, uncertainty and everyday life. In the “fake world”, where reality is interspersed with fiction, play, sooner or later visibility becomes reality, displacing it and leveling it. And accordingly, in such a world there is a place for existence, only a falsified reality, which is unequivocally perceived as “truth in the last resort”.

Keywords: “fake world”, “falsified reality”, “stolen” reality, “blurred” consciousness, phantasm, phantasmatic appearance, Guy Deborah.

БЕРЕЗІНЕЦЬ І. В.
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
НПУ імені М. П. Драгоманова

М. ГРОТ: РОЛЬ СНОВИДІННЯ В ЗАГАЛЬНІЙ КАРТИНІ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

Стаття спрямована на розкриття поглядів М. Грота на стан сну та феномен сновидіння, які викладені ним у його статті “Сновидіння як предмет наукового аналізу”. Вчений спрямовував свою увагу не тільки на вирішення проблем психології, як науки, а і на філософські проблеми людського буття. Авторка доходить висновку, що філософ розглядав людину, як біологічну, соціальну та духовну істоту та визнавав, що через феномен сновидіння несвідоме виступає носієм невичерпної інформації про неї.

Ключові слова: несвідоме, свідомість, стан сну, феномен сновидіння.

У центрі уваги філософського аналізу завжди була і є людина. Сучасна філософська думка спрямована на вивчення своєрідності людської істоти. Унікально тілесно організована, виявляє себе через розум, мислення та створену нею оточуючої реальності.

Тема сну, та породженого ним сновидіння, споконвічно турбувала мислителів. Сон та сновидіння надавали можливість розкрити та зрозуміти глибини людського буття. Вони супроводжують людину і їх присутність у її житті є для неї природною. А от відсутність сну викликає у людини тривогу та занепокоєння, та говорить про відхилення від норми стану здоров'я. Біологія, психологія, нейрофізіологія, філософія, релігієзнавство – це неповний перелік наукових напрямків, що спрямували свою увагу на вивчення цих станів, оскільки вони приваблюють своєю невичерпністю, і наукова думка досі не поставила останню крапку в цій тематиці.

Буде не зовсім правильно стверджувати, що саме наш час став часом особливої уваги до цих явищ. Людина почала їх досліджувати тоді, коли усвідомила себе людиною. Сучасність зумовила нові підходи до її вивчення, удосконалюючи міждисциплінарні зв'язки, які забезпечують, так би мовити, обсяговість знань.

Вивчаючи тему сну та сновидіння, нами вже була зроблена спроба дослідити її у творчості українських філософів XIX – XX ст. Прикладом такої розвідки стала стаття “П. Авсенєв: сон та сновидіння – шлях до розкриття знань душі” [2], присвячена аналізу відомої роботи П. Авсенєва “Із нотаток по психології”.

Продовжити подальшу роботу у цьому напрямку спонукала стаття іншого українського, філософа, психолога Миколи Грота (1852 – 1899) “Сновидіння, як предмет наукового аналізу” (1877 р). Ця стаття була написана на основі доповіді, проголошеної вченим на загальних зборах історико-філологічного інституту князя Безбородька у Ніжині, присвячених завершенню 1876 / 1877 навчального року, в якому молодий вчений викладав історію філософії, логіку, психологію. Доповідь розкривала актуальні проблеми тогочасної психології та необхідність виокремлення її у самостійну науку, в межах якої і розглядалась запропонована тема. Грот писав, що в науках, які займаються вивченням людини завжди є питання “над якими тисячі умів працюють протягом багатьох століть, усвідомлюючи їх важливість і не буди, одначе, в силах поставити їх на правильний ґрунт” [1, с. 30]. Важливим аргументом, який спонукав до розгляду теми сну та сновидіння була думка вченого про те, що феномен сновидіння є “один із самих туманних феноменів нашого духовного життя” [1, с. 31] і в водночас – кожна людина стикається із ними, тому “спостереження і оцінка цієї групи явищ переважно загальнодоступна” для слухачів [1, с. 31]. Цим явищам присвячували свої роздуми мудреці Античності, намагаючись створити психологічну теорію сновидіння на авторитетні думки яких – Аристотеля та Сократа посилався молодий дослідник [1, с. 33, 50, 103].

Проїшовши шлях від бажання філософів – античників створити систематичну символіку сновидіння, посилену середньовічним містицизмом, із відлунням яких можна було стикнутись у XIX ст.

через тлумачники снів, Грот підводить до третього етапу у дослідженні цього питання. Центральною особистістю, яка на його думку, започаткувала його був Шеллінг. Дослідник називає німецького вченого “засновником сучасного культу сновидінь. Культ цей – культ яснобачення”, провідним поняттям якого стало поняття “світової душі” [1, с. 50]. Саме світова душа забезпечує глибокий зв'язок людини та природи, людини та світового порядку, оскільки відбувається зустріч двох споріднених душ. Людська душа допущена до таємного прихованого знання, для того щоб знати, що її чекає у майбутньому. І незважаючи на те, що в історичному вимірі думка розвивається – ці рівні є ненауковими. Грот говорить про те, що ці думки є підґрунтям для подальших роздумів щодо цієї теми. Тогочасна наука повинна відповісти на питання, про походження снів, їх зв'язок із майбутніми подіями, які мали місце в реальному житті людини, та яку роль відіграють сон та сновидіння у житті людини!? Для чого вони існують!?

Грот визнає сновидіння, феноменом духовного життя людини, які являють собою “проблиски свідомості, які тривають або починаються уві сні” [1, с. 32]. Не всі сні супроводжуються сновидіннями, тобто вони носять непостійний характер.

Сновидіння відображають особливості індивідуального буття людини. Їх зміст не є первинним, він формується під впливом свідомо та несвідомо отриманих під час неспання знань, вражень, сформованих думок, бажань, страхів, пережитих відчуттів – тобто самим життям індивідів. В них міститься та викривається, те що витіснено свідомістю, те, що утаємничено особистістю, як від оточуючих, так і від самих себе: думки, почуття, бажання, уявлення, емоції. Не є вони критерієм свідомої морально-етичної позиції особистості, а часто є повною її протилежністю. Яскравою рисою сновидінь є те, що в них зміщені, переплетені події, які не мали між собою зв'язку в стані неспання або, ті, які домальовані уявою та оформлені у символічну форму. “Як продукт спотвореної сприйнятливості...можуть пролити світло на процеси сприйняття, тому що ненормальні відхилення завжди опосередковано виявляють основні закони звичайних феноменів” [1, с. 98], – писав дослідник. І є упередженням піддаватись моральній пригніченості під впливом сновидінь. Але, все ж таки, потрібно визнати, що “сновидіння можуть мати симптоматичне значення при нашій моральній самоперевірці” [1, с. 102].

Важливу роль у формуванні сновидінь відводиться пригадуванню матеріалу не тільки усвідомленого, але і актуалізованого життєвими подіями та піднятого із надр несвідомого.

Якщо взяти до уваги виділену Гротом гігієнічну функцію сновидінь, то можливість вивільнитися у такий спосіб матеріалу, із несвідомого, дає можливість позбутись ризику захворіти. Оскільки, характер баченого уві сні виступає вираженням феноменів органічного життя [1, с. 102]. Посилаючись на Аристотеля він пише з цього приводу: “Так, як початок усіх речей мізерний, то зрозуміло, що такими ж самими є початки хвороб та інших страждань, які готуються у тілі” [1, с. 103].

Дуже обережне ставлення у мислителя до ролі сновидінь, як пророцтв. Хоча він не заперечує їх існування, та вважає, що воно може здійснитись при певному збігу обставин, коли пов'язані ланки складних ланцюгів подій між собою перетнуться. Це з одного боку, а з іншого – сновидіння в пам'яті залишаються смутними, неточними, тому пригадуючи, людина змінює картину і, вже потім, порівнюючи із подією, їх поєднує, отримуючи змінену картину. Інша справа, коли пророчі сновидіння можуть бути наслідком свідомої вольової реакції, вираженої через почуття, афект, настрій. У такому разі, за Гротом, вони являють собою “патологічне явище” [1, с. 116].

На думку філософа, містять сновидіння і матеріал для теорії пізнання, оскільки вони надають приклади основ спотвореного мислення, оманливості розуму, який потрібно обробляти та аналізувати. Водночас, зауважував, що їх зміст є корисним для розвитку “понять”, якими користується людство. Поряд із мисленням, філософ надає значення відчуттю та волі. “Всі три начала мають однакове підґрунтя правити світом, по черзі, отримуючи перевагу та пануючи” [1, с. 121], – пише він.

Тяжінючі до позитивної науки, Грот відстоює самостійність психології, намагаючись підняти її рівень до рівня природничих наук. Він вказує на необхідність використовувати в дослідженні

свідомого та несвідомого математичні прийоми. Філософ пише: “Прийом математиків, які визнають безкінечно малі величини, які дорівнюють нулю, повинні мати місце у всіх науках” [1, с. 37], оскільки, можна припустити, що у несвідомому є дуже мала доля свідомого.

Отже, досліджуючи феномен сновидіння, вчений охоплює глибокі філософські проблеми людини, як біологічної, соціальної та духовної істоти. Він звертає увагу на те, що через феномен сновидіння несвідоме виступає носієм невичерпної інформації про неї.

Філософ переконаний, що вивчення феномену сновидіння є прикладом взаємодії життя та науки. Як кожний психічний акт, розвиваючись за своїми правилами, починаючись із почуття, рухаючись до його осмислення та закінчуючись вольовою дією, так і людство, як складне явище, повинно розвиватись за своїми законами та переходити до “епохи самосвідомості” [1, с. 123], відходячи від забобонів.

Література

1. Грот Н. Я. Сноведения как предмет научного анализа / Н. Я. Грот. – Харьков : Издательство: “Гуманитарный Центр”, 2007. – 128 с.
2. Березінець І. В. П. Авсенєв: сон та сновидіння – шлях до розкриття знань душі: Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : [зб. наукових праць] / ред. рада : В. П. Андрущенко (голова) ; М-во освіти і науки, Нац. Пед. Ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – Вип. 38 (51). – С. 227–234.

Annotation: *the article reveals the views of M. Grot on the sleep state and the phenomenon of dreaming, which he expressed in his article “Dreaming as a subject of scientific analysis.” The scientist focused not only on solution of the problems of psychology as a science, but also on the philosophical problems of human existence. The author concludes that the philosopher considered a person as a biological, social and spiritual self’s and accepted that through the phenomenon of dreaming the unconscious acts as a carrier of inexhaustible information about it.*

Keywords: *unconscious, consciousness, sleep state, dreaming phenomenon.*

УДК 125: 130.122

ОБЛОВА Л. А.
*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
НПУ ім. М. П. Драгоманова*

ЯКІВ ГОЛОСОВКЕР ПРО СМИСЛ КУЛЬТУРИ І ЦИВІЛІЗАЦІЇ

В статті висвітлюється голосовкерівський акт розрізнення культури і цивілізації: процес створення смислових і безглуздих вчинків і речей.

Ключові слова: *культура, цивілізація, цікаве, творення, імагінативний реалізм, спіритуалізм.*

Яків Еммануїлович Голосовкер розрізняв культуру і цивілізацію не керуючись існуючими визначеннями і не переслідуючи ціль показати перевагу духовних досягнень людини над матеріально-технічними (щоб знову дати ідеалісту і матеріалісту налетіти один на одного або показати прірву між мрійником і діловою людиною), а тільки тому, що вважав, що людина повністю відповідальна за створене нею. І тому людство живе тим життям і переживає ті події, які саме собі вчинило. Філософ вловив той момент, що коли людина на місці свободи і безпосереднього мислення (чистої постійності, вірності духу) ставить повторення зміни, обов’язковість мінливості (порожньої постійності, мороку), тоді вона не створює себе сама [1. с. 125]. Відтак вимагає бути створеною кимось (зовнішнім зусиллям) і буквально заїдає іншого безкінечним удосконаленням

себе. А сама при цьому займається створенням такого простору, на тлі якого тимчасове зможе бути втягнутим в постійну наявність. Розмножує його до безлічі. До втрати цікавості ним [2]. Тобто позбавляє відносно, щось таке, що є в певний час, в свій час, якийсь час – перебуває – кінцевості і наділяє його вічністю. Словами філософа – духом.

Голосовкер помічає виникнення людини, яка не цікава сама собі (нагадує іграшку, яка набридла, відкинута) і яка “живиться” одухотворенням неживого. Підтримує життя не творчістю, а комбінованими речами. Філософ запитує – коли і чому це сталося з людиною? Як взагалі могло відбутися знелюднення людини? В такий спосіб (через стурбованість за збереження людського) з'ясовує долю виникнення цивілізації і створення абсолютно непотрібних, абсурдних, бездарних речей. Речей без смислу.

В роботі “Імагінативний абсолют” Голосовкер пише, що весь смисл і суть культури – активний героїзм культурного подвигу [1, с. 164]. Для філософа культурна людина – це герой без перебільшень. Тобто істота, яка здатна на самовідданий вчинок світового збагачення, через акт творчого розуміння свого “Я” [1, с. 162-163]. Тобто культурна людина спершу творить себе саму (самопізнає, філософує). Починає з себе. І робить це не заради особистісного усвідомлення цікавого, а з метою світового розуміння – щоб її творення прийняли і відчули інші люди – людство мало змогу задіяти те, що їй відкрилось. Отже, діяння культурної людини не щезає (має силу варіативності в вічності) і стає у пригоді іншому. Має продовження, так як переймається світом і, незалежно від повної зайнятості собою, вживається далі.

Філософ розмірковує про те, в який спосіб людина творить себе? Задумується над тим, як їй так зрозуміти себе, щоб це вплинуло на інших? На світ в цілому? Що це за сила? Як вхопити з ідеї? Голосовкер стверджує, що на підставі імагінації – процесу творення смислообразу – творення себе реальними, а значить абсолютними. Тобто за допомогою дива – закону дивовижного [1, с. 161].

Розуміючи, що при посиланні на диво вчений, інженер, злочинець, політик і економіст розчаруються, Голосовкер пропонує спочатку розрізнити дивне і дивакувате. Імагінативний реалізм і спіритуалізм [1, с. 162]. А з ним показує, що без уяви (дивного) ні вченому, ні інженеру, ні злочинцю в жодній корисливій, прикладній і конкретній справі не обійтись. Щоб вчинити щось визначене, нехай збудувати дім, спочатку потрібно його уявити, а от наявний будинок вже не має необхідності представляти. Достатньо на нього вказати.

Дивакувате (химерне), на відміну від дивного, не виводить потаємне в явність, суще, а вражає підсиленням таємничості таємного – приховуванням невідомого і демонстрацією відомого. Тримає людину в напрузі через безсилля бути відхиленим раціональною критикою. Примару складно скасувати доводами здорового глузду, а вдаватися до вдаваної ліквідації, то вже марити. Тому дивакувате не просто заважає творити необхідне, а ґрунтується на руйнуванні творення з необхідності. Коли інженер проектує будинок, то виводить необхідність хазяйновитості людини в наявність. Все просто, адже людині потрібно десь жити і вона буде. Коли ріелтор продає наявний будинок, тоді акцентує увагу на створеному, а не на творені. Собою перекриває творця і вартість стає домінативною по відношенню до цінності творення. Все ускладнюється, адже людині потрібно десь жити і вона не буде, а продає і купляє збудоване. Коли людина назначає вартість створеному, вона, називаючи ціну тієї речі, якою володіє, показує що сама з себе представляє. В цей момент приховується відсутність совісті і починає життя химерне.

Таким чином, Голосовкер каже, що імагінативний реалізм, тобто “вищий інстинкт” (культура) є умовою творення себе з уяви і проривом (можливістю появи) справжнього. А спіритуалізм, тобто цивілізація (завищений нижній інстинкт) – це можливість появи з нічого (нізвідки) – на порожньому місці – умова одухотворення химерного. Так і розрізняється те, що твориться у відповідності до закону дивовижного і те, що вживається. В процесі імагінації (уяви) людина зберігає, охороняє, пам'ятає, записує, залишає в пам'яті – втримує живе від гібелі через падіння у забуття. Адже опирається на розумне почуття. А в процесі фантазії людина щезає, хворіє, нищить, трощить, бунтує, намотує круги. Живе без тям. Якась навіжена, біснувата.

І сфера імагінативного реалізму і поле спіритуалізму (накрученого містицизму) – території, що мають вічність – є поза простором і часом. Тільки одна немінуча, а друга – неусувна. Культура існує однорідно, перманентно над природою. І керується розумною безкінечністю. А цивілізація, тримаючись дурної нескінченості, по гине, то встановлюється над культурою і не має відношення до природи [1, с. 161]. Відповідно, в культурі людина долає свою стихійність, а в цивілізації є штучною.

Отже, цивілізація має своєю силою спіритуалізм – створення “уявних духів” або “живих мерців” – зомбі. Таких предметів, які насилу наділяються досконалістю, безсмертям і своїм існуванням нав’язують абсолютності предметне існування. Тобто Голосовкер помічає, що цивілізована людина не пізнає світ, а створює існуюче з неіснуючого (неіснуюче з існуючого) і назначає чергові вироби досконалістю. А коли її запитати, що вона має на увазі під досконалістю, почне перераховувати рекордні показники тієї моделі, яку представляє. Тобто, на місце вічності поставить перевагу, розкішне майно.

Таким чином Голосовкер, показує, що тоді як смисл культури є людським, а значить реальним, цивілізація через створення бездарних, непотрібних речей повністю є безглуздою. Тобто її смисл – ілюзорний.

Література:

1. Голосовкер Я. Э. Голосовкер Я. Э. Имагинативный абсолют / Я. Э. Голосовкер Логика мифа. – М., 1987 – 165 с.
2. Голосовкер Я. Э. Интересное / Я. Э. Голосовкер Избранное: Логика мифа – М. ; СПб. : Центр гуманитарных инициатив, 2010. – С. 62-74.

Oblova Lydmila. Yakov Golosovker about sence of culture and civilization

Article described autors process of diffirantiation of culture and civilization: act of creation of meaningful and absourd things.

Keywords: *culture, civilization, intresting, creation, imaginative realizm, spiritualism.*

СЕКЦІЯ КАФЕДРИ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

УДК 111.32; 130.123.4

КРИЛОВА С. А.
*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри культурології та філософської антропології
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
віце-Президент Асоціації філософського мистецтва
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-6256-339X>*

ХАМІТОВ Н. В.
*доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,
Президент Асоціації філософського мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8193-9383>*

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО: КОНТЕКСТИ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Соціальне партнерство розглядається як основа краси відносин не лише між особистостями, а й між соціальними групами. Доводиться, що в сучасному світі – світі гібридних воєн та пандемії коронавірусу – надзвичайно важливою є моральна краса відносин між країнами, народами та культурами. Моральна краса відносин всередині країни та з її міжнародними партнерами є актуальною передусім для України, яка переживає сьогодні низку кризових станів. Показана значущість краси відносин у партнерстві лідерів країн.

Ключові слова: соціальне партнерство, особистість, культура, народ, краса відносин.

В самому широкому сенсі соціальне партнерство можна визначити як взаємодію людей, соціальних груп або країн, в яких відбувається реалізація цілей і завдань кожного з партнерів у творчій співпраці без тиску та маніпуляцій. В сучасному українському суспільстві потреба у цьому партнерстві стає все більш вираженою, адже без організації системи соціального партнерства посттоталітарні тенденції в економіці, політиці, гуманітарній сфері навряд чи можуть бути подолані. Більше того, лише розвиток соціального партнерства здатний створити реальне громадянське суспільство. З іншого боку, соціальне партнерство впливає і на інститут держави, демократизуючи та гуманізуючи його. У відкритому суспільстві соціальне партнерство постає теоретичним та дійсно практичним корелятом краси відносин, що, по суті, означає актуалізацію культури у повсякденності.

Яке соціальне партнерство ми могли б назвати конструктивним? Для відповіді на це питання нам слід обрати конструктивну методологію. Вважаємо, що такою методологією могла б виступити сучасна філософська теорія – метаантропологія, яка визначається як “вчення про межі буття людини, його екзистенціальні виміри, умови комунікації в цих вимірах і архетипові основи культури” [1]. Згідно з метаантропологією людське буття можна поділити на три виміри – буденний, граничний та метагранічний (поза межний). Така тріадична типологія людського буття дає можливість осягнути

конструктивність і деструктивність соціального партнерства і усвідомити можливість та дійсність краси відносин у ньому. Тому на цій типології хотілося б зупинитися докладніше.

Буденне буття людини – ключове поняття метаантропології, яка “окреслює вимір людського буття, у межах якого “відтворюється родове та цивілізаційне буття людини” [2]. Буденне буття людини є результатом дії волі до самозбереження і волі до продовження роду. Саме тому в його просторі відбувається пригнічення особистісного начала, актуалізація душевного, а не духовного вимірів людського буття.

На відміну від буденного, граничне буття людини окреслює вимір людського буття, “де людина актуалізує особистісні ознаки, стаючи одночасно відкритою світові та самотньою по відношенню до нього” [3]. Це зумовлюється тим, що у граничне буття людина виходить завдяки реалізації волі до влади і волі до пізнання та творчості; це закладає екзистенціальну основу суперечливості граничного буття. Тому у граничному бутті відбувається не лише посилення самотності, а й з’являється можливість виходу за її межі, що означає включення у процеси творення та сприйняття культури.

Метаграничне буття є концепт метаантропології, що описує вимір людського буття, де відбувається “вихід за межі буденного буття з його безособовою завершеністю, і граничного буття з його незавершеністю і усвідомленою екзистенціальною відокремленістю” [4]. Метаграничне буття є подолання замкненого характеру людського буття, який “виражається у самодостатності владно-вольових актів та об’єктивації як творення продуктів культури” [4]. Розгортання метаграничного буття можливе через феномени толерантності, свободи та любові.

На основі загального проекту метаантропології, органічно виокремити методологічний підхід до краси саме в *соціальному бутті людини*, який можна було б назвати *соціально-метаантропологічним*, або, *соціальною метаантропологією*. Сутність цього підходу полягає в тому, що “він використовує тріадичну методологію для розуміння людського буття, яка пропонується в проекті метаантропології (буденне, граничне, метаграничне буття людини), але застосовує його не до людини як неповторної екзистенції та особистості, а до *суспільства*, а також до *людини в контексті суспільства*. Отже, мова іде про буденне, граничне, метаграничне буття суспільства та людини в суспільстві” [5].

Соціальна метаантропологія системно *досліджує архетипові підстави виходу соціуму за межі буденності в граничні та метаграничні онтологічні стани*.

В буденному бутті суспільство підпорядковане волі до самозбереження та продовження роду, а тому розвивається переважно в пан-демографічному напрямку; члени такого суспільства через низький економічний рівень не живуть, а *виживають*. Проте можливі варіанти буденного буття соціальних систем, коли маємо високий економічний розвиток, де члени суспільства налаштовані на споживання та задоволення; в даному випадку у суспільній свідомості і, головне, у колективному позасвідомому цінність самозбереження домінує над цінністю продовження роду.

Суспільство в своєму граничному бутті скероване волею до влади, прагнучи до панування над усім світом, з іншого боку, спрямоване до пізнання та творчості, до розвитку духовності та культури. Таке суспільство виховує та актуалізує геніальних творців, які виводять його на світовий рівень. Для Америки такими геніями стали Ф. Купер та Д. Лондон; для Німеччини – І. В. Гете, Г. В. Ф. Гегель, Р. Вагнер Ф. Ніцше, для Росії – Л. Толстой та Ф. Достоевський, для Грузії – Ш. Руставелі.

Метаграничне буття суспільства означає вихід до толерантності й соціального партнерства, які є критеріями і, одночасно, дійсними проявами краси у її соціальних вимірах. В метаграничному бутті суспільства не заперечується все важливе й суттєве, що є в буденному та граничному вимірах; відбувається діалектичне зняття і душевності буденності, і духовності граничного буття, більше того, їх синтезування у нову цілісність. Таке суспільство здатне плідно актуалізувати духовно-практичний (точніше, духовно-душевний *та* практичний) потенціал і свого народу, і народів світу.

Мета такого суспільства – не прагнення до світового військового або цивілізаційного панування, а об’єднання світу у вільну, по-справжньому демократичну *культурну цілісність* на основі цінностей духовного зростання, соціальної відповідальності, толерантності, екологічної

безпеки та економічного вдосконалення, що означає вихід на новий *онтологічний* рівень еволюціонування. В цьому контексті показовими є слова П. Тейяра де Шардена: “Треба дивитися за межі наших душ, а не в зворотному напрямі. У перспективах ноогенезу час і простір дійсно олюднюються або, швидше, надолюднюються” [6].

Чи не є суспільство метаграницного буття подібним утопічним соціумам, описаним Платоном, Ф. Беконем, Т. Мором, Т. Кампанеллою? Ні, адже на відміну від цих утопій, суспільство метаграницного буття дає не точні і детальні картини майбутнього, а будує *теоретичну модель* й можливі *стратегії її досягнення*. Тому воно є ідеалом, а не утопією, ідеалом, до якого треба прагнути, виходячи з *дійсних тенденцій сьогодення*.

На цій основі можна запропонувати методологію розуміння краси в соціальному бутті людини на рівні буденного, границного й метаграницного його вимірів. В буденному бутті суспільства краса виявляється в душевній взаємодії людей, яка означає співчуття та співстраждання до тих, кого ми вважаємо екзистенціально близькими, переважно у межах сім'ї або невеличкої соціальної групи. В границному бутті суспільства маємо красу пізнання і творчості, яка виходить у більш широкий соціальний контекст, а також специфічну красу владної організації й структуризації соціуму. В метаграницному бутті краса проявляється в толерантності по відношенню не лише до близького, а й до будь-якого Іншого, разом із тим, це краса не лише пізнання та творчості, а й спільного пізнання та співтворчості.

* * *

В координатах методології соціальної метаантропології ми можемо виділити дійсне і формальне соціальне партнерство. Дійсне соціальне партнерство передбачає красу відносин між особистостям, соціальними групами, країнами – партнерами міжнародних відносин, формальне означає владну маніпуляцію, яка, у формі популізму, наче маска, прикриває індивідуальний та груповий егоїзм, в просторі якого політичні й економічні “еліти” (як національні, так і транснаціональні) діють заради своїх прагматичних інтересів, відірваних від інтересів усього суспільства.

Для пострадянського простору характерними є різноманітні форми такого формального соціального партнерства, коли замість краси відносин ми маємо лише їх гламурність. Як розвинути справжнє соціальне партнерство? Для сучасного українського суспільства це питання є доленосним, адже без теоретичної та практичної відповіді на нього будь-які демократичні зміни будуть лише маскуванням посттоталітаризму, а досягнення соціальної справедливості постійно буде руйнуватися популізмом, що буде вести до наростання відчуження в суспільстві і провокувати байдужість або соціальний вибух. Для відповіді на це актуальне запитання необхідно розділити соціальне партнерство у строгому та широкому сенсі цього слова.

У строгому сенсі соціальне партнерство можна визначити як продуктивну взаємодію між соціальними групами у суспільстві, яка дозволяє вирішувати конфліктні питання на основі консенсусу. В історії філософії та економіки були запропоновані два шляхи вирішення соціальних конфліктів: через знищення приватної власності на засоби виробництва та через погодження інтересів приватних власників і найманих робітників, що, по суті, і трактується як соціальне партнерство у строгому сенсі.

У розвиток ідеї і практики соціального партнерства внесли вклад представники класичної школи економічної науки А. Сен-Сімон і Р. Оуен. Ш. Фур'є обґрунтовує необхідність конструктивного співробітництва між соціальними групами та класами. Д. С. Міль зазначає, що відносини між власниками засобів виробництва і працівниками будуть поступово витіснятися відносинами партнерства в двох напрямках: об'єднання працівників з капіталістами та об'єднання працівників між собою.

Термін “соціальне партнерство” входить в практику регулювання соціальних відносин в Україні з кінця 1991 року. Якщо згадати, що існує два способи вирішення соціальних конфліктів – насильницький і мирний, або власне соціальне партнерство, то для України характерним є саме другий спосіб, він відповідає архетипам української ментальності, а отже, проблематика соціального партнерства є вельми актуальною саме для України. Соціальне партнерство в Україні постає не лише цивілізованим методом демократичного вирішення і недопущення соціальних конфліктів, важливою умовою формування соціально відповідальної економіки та політики, а й умовою збереження ідентичності.

Соціальне партнерство у широкому сенсі є процесом координаційної взаємодії не лише між групами, а й між *особистостями*. Саме наявність соціального партнерства у взаєминах між особистостями – передусім у мікросоціальних групах – і створює *дійсність* соціального партнерства, яке реалізується за законами краси. Адже дійсне соціальне партнерство означає відносини людей, в яких кожен актуалізує здібності та задатки, розвиваючи особистість та творчий потенціал. Саме таке соціальне партнерство між *суспільно активними особистостями* сприяє розвитку відкритого суспільства – особистість, яка має свою справу, розвиває та вдосконалює її, відкрита до співпраці з Іншим, який теж має максимальну соціальну реалізацію і налаштований на розвиток суспільства через *розвиток власної справи*.

Слід зазначити, що в сучасній літературі, присвяченій соціальному партнерству, є розуміння того, що воно є вкрай широким суспільним феноменом, який охоплює багато сфер соціального буття людини. Так, наприклад, з точки зору С. Українця, об’єкт соціального партнерства є доволі широким, включаючи “всі питання соціально-економічного і трудового спектру, оскільки неможливо вмістити в одну чи кілька статей всі життєві напрями, з яких укладаються угоди соціальними партнерами” [7]. Проте в цій літературі майже відсутня точка зору, що соціальне партнерство включає в себе і міжособистісні взаємини людей, які здатні від субординації перейти до координації, причому до такої координації, яка має суспільно значущі наслідки.

Дійсне соціальне партнерство таким чином стає синонімом соціального партнерства в широкому сенсі слова; в ньому координативна взаємодія особистостей сприяє неформальній координативній взаємодії соціальних груп. Зрозуміло, що для реалізації такого соціального партнерства необхідна особлива *комунікативна відкритість* і відповідальність особистості, передусім вона повинна бути здатна виходити за межі субординативного спілкування, в якому одна людина владно домінує над іншою і прагне ствердитися за її рахунок. Така особистість прагне розвивати координативні відносини, де відбувається конструктивне спілкування та співпраця в контексті соціального партнерства не за моделлю “Я – Воно”, а за моделлю “Я – Ти”, “особистість – особистість”.

При цьому принцип координації, який зумовлює “горизонтальні”, партнерські відносини не повинен повністю відкидати принцип субординації як систему “вертикальних” зв’язків. Дуже важливим є усвідомлення діалектичної взаємодії принципів субординації та координації в справжньому соціальному партнерстві, в якому відбувається розгортання краси відносин. Негативним та неплодним буде зацикленість лише на координативних чи лише на субординативних відносинах в соціальному партнерстві. Так, акцент на субординативному спілкуванні в соціальному партнерстві зазвичай призводить людей до інфантилізму, втрати ініціативності та справжньої відповідальності. Особистість відчуває себе “гвинтиком великого механізму”, функцією, що виконує накази “зверху”. Страх стає головним мотивом життя людини, творчість та свобода згортаються, стаючи непотрібними.

Соціальне партнерство при домінанті субординативного спілкування руйнується. Замість партнерської краси відносин мотиваційною силою стає бажання догодити “вищому”. Проте координативне спілкування без елементів субординації в соціальному партнерстві може призвести до анархічних тенденцій в соціальній групі та у суспільстві в цілому. Виключно “горизонтальне”

спілкування людей, різних за інтелектуальними здібностями, моральним та матеріальним рівнем, веде до безконтрольності та ресентименту, які рано чи пізно проявляться у деструктивності.

Можна припустити, що в дійсному соціальному партнерстві в сучасному світі необхідна гармонія принципів субординації та координації при *домінуванні координації*. При координативному управлінні мотивація стає *внутрішньою*, з'являється ініціативність та справжній інтерес до діяльності, а дозована субординація дає можливість позбутися анархії.

Література:

1. Хамітов Н. Метаантропология // Н. Хамітов, С. Крилова. Філософський словник: людина і світ. – 3-е видання, виправлене і доповнене. – К. : КНТ, 2019. – С. 92.
2. Хамітов Н. Буття буденне // Н. Хамітов, С. Крилова. Філософський словник: людина і світ. 3-е видання, виправлене і доповнене. – К. : КНТ, 2019. – С. 23.
3. Хамітов Н. Буття граничне // Н. Хамітов, С. Крилова. Філософський словник: людина і світ. 3-е видання, виправлене і доповнене. – К. : КНТ, 2019. – С. 24.
4. Хамітов Н. Буття метаграничне // Н. Хамітов, С. Крилова. Філософський словник: людина і світ. 3-е видання, виправлене і доповнене. – К. : КНТ, 2019. – С. 25.
5. Крилова С. А. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу. Видання 2-е, виправлене і доповнене. – К. : КНТ, 2020. – С. 112.
6. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М. : Наука, 1987. – С. 205.
7. Українець С. Соціально-трудова відносина в Україні: зміст і розвиток // Україна: аспекти праці. – 1999. – № 3. – С. 41.
8. Аристотель // Соч. в 4 т. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 223.

KRYLOVA S. A., KHAMITOV N. V. SOCIAL PARTNERSHIP: CONTEXTS OF PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY AND CULTUROLOGY

Social partnership is seen as the basis of the beauty of relations not only between individuals but also between social groups. It turns out that in today's world – the world of hybrid wars and the coronavirus pandemic – the moral beauty of relations between countries, peoples and cultures is extremely important. The moral beauty of relations within the country and with its international partners is relevant primarily for Ukraine, which is currently experiencing a number of crises. The significance of the beauty of relations in the partnership of leaders of the countries is shown.

Keywords: social partnership, personality, culture, people, beauty of relations.

УДК: 008:81'22

МСДНІКОВА Г. С.
доктор філософських наук,
професор кафедри культурології і філософської антропології
НПУ імені М. П. Драгоманова
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8979-9311>

НОВАТОРСТВО ЧЕРЕЗ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТРАДИЦІЙ У СУЧАСНОМУ МИСТЕЦТВІ

Звернення до традицій сьогодні відбувається на подоланні стереотипів в їх сприйнятті. По-перше, це не цитування, а переосмислення через архетипи колективного несвідомого, ментальності, що частіше відбувається в образотворчому мистецтві. По-друге, стереотипи сприйняття руйнуються, коли класичні твори існують у вигляді римейків, перформансів, театральних колажів, або мають нове візуальне смислове наповнення.

Ключові слова: традиції, новаторство, римейк, архетип несвідомого, “режисерська опера”, театральний колаж.

Звернення до автентичної, традиційної культури, фольклору (у широкому розумінні) актуалізується у переломні епохи, коли нові світоглядні концепти у соціально-політичному житті ведуть до формування нового способу життя. По-друге, формується цілковито нова художня мова і потрібно переосмислити основні художні засоби вираження виникаючих концептів.

Якщо класичне мистецтво, оновлюючись кожно епоху, зверталось до переосмислення релігійно-міфологічних сюжетів, християнської історії, то сучасне мистецтво в умовах глобалізації більш хвилюють проблеми ідентифікації, ментальності, і тому воно звертається, як і авангард на початку ХХ століття, до самих глибин Архе, яке зафіксоване у колективному несвідомому кожного етносу. Сьогодні український неофольклоризм наповнений складними філософськими підтекстами. Це не стільки створення своєї символічної мови, як це мало місце у 70-80-і роки, скільки створення свого ментально-міфологізованого концепту, що тримається на колективній пам'яті.

Примітивізм у його різноманітних проявах – лубок, наїв, народне мистецтво, іконопис, архаїчна культура, нетрадиційні автентичні культури Африки, Океанії – допомогли авангарду на початку ХХ століття в пошуках не тільки нової візуальної мови, але й сформувати нові світоглядно-сміслові концепти. На початку ХХІ століття ми спостерігаємо подібну тенденцію: у світовому масштабі на фоні глобалізаційних процесів небувало активізацію “етноренесансу” у його розмаїтих формах – етноархаїка, неоміфологізм, неопримітив, неонаїв, неофольклоризм, необароко, етностиль, етноарт. Всі ці течії тримаються на художній “археології”, “археології пам'яті”, ідеї ретрансляції художніх традицій минулого та збереження етнокультурної ідентичності. Виявлення їхнього спільного стилістичного діапазону, спільної характеристики допоможе зрозуміти процес формування нової візуальної культури, яка сьогодні складається на межі фігуративу і абстракції. Індивідуальні трансформації та інтерпретації, які дрейфують від одного стилістичного спрямування до іншого, нам цікаві в стилістично-пластичному і смисловому плані.

У сучасному українському мистецтві, на наш погляд, можна виділити етностиль і декоративізм. Етностиль: Андрей Антонюк, Феодосій Гуменюк, Олексій Потапенко, Валерій Франчук, Олександр Чегорка, Володимир Кабаченко тощо, які працюють із архетипами колективного несвідомого: дім, родина, мати, дитина позначаючи їх етноментальні особливості. Це напрямок цікавий, він виконує дві важливі соціальні функції. По-перше, вирішує актуальну сучасну проблему ідентифікації, осмислення нових цінностей у контексті української ментальності. По-друге, гідно презентує Україну за кордоном. Це не “шароварщина”, а професійне мистецтво з цікавою індивідуальною стилізацією, міфологізацією. Це мистецтво важливе для України, тому що через язичницькі, старозаповітні, християнські мотиви, мотиви межі світів та пограничні стани, архетипні мотиви і образи: дерево, дім, хрест, космічне яйце, мати, дитина, невпинне відродження, порушуються вічні філософські смислові питання, збагачується і розширюється їх сутність на сучасному етапі.

Сучасні митці дають авторську інтерпретацію, своє образ нежиттєве вираження. Через індивідуальне переживання міфологічна модель щоразу отримує нове бачення відбитих у міфі світоглядних проблем. Міфологізм характерний для мистецтва кінця ХХ та початку ХХІ століття все більш стає універсальним в культурі як вираження її духу – вираження надчуттєвої свідомості.

Так як загальні тенденції, парадигма часу мають прояв в усіх видах мистецтва, мені хотілося б провести аналогію з розвитком оперного театру – жанру, здавалося б, надзвичайно традиційно-консервативного. Цей жанр став сьогодні в авангарді новітніх театральних відкриттів завдяки так званій “режисерській опері” (починаючи з 2005 року), коли лібрето переписується режисером як римейк з актуальною соціальною, психологічною проблематикою, що дає психологічне обґрунтування вчинкам героїв, стимулює особистісне переживання. Дмитро Черняков, Кшиштоф Варліковський, Барні Коски, Олів'є Пі, Ромео Кастелуччі, Крістен Дель, Олів'є Фредж, Робер Лепажта інші ставлять оперні спектаклі як драматичні, комплексно використовуючи і візуальні аспекти в сценографії за допомогою художників декорацій, світла, костюмів, гриму, новітніх технологій. Наприклад, Кшиштоф Варліковський в постановці опери Ж. Оффенбаха “Казки Гофмана” в театрі

Ла-Монне (Бельгія) досліджує проблему несвободи індивіда, соціального тиску, постійного спостереження, контролю соціуму, влади. Не випадково на сцені є відеокамери, які транслюють те, що відбувається в “прямий ефір”. Постійно присутній хор, розташований на сцені навпроти глядачів у театрі, за завісою кімнати Гофмана, механічні ляльки, символ маріонеток в руках долі. Інша важливіша тема у спектаклі – мотив публічності творця. Така необхідна для натхнення митця самотність, практично неможлива у сучасному світі, де все вирішують гроші, зв'язки, “гламурна тусовка”, підкреслено екстравертна поведінка. Нескінченне безглузде спілкування ні про що з сигаретою в зубах і бокалом в руках, жорстка боротьба за “Оскар”, вічний страх не встигнути, не бути затребуваним, виявляється більш згубним для Гофмана в постановці Варліковського, ніж його божевільні фантазії і гра уяви.

Сучасні режисери ставлять класичні опери як перформанс. Наприклад, режисер і хореограф Марк Моріс в постановці опери Глюка “Орфей і Евридика” (2009, Metopera) не розділяє спів і танець на сцені. Головна ідея спектаклю – пильна увага людства до переживань Орфея з приводу смерті його коханої жінки Евридики. Сумне поневіряння Орфея, його кохання, і знаходження щастя (всупереч міфу) – у центрі уваги хору, що займає величезні трибуни, на яких всі: Юлій Цезар, Генріх VIII, Авраам Лінкольн, Джордж Вашингтон поряд з Альбертом Ейнштейном, Марією Каллас, відомою американською льотчицею Амелією Ерхарт та ін.

Як яскравий перформанс поставив Уільям Кентрідж оперу “Лулу” сучасного композитора Абана Берга (Metropolitan Opera, 2015) про молоду жінку, перед сексуальністю якої неможливо встояти, але її поведінка руйнує життя кожного, хто підпадає під її чари. У. Кентрідж – сучасний художник і перформансист. Його театралізовані інсталяції, де люди, світло, декорації, зображення на екрані є пластичним матеріалом для створення шаленого театрального колажу, наповнені інтелектуально-смысловими пошуками. Режисурою опери “Лулу” Кентрідж досліджує людську природу, де для головної героїні, що втілює стихійну жагу до життя, “нормальний”, регламентований світ є тісним. Образ Лулу він тлумачить як символ самого життя, “земного духу”, і знищити його може тільки сама смерть, символом якої є в опері містичний вбивця Джек-Різник, інфернальний посланець смерті на Землі.

Надзвичайно актуалізують режисери традиційні опери через римейк, коли в спектаклях залишаються слова лібрето, музика, адже сюжет, але акценти режисером в сюжеті проставлені згідно актуальних соціальних, моральних запитів сьогодення, дія часто переноситься у наш час. Так, режисер Дез Макануфф переносить дію опери “Фауст” Шарля Гуно (Metopera, 2011) в першу половину ХХ століття, трактуючи вічний сюжет як історію про особисту відповідальність вченого. Під кінець Другої світової війни його головний герой фізик-ядерник переживає за свою причетність до створення атомної бомби. Він згадує власну молодість – також військовий час Першої світової. Така конкретно-історична рамка прив'язує гетевського героя до головних етичних питань ХХ століття, переводить спектакль із мелодраматичного виміру у соціальний.

Зовсім інша за музикою опера Гектора Берліоза “Осуд Фауста” знайшла й інше монументальне кітчево-розкішне візуальне втілення режисера. Партитура цього твору епічна, наповнена хорами, маршами, шаленими кінськими перегонами, танцями повітряних духів, співом демонів, янголів, просторами ланів, гір, неба. Для Берліоза важливі не людські стосунки (любовна інтрига Фауста і Маргаріти), а багатство і складність самого Всесвіту. Візуально-монументальне рішення режисера Робера Лепажа підкреслює цю основну ідею твору (2008, Metopera) за допомогою сучасних технологій: відображення і проекції, множення героїв, двійники, перевернута реальність, надприродне, кероване персональною волею – отримало зрозуміло людське пояснення і втілення. Тут немає римейка в сюжетній лінії, а нове смислове прочитання дає режисерський візуальний ряд.

У постановці “Лоенгрін” (2018, Ла Монне) режисер Олів'є Пі розповів легенду про лицаря-лебедя через призму політичних і революційних ідей Вагнера, і вона стала сприйматися по-новому.

Опера Вінченцо Белліні “Сомнамбула” в постановці Мері Ціммерман, (2009, Метопера) стала мелодрамою з життя акторів. Ціммерман розгортає дію опери в репетиційному залі Мет: співанки, примірки, режисер з клавіром, - і освідчення в коханні тенора і сопрано. Тут нічого не залишилося від традиційного сюжету з сільського життя, крім слів і музичних ритмів, мотивів, що виражають справжні почуття. Ця подвійна оптика працює на сучасну динаміку і успіх. Щирість почуття у реальному житті стало центром сценічного рішення “Сомнамбули” Мері Ціммерман. Дія спектаклю розгортається між репетицією майбутньої прем'єри і романом акторів, що виконують роль закоханих. Неможливо вгадати, які репліки, обумовлені роллю, а які виражають реальні почуття.

Якщо глядача раннього італійського романтизму приваблювало в опері надприродне, дива, чутки про примару, таємничий вогонь свічки, велике, і в той же час, страшне романтичне божевілля: несвідоме залишалося поетичним, але можливість повернення до нормального життя зберігалося, то сьогоднішнього глядача захоплюють любовні переживання героїв.

Таким чином, ми бачимо різні шляхи роботи з традиційним матеріалом, але, в будь-якому випадку, це дає нове філософсько-смісловне наповнення твору, а, отже, і нашої свідомості.

Література :

1. Ліщинська О. І. Неофольклоризм як ідея сучасної української художньої культури / О. І. Ліщинська // Збірник наукових праць Гілея : наук. вісник. – Вип. 65 (2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_65/Gileya65/F33_doc.pdf
2. Хачатурян В. М. Феномен архаїзації в культурній динаміці : автореф. дис. на соискание ученої ступені д-ра культурології : спец. 24.00.01 – “Теорія і історія культури” / В. М. Хачатурян. – М., 2011.

УДК130.2:005.936.3

БІЛЬЧЕНКО Є. В.,
доктор культурології, доцент,
професор кафедри культурології
та філософської антропології філософії,
Факультету філософської освіти і науки

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ГЕГЕМОНІЇ ЯК СИМВОЛІЧНОЇ СТРУКТУРИ

В статті здійснюється психоаналіз сучасної моделі пригнічення (гегемонії) на засадах лаканізму й cultural studies. Гегемонія визначається як результат трансгресії бажання як символічного коду фантазму у категоріях примусової естетики та екранної культури.

Ключові слова: гегемонія, психоаналіз, cultural studies, лаканізм, трансгресія, фантазм, примусова естетика.

Існує ціла низка специфічних концептів, утворених на стику дисциплін, які важко “вхоплюються” через класичний категоріальний апарат. Одночасно докладання до цих понять виключно постмодерністської риторики заважає побачити їх глибинну сутність, розчиняючи їх у феноменологічних описах. Одним із таких понять є гегемонія. Ненасильницький примус стає фундаментальною якістю сучасного суспільства: момент репресивності перетворюється на момент бажання, відбувається становлення “машини бажань” як уособлення символічного порядку.

Першим автором, який поставив питання про структуру гегемонії, є італійський філософ А. Грамші, який у праці “Тюремні зошити” [3] задовго до становлення Люблянської, Бірмінгемської, Монреальської, Лідської, Французької шкіл структурного аналізу економіки, психіки і медіа обґрунтував класичну для вчення Ж. Лакана тезу про стосунки притягування та відштовхування у

садомазохістичних відносинах з “Батьком” (Іншим, Символічним) або з об’єктом бажання (petit a, Уявним) в умовах кастрації та нестачі. Стабільна влада панівного класу не може бути забезпечена, якщо тримається лише на примусі, пов’язаним із захопленням власності. Потрібне те, що П. Бурдьє назвав “соціальним” та “символічним капіталом” [1], тобто – конформістська згода, заснована на переконанні, пов’язаним із намаганням зробити цю владу “привабливою” та “престижною” для підкорених. Гегемонія являє собою гнучкий і динамічний процес, у якому примус є внутрішнім планом змісту по відношенню до зовнішнього плану вираження. Гегемонія ґрунтується на активній доброзичливій участі підкорених у справі утримання влади, які самі допомагають панівному класу маніпулювати ними.

Ми пропонуємо досліджувати гегемонію з точки зору семіотики культури, накладаючи принцип балансу синтагми і парадигми на структурний психоаналіз. Вибір даної методології продиктований специфікою мережевого суспільства як моделі сучасної гегемонії, яка “вхоплюється” через лаканізм і постлаканізм. Звідси випливає *мета дослідження* – структурний психоаналіз влади і медіа. Мова йде про те, що символічний ринок продає і купує переживання (бажання, насолоду): це ринок трансгресії, який передбачає наявність позасвідомих статичних законів, які керують динамічним рухом розгортання інформації. Гегемонія ринку має доведений до абсолюту знаковий (позасвідомий, пов’язаний із фантазмами) характер.

Як семіотичний феномен гегемонія формується на перетині осей синтагми і парадигми, синхронії та діахронії, динаміки і статички, одночасно знімаючи ці опозиції через поєднання уявної множинності значень та єдності реально-символічної мови, гнучкого плюралізму культурних ідентичностей та незмінного універсалізму ринку. В гегемонії також долається антагонізм базису і надбудови, інфраструктури та суперструктури. Гегемонія має справу не тільки із свідомістю, але й з позасвідомим, оцифрованим у віртуальній реальності. За позірною швидкістю плінних значень у парадигмі приховується ядро синтагми, або хаб контролю, ідентифікований як символічна структура, або “ядро гегемонії” у семіотичній школі структурного аналізу повідомлень (reception analysis, Бірмінгем). Теоретичні напрацювання Бірмінгемської школи стосовно гегемонії ґрунтуються на тезі про єдність ринку, політики, ідеології та медіа.

Поняття “гегемонія” в сучасному інформаційному суспільстві безпосередньо вказує на основний механізм роботи психічної та політичної економіки, коли відбувається “зшивання” на рівні базису (економічної інфраструктури) матеріальних відносин та психічних бажань, або, у категоріях “Боромеєвих колець” Ж. Лакана: “Реального”, що знаходить свій вираз в кібернетичному просторі екранної культури, та самого кіберпростору (“Символічного”). Мова, отже, йде про “Символічне Реальне” як позасвідоме, що піддалося медіатизації.

Символічний ринок як стале ядро бажання і одночасно динамічний рух грошей являє собою єдність внутрішнього та зовнішнього, психічного та фізичного, тілесного і духовного чинників. Це – поле, де незмінна базова травма (бажання, річ, об’єкт) поєднується з шалено швидким рухом капіталу, який покликаний подовжувати і розпалювати ці бажання. Щоб капітал рухався, необхідні відносно стійкі і статичні ланки ринку у вигляді окремих індивідів або груп людей (локальностей, хабів, кластерів) як носіїв символічних ідентичностей, дроблення яких представляє собою жест фрагментації цільової аудиторії ринку у процесі таргет-реклами. Динаміка ринку спирається на статистику індивідів, екстериторіальність вимагає територіальності: цю особливість ринку як ризому помітив ще в “Анти-Едипі” Ж. Дельоз [4].

Людські одиниці ринку є одночасно статичними, оскільки прив’язані до місця прописки, та динамічними, бо рухаються разом з ринком в інформаційній ризомі віртуального простору (мережі). Саме ці групи людей З. Бауман називає “людьми простору” (працівниками), які обслуговують інтереси “людей часу” (власників капіталу) [2, с. 100-115]. Конфлікт між часом і простором, між капіталом і працею є *базовим конфліктом, вихідною травмою*, яка лежить у Реальному (базисі) та породжує інформаційну війну (у надбудові). Інформаційна війна за гегемонію є способом маскування

базового економічного конфлікту через культурні відмінності (культуралізм), який переводить конфлікт у формат Уявного.

Базову травму гегемонії не зуміло подолати навіть зближення праці з дозволями мірою затирання меж між публічним і приватним секторами життя в медіасфері. Праця під час дозволя (модель prosumer: producer & consumer) перетворюється або на суцільне дозволя, або на суцільну працю. І те, і друге являють собою форми добровільного підкорення гегемонії, оскільки кількості креативних та менеджерських еліт третьої хвилі (меритократії) виявляється недостатньо для подолання базової травми: видиме розмаїття є маскою, за якою приховується невидиму однорідність.

Базова травма як джерело насилля піддається легітимації, і цю функцію виконує інформаційна війна як знаряддя психічної економіки. Гегемонія у цій війні фіксується як "чиста" комунікативна подія: смисл, що народжується з комунікації через медіасферу, івент-менеджмент. Головним знаряддям медіа-війни за гегемонію є процес *трансгресії*, яка включає індивіда в автоматичний режим відтворення бажання, акцентуючи момент насолоди, чуттєвого переживання. Насилля має бути сентиментальним, щоб йому підкорялися добровільно. Фактично гегемонію творимо ми самі, з нашими нестачами і бажаннями, ведучи боротьбу з власними травмами. Добровільний примус у відбувається через модель поведінку суб'єкта "шизо". Крах патрональних суспільств викликав кризу метафізичної ідентичності, яка призвела до вивільнення бажання, що віднині перетворюється у зовнішню стосовно суб'єкта репресивну силу. Травма від зустрічі з власним позасвідомим спонукає людину до кодифікації бажання у фантазм і утворення шляхом відчуження символічної системи "примусової естетики" (Б Хюбнер) [5], куди вона добровільно інтерпелюється, як у даність. Бажання множаться у геометричній прогресії, миттєво зазначаючи кодифікації у цифровому середовищі, підготовуючи одне одного рекламою. Наявність медіа-спектаклю не виключає прихованої агресії, крізь яку артикулює себе суб'єкт гегемонії.

Література :

1. Bourdieu P. Le Sens pratique. Paris : Minuit, 1979. URL: http://www.leseditionsdeminuit.fr/livre-Le_Sens_pratique-1955-1-1-0-1.html
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Зигмунт Бауман; пер. с англ. М. Л. Коробочкина. – М. : Издательство "Весь Мир", 2004. – 188 с.
3. Грамши А. Тюремные тетради / Антонио Грамши // Электронная библиотека "Гражданское общество". – URL: <http://www.civisbook.ru/files/File/Gramshi,tetrad.pdf>
4. Делез Ж. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения / Жиль Делез, Феликс Гваттари; пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина; науч. ред. В. Кузнецов. – Екатеринбург : У-Фактория, 2007. – 672 с.
5. Хюбнер Б. Произвольный этос и принудительность эстетики / Бенно Хюбнер; пер. с нем. А. Лаврухина. – Минск : Пропилеи, 2000. – 152 с.

Bilchenko Yevgenia. ANALYSIS OF HEGEMONY AS A SYMBOLIC STRUCTURE FROM THE POIN OF CULTURAL STUDIES

The article provides a psychoanalysis of the contemporary model of oppression (hegemony) on the basis of lacanism and cultural studies. Hegemony is defined as the result of the transgression of desire as a symbolic code of phantasm in the categories of forced aesthetics and screen culture.

Keywords: hegemony, psychoanalysis, cultural studies, lacanism, transgression, phantasm, forced aesthetics.

ЮХИМИК Ю. В.
доктор філософських наук, професор кафедри
культурології та філософської антропології
НПУ імені М. П. Драгоманова

МИСТЕЦЬКА КОМУНІКАЦІЯ: СПЕЦИФІКА “ЖИВОГО” СПІЛКУВАННЯ З МУЗИКОЮ

На прикладі навчальних курсів автора (Історія музики, культурологічна практика) розглядається важливість безпосередньої комунікації студентів із мистецькою спадщиною, зокрема, музичною. Наголошується на проблемних моментах вимушеного суцільного дистанційного навчання. Предметом аналізу обраний феномен слухання музики в умовах “живого” її виконання, розглянутий через призму впливу на психоемоційний світ людини.

Ключові слова: мистецька комунікація, музика, процесуально-виконавські мистецтва, просторово-візуальні мистецтва, художня інтерпретація, музичний хронотоп, музична інформація, аудіокультура.

Деформація соціально-культурних процесів вимушеного карантинного періоду весни 2020 року позначилась і на незвичній для переважної більшості викладачів та студентів формі суцільного дистанційного навчання. Усі навчальні предмети, види та форми навчального процесу зазнали вимушеної видозміни при очевидному намаганні викладачів зберегти необхідний характер живого спілкування та максимального залучення в органічну аудиторну атмосферу лекції чи семінару. Особливі проблемні моменти у цих умовах виявились у процесі викладання предметів культурно-мистецького циклу – зокрема, “Історії музики” (1 культ.) з фахового культурологічного предметного циклу “Історії мистецтва” та культурологічної практики (1 курси).

Оволодіння необхідним теоретичним матеріалом передбачає одночасне практичне ознайомлення з фактичним мистецьким матеріалом – конкретними картинами, пластичними та графічними творами, кінофільмами, театральними виставами, літературними творами, музичними опусами. Знайомство з конкретним художнім матеріалом передбачає реалізацію дворівневого процесу: а) засвоєння творів мистецтва як необхідного для отримання фахової освіти теоретичного-інформаційного масиву та б) занурення у них як у важливий для особистісного становлення простір духовно-емоційного переживання та зростання. Звична точка зору на навчання насамперед як на процес критично-інтелектуального засвоєння необхідного теоретичного та ілюстративного матеріалу виявляється неправомірною щодо предметів мистецького спрямування; саме вони дають можливість напряму комунікувати з внутрішніми духовно-емоційними структурами особистості, впливаючи на них, відповідно естетично коригуючи та розвиваючи їх. Варто, разом з тим, визнати, що реалізація другого рівня поставлених завдань не відбувається безумовно-синхронно з першим та вимагає забезпечення особливих умов комунікації, зокрема, створення особливого комунікаційного середовища. При цьому доступність, відносна простота чи складність забезпечення подібних умов зумовлена не лише створеною викладачем та студентською аудиторією духовною атмосферою художнього спілкування, а й специфікою того чи іншого виду мистецтва. Особливої уваги у даному сенсі вимагають “Історія музики” із слуханням музики як важливим складником цього навчального предмету та культурологічна практика із неодмінним відвідуванням, зокрема, оперних і балетних вистав та концертних заходів. Зазначимо, що варіант онлайн-перегляду творів образотворчого мистецтва, кінофільмів, читання літературних творів як обов’язкової складової навчального процесу у контексті дистанційного навчання не вносить суттєвих змін у звичну традицію ознайомлення з відповідними до них видами мистецтва, адже традиційною для них є статично-одноваріантна форма буття мистецьких творів. Просторово-візуальні види висувують досить помірні вимоги до ситуацій повноцінного сприйняття їх творів – так, перегляд картин, скульптур, графічних малюнків чи гравюр дозволяє плідно зосередитись на їх художній суті як у реальному музейному просторі, так і на сайті

віртуального музею чи виставки, більше того, – надаючи додаткові бонуси у процесі подібного онлайн-перегляду у вигляді, зокрема, можливості збільшеного чи наближеного перегляду окремих деталей композиції, колористичних нюансів, техніки накладання фарб тощо. Кінотвір також завжди є завершеним, самодостатнім, єдиноваріантно тиражованим та технічно зафіксованим. Літературний твір є словесно представленою художньою формою, яка у незначній мірі залежить від матеріально презентованої форми – друкованої чи електронної; наслідок читання залежить, насамперед, від художньої якості авторського тексту та творчого потенціалу уяви та образного мислення читача. Інша ситуація виникає у випадку із засвоєнням курсу “Історія музики” та проходженням культурологічної практики, метою яких є, зокрема, особисте знайомство з художніми феноменами процесуально-виконавського мистецтва із властивою для них інтерпретаційною багатоваріантністю їх об’єктивації різними творчими колективами чи окремими виконавцями, що активно впливають на художньо-смыслову неоднорідність часто цілком різних у підсумку виконавських варіантів. Численні зразки виконавських інтерпретацій розкривають нові смислові пласти та окремі смислові нюанси навіть на перший погляд знайомих творів, сприяючи поглибленню емоційної реакції слухача, катартичному переживанню музичних феноменів, а у підсумку – особистісній духовній еволюції. Однак перехід від простого відстороненого засвоєння чи механічного запам’ятовування, приміром, музичної інформації (навіть з переживанням деякого чуттєвого задоволення – від почутої наспівної мелодії, особливої акордової гармонії, ритмічного малюнку чи тембрального забарвлення) до глибинного занурення у смисли цілісної музичної композиції як в особливий звуковий хронотоп з повноцінним осягненням його естетичної феноменальності може відбутися лише за умови дійсного “входження” слухача у цей уявно нематеріальний музичний простір, який, існуючи паралельно із звичним світом матеріального буття, розгортається, однак, у ньому за своїми власними законами та пред’являючи особливі умови входження у нього.

У процесі викладання “Історії музики” та проведенні культурологічної практики особлива увага завжди приділяється активному живому спілкуванню, зокрема, з музичними феноменами – в музичному театрі, філармонії, органному залі, на концертних майданчиках. На наш погляд, найбільшою втратою дистанційного навчання стала відсутність можливості саме живого слухання музики і перехід на вимушене споживання музики “законсервованої”. Звичайно, можна вказати на цілий ряд об’єктивно позитивних моментів існування сучасних форм звукозапису. Серед них, насамперед, відзначимо можливість ознайомлення з визначними музикантами світового масштабу, епохальними концертними виступами окремих виконавців та колективів, можливість збереження для історії та нащадків звучання унікальних голосів, інструментів, музикантів. Однак спілкування з музикою не може перетворитись виключно на прослуховування та перегляд зафіксованого одноваріанту без можливості особистого повноцінного цілісного занурення в атмосферу безпосереднього розгортання-творення щирої духовно-звукової комунікації. На жаль, людина, перебуваючи у сучасній аудіокультурній ситуації максимальної доступності різновидової музики, перетворення її на звичний побутовий фон життя, звичці поверхового спілкування з нею у будь-який момент, з довільною тривалістю, яку можна за власним бажанням продовжити чи припинити, втрачає можливість – і саму потребу! – музичної комунікації на глибинному духовному рівні, що може забезпечити у переважній більшості випадків лише повноцінне живе слухання та виконання. Зазначимо, що відчуття – часто і неусвідомлене – суттєвих відмінностей зафіксованого на носіях та живого звучання через призму впливу на власну психоемоційну сферу виявляються у багатьох меломанів, зокрема, у сталому бажанні не задовольнятися виключно записом улюблених композицій чи виконавців, а відвідувати живі концертні виступи як особливо бажані життєві події.

Слухання музики можна розглядати як один із видів розвиваючої духовної практики, надійно історично закріпленої та стало збереженої. Запорукою ефективності здійснення даної практики духовного зростання та особистісної гармонізації є цілісне входження у певний звуковий простір та повне зосередження на процесах, що у ньому розгортаються. Простір звучання музичного твору являє собою динамічний енергетично-вібраційний потік, структурований за певними законами

(будова мелодій, інтервально-акордових гармонічних структур та їх послідовностей, поліфонічних ліній, тембральних співвідношень тощо), представлений власним специфічним часовим виміром, наслідком чого є становлення та розгортання особливого музичного хронотопу. Вхідження у нього та емоційна реакція на характеристики його елементів, логіку та закономірності розгортання здатні справити потужний вплив на глибинні психоемоційні структури людини – від отримання естетичного задоволення аж до переживання катартичного трансформаційного стану. Особливу роль при цьому відіграє відчуття “зворотнього зв’язку”, присутності “живих”, тобто реально проявлених у дану мить через безпосередню дію комунікаційних партнерів – музикантів-виконавців, звучачих музичних інструментів чи співочих голосів, диригента, аудиторії інших слухачів, об’єднаних присутністю в єдиному фізично-звуковому та емоційно-смысловому просторі. Кожен окремий слухач виявляється залученим у потужний потік спільного переживання-осягнення важливих ідей, презентованих через особливим чином упорядковані звукові комплекси, а індивідуальна реакція окремого слухача синхронізується з аналогічними душевними відгуками присутніх, творячи потужний підсумковий духовний резонанс, що захоплює усю аудиторію. Цей дивовижний ефект “єдиного пориву”, проявлений, приміром, у спільно затамованому подиху на прозорому піаніссімо чи прискореному серцебитті при переживанні динамічних драматичних кульмінацій у підсумку видимо проявляється у спільних аплодисментах та стані відчутного внутрішнього піднесення від відчуття очевидного переживання непересічної, особисто значущої події, важливість якої підкреслюється та примножується аналогічною реакцією оточення.

Вимушена ситуація дистанційного навчання та зосередження уваги студентів виключно на пропонувані, зокрема, інтернет-каналами, записках музичних подій спонукає до подальшого поглибленого аналізу феномену “живої” мистецької, зокрема, музичної комунікації та її значення для людини.

Yuliya Yukhymyk. ARTISTIC COMMUNICATION: THE SPECIFICS OF “LIVE” COMMUNICATION WITH MUSIC

The importance of direct communication of students with artistic heritage, in particular, musical, is considered on the example of educational courses of the author (History of music, culturological practice). Emphasis is placed on the problematic aspects of forced continuous distance learning. The subject of analysis is the phenomenon of listening to music in the conditions of “live” performance, considered through the prism of the impact on the psycho-emotional world of man.

Keywords: *artistic communication, music, procedural-performing arts, spatial-visual arts, artistic interpretation, musical chronotope, musical information, audioculture.*

УДК 316.61: 613 (082)

МАТВЄЄВ В. О.

**доктор філос. наук, проф. кафедри філософської антропології
НПУ ім. М. П. Драгоманова, віце-президент
Міжнародної Академії культури безпеки, екології та здоров’я**

ПРАКТИКА ЕФЕКТИВНОГО СЛУХУ В АСПЕКТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

В статті зроблена спроба оцінити важливість процесу сну (стану в якому людина проводить третину свого життя). Вказується, що з давніх часів мистецтво керованого сну застосовувалося в якості аспекту самореалізації особистості. Розглядається техніка поліфазного сну. Аналізуються можливості освоєння практики керованого сну студентами.

Ключові слова: *самореалізація, медитація, йога, вища школа, швидкий сон, повільний сон, полі фазний сон, Аюрведа.*

В повсякденному житті пересічна людина зазвичай мало приділяє уваги сну, лягаючи спати тоді, коли її починає долати сон, або, ще краще, для того щоб заснути приймає снодійне. В той же час, сон – це важливий аспект самореалізації особистості і про це знали ще в стародавні часи [2, 3]. Застосовується практика керованого, ефективного сну навіть в сучасному спецназі [12]. Освоєння подібної психотехніки може бути корисним будь-кому, особливо студентам, яким постійно доводиться працювати при гострій нестачі часу, тому на думку автора, вища школа повинна перейти від екстенсивного шляху розвитку, на інтенсивний, який полягає в розвитку індивідуальних якостей студента [7].

Сон – це цінний стан свідомості, без якого життя в тілі людини було б неможливим. Завдяки сну, ми отримуємо сили для кожного нового дня. Відпочинок, необхідний для центральної нервової системи, відбувається лише в особливу фазу сну, звану ШРО – “швидкі рухи очей”. Ця фаза триває близько 220 хвилин, потім вона змінюється фазою повільного сну. У загальній сумі, з семи-восьми годин нічного сну є тільки пара годин швидкого сну, який і дає відчуття бадьорості, повноцінного відпочинку і готовність починати новий день. Якщо сплячого розбудити у фазі повільного сну, він буде відчувати себе млявим і розбитим.

Швидкий сон – це той час, коли біоелектрична активність мозку максимальна. У цей час відбувається процес аналізу інформації, накопиченої пам'яттю за минулу добу, її сортування і систематизація. В цей час сняться сні. Відомі факти, коли уві сні робилися відкриття. Так, наприклад, була створена таблиця Менделєєва. Знаменитий хімік провів три дні без відпочинку, намагаючись сформулювати свою ідею, а потім на хвилину присів і провалився в сон, який тривав 17 годин. Уві сні він побачив, як повинна виглядати таблиця. Скочив на ноги і за 20 хвилин оформив своє відкриття.

Для генія сюрреалізму Сальвадора Дали сон перетворився на творчий метод. Своїм натхненням він керував таким чином: сідав у крісло, затиснувши в руці ложку, внизу ставив металевий піднос. Коли художника долав сон, рука розтискалася, і ложка з дзвоном падала вниз. Живописець схоплювався на ноги і намагався замалювати те, що йому примарилося. До речі, такий метод використовував в своїх походах ще Олександр Македонський, але замість вилки він використовував металеву кульку. Це давало йому змогу відпочити за п'ять хвилин (час за який руха розтискалася і кулька пад на піднос), так як за дві години повноцінного сну і прийняти правильне рішення.

Швидкий сон життєво необхідний. Так, в експерименті щура позбавляли фази швидкого сну, і через сорок днів тварина гинула. При позбавленні фази повільного сну – виживала. Можна зробити висновок, що головне – не скільки спати, а в який момент прокинутися. На цьому і побудований принцип керованого сну. Однак: безконтрольно вкорочувати загальну тривалість сну не можна! Якщо швидкий сон відновлює психіку і необхідний для розвитку мозку, то повільний сон потрібен для нашого фізичного тіла, яке теж втомлюється і потребує відпочинку і відновлення.

У фазі повільного сну триває відновлення і регенерація клітин організму. Наш мозок тестує стан внутрішніх органів і відновлює пошкоджені елементи програми”, готуючи тіло до нового дня. Повільний сон – це час для вироблення антитіл і оптимізації стану імунітету. Той, хто регулярно не висипається, захворює, наприклад, грипом і застудами, в два рази частіше.

Якщо забезпечити собі ту тривалість сну, яка є індивідуальною необхідною, то пам'ять, реакція, чіткість сприйняття стануть кращими, робота стане приносити більше задоволення.

Дослідницький центр Здорового Сну, проведені там дослідження показали, що одна додаткова година повноцінного спокійного сну підвищує продуктивність і працездатність людини на 25 %.

Таким чином, процес звичайного сну – здавалося б, такий простий і очевидний, можна і потрібно оптимізувати.

Шлях до ідеального сну починається з намагання поєднати ритми функціонування нашого організму з ритмами природи. Всі живі істоти, так само як і рослинний світ нашої планети живуть по сонцю. За винятком нічних хижаків все живе є активним вдень і спить вночі. Отже, можна сказати, що

нічний сон “по Сонцю” – це основа здоров'я. Дуже важлива тривалість нічного сну. Вона повинна становити не менше 6-7 годин. Оптимальний час відходу до сну – 9 або 10 година вечора. Справа в тому, що всі процеси, пов'язані з відновленням, активізуються в цей час. Спеціалісти-фізіологи, йоги, еотерики прирівнюють одну годину сну до 224 годин до двох годин після опівночі. Правильний режим сну, тобто сон з 22 годин до 5-6 годин ранку, дозволяє людині добре себе почувати і молодо виглядати.

Медитація – це ефективна вправа на розслаблення і концентрацію, яка звільняє ваш розум від думок і тривог, заспокоює свідомість і призводить мислення в порядок. Регулярні заняття медитацією підвищують настрій, вчать вас розслаблятися і не реагувати на стрес, допомагають у боротьбі з шкідливими звичками зміцнюють вашу волю і характер, покращують вашу концентрацію, пам'ять та інтелект. Найголовніше, медитація розвиває здорову критичну спроможність, вміння дивитися на навколишні речі і також на себе, тверезо і неупереджено, позбавляє ваше сприйняття від пелени ілюзій.

Йоги називають сон таїнством, для проведення якого потрібна відповідна медитативна процедура. Насамперед перед сном йоги радять налаштувати себе на спокійний лад, заспокоїтися, щоб нервова система готувалася до сну. Дуже добре допомагає розслабитися поза Шавасана, яку приймають наб-10 хв.

Найкраще вкладатися спати в один і той же час. Йоги вважають, що ліжко краще розташовувати так, щоб узголів'я було направлено на північ або схід. Таке положення найбільш сприятливо для людини, оскільки воно співвідноситься з напрямком електромагнітних хвиль землі.

Вчені, що досліджують процеси сну, помітили, що людина відчуває себе значно краще у тому випадку, якщо вона спала парну кількість годин.

Аюрведа рекомендує спати на боці. Кажуть, що сон на лівому боці полегшує травлення і дає людині енергію, а сон на правому боці дає можливість як слід відпочити. Це пов'язано з тим, що коли ми спимо на лівому боці, у нас в основному працює права ніздря, яка дає тілу позитивну енергію і допомагає травленню, а також сприяє зігріванню. Сон на правому боці дає людині можливість краще відпочити, людина краще розслабляється, тому що дихає через ліву ніздрю. Якщо розум сильно збуджений і людина ніяк не може заснути, слід лягти на правий бік.

У наш неспокійний вік прискорених швидкостей і підвищеного життєвого ритму фахівці, використовуючи стародавні практики, розробили особливу методику, щоб людина могла висипатися за 4-5 годин і відчувати весь день прилив сил і бадьорості. Для цього потрібно дотримуватися наступної методики швидкого сну:

Провести медитацію, щоб настроїтися на сприйняття чогось прекрасного.

Не навантажувати шлунок перед сном і не переїдати на ніч (в іншому випадку організм буде витратити всю свою енергію не на власне відновлення, а на перетравлення їжі).

Використовувати для сну особливі аксесуари – розслаблюючі подушки з ароматними травами (особливо для цього підійдуть шишки хмелю), пов'язки на очі і беруші, якщо такі будуть необхідні.

Приймати теплий душ перед сном (це не тільки засіб гігієни, але і відмінне “змивання” накопиченої за день інформації, вражень і емоцій – вода найкраще “забирає їх із собою, розслабляючи тіло).

Спати під теплою ковдрою (в холоді людина висипається набагато гірше, ніж в теплі).

Виробити стійке звикання організму до 5-годинного сну (зазвичай адаптація до подібного ритму відбувається в середньому за 1 місяць).

Виділяти для себе один день в тиждень (бажано не буденний), коли можна спокійно поспати “про запас”, тобто трохи довше звичайного (8 годин).

Дуже ефективним для відновлення і мобілізації сил організму є так званий “ролі фазний сон”, який має декілька аспектів:

“Сієста”. Один маленький сон вдень і один великий – вночі. Дозволяє скоротити нічний сон майже на 2 години. Денний сон не повинен перевищувати 20 хвилин, оскільки саме в 20 хвилин укладається фаза ШРО. Для цього ставлять будильник, який розбудить через 20 хвилин після засипання. Якщо цього не зробити, можна отримати протилежний ефект і прокинутися, скажімо, через годину-півтори - сонним і розбитим.

“Драбина”. Суть методу полягає в кількості “ступенів” – сеансів денного сну за 20 хвилин, кожна з яких зменшує тривалість нічного сну на півтори години. Два денних сну скорочують нічний сон до чотирьох з половиною годин, три – до трьох годин, чотири – до півтора годин.

“Надлюдський” метод – поспати протягом доби 6 разів за 20 хвилин, що і складає в цілому 2 години швидкого сну. Так геніальний художник і винахідник Леонардо да Вінчі спав по 15-20 хвилин на день кожні 4 години (всього близько 2 годин). Решту 22 години Леонардо працював. Такий поліфазний сон він використовував протягом багатьох років свого життя, не відчуваючи при цьому втоми. Може бути, саме в цьому прихована загадка унікальною працездатності великого художника, завдяки якій його роботи пережили століття і до цих пір продовжують захоплювати людство.

Крім Леонардо Да Вінчі історії відомі випадки, коли скоротити час свого сну, розбивши його на кілька частин, вдавалося багатьом відомим мислителям і вченим, серед яких, є, наприклад, Томас Едісон і Нікола Тесла.

Феномен поліфазного сну, очевидно, полягає у наступному. Відомо, що фізіологічно найпродуктивніший для роботи і творчості – час після сну. В цей час працездатність організму особливо висока. Переривання часу неспання через кожні чотири години з подальшим нетривалим відпочинком призводить до різкого збільшення часу підвищеної працездатності.

В той же час треба враховувати, що одній людині може підійти поліфазна форма сну, а інша в результаті такого експерименту може заснути за кермом і врізатися в стовп”. Особливо, якщо людина страждає на серйозну хворобу.!

У багатьох випадках здатність людини дотримуватися поліфазного режиму сну може залежати від генетики. Відомо, що від одного до трьох відсотків населення Землі природним чином потребують дуже невеликої тривалості сну. Таку здатність їм дає мутований ген DEC2.

Крім того, невідомо, як поліфазний сон може позначитися на здоров’ї і житті людини, якщо практикувати його постійно протягом життя. Але якщо людина знаходиться в жорсткому цейтноті, то поліфазний сон може бути вельми ефективним.

Література

1. Верещагин Д. С. Освобождение: Система дальнейшего энергоинформационного развития, I ступень / Д. С. Верещагин. – СПб. : “Невский проспект”, 2000. – 186 с.
2. Востоков В. Ф. Тайны тибетских врачей. Искусство сна Электронный ресурс http://polbu.ru/vostokov_tibetansecrets/ch58_all.html
3. Иванов Ю. М. Йога и психотренинг. Путь к космическому сознанию. (Библиотека йога и экстрасенса), Ю. М. Иванов. – М., 1990.
4. Искусствосна. Электронный ресурс <https://nmedik.org/iskusstvo-sna.html>
5. Искусствосна: нужен ли взрослым “тихий час” Электронный ресурс <https://whealth.ru/zdorovyie/iskusstvo-sna-nuzhen-li-vzroslym-tihij-chas/>
6. Какбыстро заснуть Электронный ресурс <https://nmedik.org/kak-bystro-zasnut.html>
7. Матвеев В. О. Перспективы і можливі шляхи інтенсифікації навчального процесу у вищій школі // Вища освіта України в умовах глобалізації суспільства / редкол. Горяна Л. Г., Терентьєва Н. О., за наук. ред. М. Б. Євтуха. – В. О. Матвеев. – К. : Агросвіта, 2016. – 1,2 д.а. – С. 184-206.
8. Методика управления сном – простые техники доступные каждому. Электронный ресурс : <https://potystorony.ru/astral/upravlenie-snom.html>.
9. Секреты здорового сна. Электронный ресурс : <https://nmedik.org/sekrety-zdorovogo-sna.html>
10. Управление осознанным сновидением: Новые возможности саморазвития. Электронный ресурс : <https://matrasium.ru/son/tajny/kak-upravlyat-snom/>

11. Управляемые сны: методы и советы психолога. Электронный ресурс: <http://fb.ru/article/266564/upravlyaemye-snyi-metody-i-sovetyi-psiologa>.
12. Уфимцев, В. У88 Искусство управления сном / В. Уфимцев. – Минск : Современная школа, 2008. – 256 с. – (Школа спецназа).

Vitaliy Matveev. THE PRACTICE OF EFFECTIVE SLEEP IN THE ASPECT OF SELF-REALIZATION OF PERSONALITY.

The article attempts to assess the importance of the sleep process (the state in which a person spends a third of his life). It is pointed out that since ancient times the art of guided sleep has been used as an aspect of self-realization of the individual. The technique of polyphasic sleep is considered. Possibilities of mastering the practice of controlled sleep by students are analyzed.

Key words: self-realization, meditation, yoga, high school, fast sleep, slow sleep, poly phase sleep, Ayurveda.

УДК 37.01: 004

ДОБРОДУМ О. В.
доктор філософських наук, професор
кафедри культурології та філософської антропології
НПУ імені М. П. Драгоманова

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ТА СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

В статті декларується виняткова важливість інформаційних технологій для сфери освіти. Можна припускати затребуваність розробки ряду проблем, що виникають в епоху нових медіа, а також методологічного і концептуального апарату в діалозі між педагогами і філософами, теологами і релігієзнавцями, соціологами і культурологами, менеджерами і програмістами.

Ключові слова: інформаційні технології, філософія освіти, культурні цінності, нові медіа, мультидисциплінарність, освітня система, Всесвітня мережа Інтернет.

У сучасному світі велику роль відіграють інформаційні технології (ІТ), вони також виключно важливі в розвитку освіти. Сучасна неklasична наука має на увазі певне повернення до засад освіти в стародавніх суспільствах, коли міфологічне осягнення мало на увазі, в тому числі, освоєння світу в формі казок, билин, міфів, пісень, епосів тощо. Взагалі кажучи, з початку ХХ ст. в світі спостерігається різноманітність типів, моделей, видів освіти, особливо маючи на увазі неінституційну модель освіти, орієнтовану на освіту на природі, за допомогою Всесвітньої мережі, в умовах відкритих шкіл, дистанційне навчання тощо. Сучасний етап науки характеризується також подоланням розмежування видів освіти за видом домінуючого змісту освіти, за характером освоєння культурних цінностей, за масштабом освоєння культурних цінностей, за характером засвоєваних наукових знань, за людською діяльністю, за характером освітньої системи, за становою ознакою тощо.

Характеризуючи кризу сучасної освіти, вчені відзначають, що його сутність - у багаторазовому розщепленні єдиного світосприйняття і світорозуміння, диференціації, розмежування та герметизації окремих культурних сфер (О.Є. Чучін-Русов). Вчені відзначають больові точки невідповідності існуючої освітньої моделі сучасній культурній епосі, коли обсяг знань і кількість дисциплін ростуть на декілька порядків швидше, ніж удосконалюються методи та зміст освіти. Ціннісний плюралізм, що формується, звів в статус найважливішої цінності індивідуальність, школа ж, організовуючи освітній простір на колективно-групових засадах, об'єктивно не дозволяє реалізовуватися індивідуальним траєкторіям розвитку особистості учня.

На бездушну раціональність сучасної йому епохи свого часу нарікав О. Шпенглер, відзначаючи, що “мозок бере кермо влади, бо душа вийшла у відставку” [1]. Можна навести таке висловлювання І. С. Аксакова: “Прогрес, що заперечує Бога і Христа, врешті-решт стає регресом; цивілізація завершується здичавінням; свобода – деспотизмом і рабством. Дискредитувавши в собі образ Божий, людина неминуче знівелює – вже нівелює – в собі і образ людський і мавпує спосіб звіриний” [2]. Сталося те, як доречно зауважив Я. А. Береговий, за що Бог вигнав Адама і Єву з раю: скуштувавши яблуко, вони набули знання, усвідомити яке були ще не в змозі. Нерефлексовано використовуючи ядерну енергію, космічні технології тощо, Людина стала автором глобальних катаклізмів, поставивши себе на межу вселенської катастрофи [3].

Постнекласичний етап науки і освіти може включати соціальну адаптивність та автономну свідомість як стратегічну мету освіти, пошук адекватного принципу організації освітнього простору та створення універсального освітнього середовища, формування у учня міжкультурної грамотності, що викликано полікультурним принципом відбору змісту і способу освіти, індивідуальними траєкторіями навчання. Креативна модель освіти, відображаючи конвергентність, мозаїчність (нелінійність), полілогічність тощо, проте, не передбачає універсального варіанту реалізації. Здатність до самосвідомості, саморозвитку та самоосвіти реалізує такі інтенції, як “шлях до самого себе” “через все життя”, співпраця на партнерських засадах. ІТ як домінуюча форма культурного соціокоду вимагають створення інформаційного освітнього середовища, де освоєння кіберпростору стане механізмом саморозвитку [4]. Загалом кажучи, педагогіка у вищому вимірі націлена на реалізацію призначення людини, про що свідчать ідеали вічної педагогіки, педагогічної філософії, вчення про призначення людини [5].

Максималістськи розмірковуючи, завдання освіти – розкриття в людині образу Божого, оскільки, в зображенні Климента Олександрійського, педагог всіх – Ісус Христос, і саме Христос є єдиним справжнім і досконалим вихователем і вчителем не тільки окремої людини або групи людей, але всього людства, єдиним “Учителем педагогіки”, “Найдосконалішим педагогом” і “Педагогом останніх часів”. Учитель, Педагог і сама Істина, прототип і джерело всякого знання – це межі Христового образу, які показують “велику педагогіку” Його дітоводительства всього людства. “Велика педагогіка” виховання всього людства Педагогом Христом в зображенні Климента Олександрійського стає парадигмою і підставою “малої педагогіки”. Теолог критично інтерпретує Слово Боже в його стані множинних акультурації з метою знайти рішення проблем, поставлених перед його вірою, в якій він живе, на метанаучному рівні. В даний час здійснюється діалог мультидисциплінарного типу і стають очевидними можливості інших антропологій, теологія пропонує для освіти горизонт смислів, телеологію і богословсько-антропологічну теорію розвитку людини. Важливо фіксувати бурхливо зростаючі технічні можливості і засоби навчання, які модифікують наші уявлення про освітньому процесі та технологіях [6].

В теперішній ситуації пандемії коронавірусу очевидно небезпечні для спілкування великі аудиторії, внаслідок цього релігійне навчання і богослужіння з очного і оффлайнного стає відповідно заочним і онлайнним, віртуальним і віддаленим. Пропозиції вузів з дистанційного навчання були і залишаються актуальними, маючи на увазі віддалене управління, диференційований рівень доступу, дисциплінарні та професійні групи за інтересами, ком'юніті в меседжерах і соціальних мережах.

Цілями майбутніх досліджень за обраною проблематикою можуть бути розробка ряду проблем, що виникають в епоху нових медіа, методологічного і концептуального апарату в діалозі між педагогами і філософами, теологами і релігієзнавцями, соціологами і культурологами, менеджерами і програмістами.

Література

1. Шпенглер О. Закат Европы. Новосибирск : Наука, 1993. – С. 463.
2. Аксаков И. С. Христианство и современный прогресс // На запросы духа. Сост. А. Палицкий. – Пг., 1914.

3. Береговой Я. А. За что бог изгнал из рая Адама и Еву? // Магистр. – 1995. – № 3. – С. 90.
4. Видт И. Е. Образование как феномен культуры: Эволюция образовательных моделей в историко-культурном процессе. – Автореферат дис. ... 13.00.01, д. пед. н. Тюмень, 2003. – 382 с.
5. Шмонин Д. В. Философия, теология и ценностно-смысловая сфера в образовании // Вестник Русской христианской гуманитарной академии. – 2015. – Том 16. – Выпуск 4. – С. 207-222. – С. 210.
6. Свящ. Михаил Легеев “У истоков богословия образования: Климент Александрийский и историческое преемство его взглядов на педагогику” // Вестник Русской Христианской гуманитарной Академии. – 2016. – Том 17. – Выпуск 4. – С. 26-34. – С. 29.

Dobrodum Olga. PHILOSOPHY OF EDUCATION AND MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES

The article declares the exceptional importance of information technology for education. One can assume the demand for the development of a number of problems that arise in the era of new media, as well as the methodological and conceptual apparatus in the dialogue between teachers and philosophers, theologians and religious scholars, sociologists and cultural scientists, managers and programmers.

Keywords: *information technology, philosophy of education, cultural values, new media, multidisciplinary, educational system, World Wide Web.*

УДК 008:791.4:7.01

ВОРОЖЕЙКІН Є. П.,
кандидат філософських наук,
асистент кафедри культурології та філософської антропології
НПУ імені М. П. Драгоманова

**ПОСТ-КІНО: ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ
 ЯК ІНДИВІДУАЛЬНИЙ РЕЦЕПТИВНИЙ ЕКРАННИЙ ДОСВІД**

В статті зроблений аналіз віртуальної реальності, як однієї з форм пост-кіно. Визначено, що на противагу кінематографу, віртуальна реальність формує індивідуальний, а не масовий рецептивний екранний досвід. Зазначено, що віртуальна реальність має більш ефектну дію ніж кіно, адже має вроджений інтимний характер – поміщає глядача у саму середину історії.

Ключові слова: *екранна культура, пост-кіно, віртуальна реальність, індивідуалізація, кінематограф, медіа.*

Кінематограф вважався головним екранним медіа у ХХ столітті. Проте у ХХІ столітті він поступово втратив свою позицію, через появу цілого ряду електронних, а пізніше цифрових інновацій. Ця зміна акцентів зовсім не привела до того, що кінематограф зник повністю, а сформувала дві тенденції: пост-кінематографічність та пост-кіно. Пост-кінематографічність є процесом того, як трансформується кінематограф у нових технічних реаліях, як він здійснює процес ремедіації – вдосконалює чи змінює свою художню мову для конкуренції з іншими медіа [1, с. 55]. Пост-кіно, у свою чергу, є сферою розвитку нових медіа, які є нащадками кінематографу, тобто такими, що використовують певні структурні елементи та сутнісні особливості кінематографу.

Одним із таких нових екранних медіа є віртуальна реальність. Віртуальна реальність зараз, головним чином, асоціюється зі сферою атракціонів – ми можемо зустріти автомати, які пропонують отримати певний віртуальний досвід, у більшості парків розваг та торгових центрах. Але, також, віртуальна реальність використовується і для розповіді важливих історій. Саме через це, більшість сучасних кінофестивалів присвячують віртуальній реальності свої окремі програми. Так, Венеціанський кінофестиваль у 2017 році створить розділ, присвячений віртуальним фільмам. Сьогодні мають у своїх програмах твори віртуальної реальності й такі відомі кінофестивали, як: Каннський, Берлінський та “Санденс”.

Віртуальна реальність є новою формою кінематографічного погляду, який у даному випадку є рухомим – із пливучою “точкою зору”. Віртуальна реальність пропонує себе як новий вид камери. На відміну від традиційного кіно, віртуальна реальність дозволяє глядачу контролювати розміщення і тривалість кожного кадру, щоб маніпулювати власною точкою зору [1, с. 235]. У віртуальній реальності глядач має те, що математики характеризують як шість ступенів свободи, адже є шість різних способів, якими людина може змінювати положення свого візуального оточення [1, с. 230]. Вона може залишитися в одному місці й перемістити кут огляду вгору чи вниз, вліво чи вправо, або з боку в бік. Крім того, вона може тримати кут огляду фіксованим і перемістити точку зору в трьох просторових вимірах: вгору чи вниз, вліво чи вправо, вперед чи назад.

Віртуальна реальність слідує принципу immersive (у перекладі з англ. занурення), її інтерактивність збільшує емоційне залучення глядача [2]. Джеймс Джордж, співзасновник компанії “Scatter” і технічний директор компанії “Blackout”, називає твори віртуальної реальності досвідом, а не фільмами [2]. Завдяки спеціальній гарнітурі глядач переноситься в абсолютно реалістичний простір. Він дивиться по сторонах і бачить людей, бачить, що хтось із них знаходиться у депресії, а хтось навпаки є веселим. Він існує у просторі й може реагувати на всі дрібні моменти.

Віртуальна реальність усуває дистанцію між глядачем і героями, але, також, усуває зв'язок з іншими глядачами. За останні 5-10 років розвитку екранних медіа ми можемо спостерігати поступову тенденцію фізичного відчуження під час перегляду відео. Комп'ютер, планшет, смартфон, відео-онлайн сервіси, стримінгові компанії сприяли індивідуалізації екранного досвіду, і віртуальна реальність – це ще один крок у цьому напрямку. Втрачається відчуття причетності, яке виникає у людей, коли вони разом, одночасно споживають одну і ту ж продукцію: дивляться футбол, слухають новини тощо. Кінотеатр у силу своєї величини, технічної характеристики та рівня сервісу це відчуття давав, а віртуальна реальність функціонує зовсім іншим чином. І хоч з однієї сторони, ми втрачаємо особливий соціальний ритуал, проте з іншої отримуємо більший зв'язок із персонажами та історією.

Лілі Болдуїн, чий віртуальний фільм “Через тебе” був представлений на кінофестивалі “Санденс” говорить, що віртуальна реальність може повернути нас до себе, з її точки зору, віртуальна реальність є протилежною до уникнення та ескапізму [3]. “Через тебе” є інтимною любовною історією. Сашка Анселд, спів автор цього фільму, говорить, що центральним образом для них було почуття пам'яті про втрачене кохання [3]. Віртуальна реальність дозволяє нам прожити історію головної героїні Джулії через передачу її спогадів. Л. Болдуїн говорить, що вродженою здатністю віртуальної реальності є почуття провини та інтимності, яке вона пропонує глядачу, поміщаючи його всередину того, що відбувається навколо головного героя [3].

Отже, віртуальна реальність є однією з форм пост-кіно, яка, на противагу кінематографу, сприяє не масовому, а індивідуальному рецептивному екранному досвіду. Завдяки особливостям свого функціонування віртуальна реальність здійснює “занурення” глядача у середину історії, збільшує емоційне залучення, а значить є ефективним засобом для рефлексії – замислення над важливими життєвими питаннями.

Література

1. Bolter D. Remediation: Understanding New Media / D. Bolter, R. Grusin. – Cambridge : MIT Press, 2000. – 312 с.
2. Dowd V. Is 2017 the year of virtual reality film-making? [Електронний ресурс] / Vincent Dowd // BBC. – 2017. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.bbc.com/news/entertainment-arts-39623148>.
3. Virtual Reality // ‘Through You’: An Interview with Saschka Unseld and Lily Baldwin [Електронний ресурс] // Berlin Art Link. – 2017. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.berlinartlink.com/2017/02/02/virtual-reality-through-you-an-interview-with-saschka-unseld-and-lily-baldwin/>.

ВОРОЖЕЙКИН Е. П. ПОСТ-КИНО: ВИРТУАЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ КАК ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ РЕЦЕПТИВНЫЙ ЭКРАННЫЙ ОПЫТ

В статье сделан анализ виртуальной реальности, как одной из форм пост-кино. Определено, что в противовес кинематографу, виртуальная реальность формирует индивидуальный, а не массовый

рецептивний екранний опыт. Отмечено, что виртуальная реальность действует эффективнее, чем кино, ведь имеет врождённый интимный характер – помещает зрителя внутрь истории.

Ключевые слова: экранная культура, пост-кино, виртуальная реальность, индивидуализация, кинематограф, медиа.

Vorozheikin Yevgen. POST-CINEMA: VIRTUAL REALITY AS AN INDIVIDUAL RECEPTIVE SCREEN EXPERIENCE

The article analyzes virtual reality as one of the forms of post-cinema. The article identifies that in contrast to the cinema, virtual reality forms an individual receptive screen experience, rather than a mass receptive screen experience. The article notes that virtual reality acts more efficiently than cinema, because it has a congenital intimate character – it puts the viewer inside story.

Keywords: screen culture, post-cinema, virtual reality, individualization, cinema, media.

УДК 1(091).128

НЕСТЕРЕНКО П. О.
аспірант кафедри культурології
та філософської антропології
НПУ ім. М. П. Драгоманова
Науковий керівник: доктор філософських наук,
професор Хамітов Назіп Віленович

ЛИКИ СМЕРТІ: СМИСЛ ТАНАТОСУ В ЛЮДСЬКОМУ БУТТІ

В статті зроблено спробу розкрити смисл смерті в людському бутті та розглянути види і лики Танатосу. Проблема смерті полягає в тому, що вона незримо завжди з нами. Кожен наш видих повітря – це символічна смерть і кожен вдих кисню – символічне воскресіння з мертвих. Серед ликів Танатосу в людському бутті можна виділити: смерть як тотальне розслаблення, смерть як сон, будь-яке закінчення як смерть, оргазм як мала смерть, божевілля як вид смерті.

Ключові слова: смерть, безсмертя, Танатос, особистість, лики смерті, смисл.

Максимальне розслаблення тіла людини настає в перші хвилини після смерті. За Гераклітом, “життя і смерть присутні як у житті, так і в смерті: коли ми живі, то душі наші мертві й поховані в нас, коли ми вмираємо, то душі оживають і живуть” [4, с. 166]. В античній міфології Танатос – бог смерті. Особливо у Спарті шанували культ цього божества, який вважався уособленням смерті, братом-близнюком Гіпноса (бога сну), та сином Ночі (богині Нікс). Танатоса часто зображували у вигляді молодого хлопця з чорними крилами, а у його руках були погаслий смолоскип та меч.

Український дослідник Н. В. Хамітов говорить про екзистенціальні передумови конструктивних і деструктивних виявів людського буття та звертається до “архетипових для європейської культури міфологем Ероса і Танатоса” [4, с. 167]. Посилаючись на Шопенгауера, Зігмунд Фройд стверджував, що “метою життя є смерть” [1, с. 38]. Фрейд визнавав існування інстинкту смерті і називав його ім'ям античного бога Танатоса. “Інстинкти смерті, які називаються Танатос, – лежать в основі всіх проявів жорстокості, агресії, самогубств і вбивств” – говорять теоретики особистості Л. Х'елл та Д. Зіглер [5, с. 117]. Надалі в нашому дослідженні ми будемо синонімізувати категорії “Смерть” та “Танатос”.

За дослідником-танатологом В. Ю. Баскаковим можна виділити наступні символічні лики смерті в людському бутті [3, с. 8-23]:

1. *Тотальне розслаблення як смерть.* Російське слово “покойник” походить від слова “покой”. Всякий раз, коли тіло людини досягає максимального розслаблення та контроль свідомості послаблюється, людина символічно уподібнюється мерцю. Тобто релаксація (наприклад, йогічні

вправи, тощо) за В. Ю. Баскаковим, та взагалі будь-яке тотальне розслаблення тіла – це символічний лик Танатосу [3, с. 8].

2. *Смерть як сон*. В античній міфології у бога смерті Танатоса є брат – бог сну Гіпнос. Оскар Уайльд у своїй філософській казці “Щасливий Принц”, описує передсмертний діалог закоханого Ластівки та Щасливого Принца: “Але нарешті він зрозумів, що він помре. У нього залишилося сил лише на те, щоб злетіти на плече принца. “Прощай, дорогий Принце!” – прошепотів він, – “чи дозволиш ти мені поцілувати твою руку?” “Я радий, що ти нарешті збираєшся летіти в Єгипет, маленький Ластівка,” – сказав Принц, – “ти залишався надто довго тут; але ти можеш поцілувати мене в губи, тому що я тебе кохаю”. “Не в Єгипет я збираюся летіти...” – сказав Ластівка. – “Я збираюся йти в Обитель Смерті. Смерть – це брат Сну, чи не так?” І він поцілував Щасливого Принца в губи, і впав мертвим у його ніг.” – Переклад з англійської Нестеренка П. О.). В цьому філософському діалозі смерть, тобто Танатос, зображується як брат сну. І дійсно смерть і сон багато в чому споріднені між собою. Ми припускаємо, що смерть – це вічний сон. А наш земний сон – це зв'язок зі смертю. Коли ми спимо, то стикаємося з реальністю смерті.

3. *Кінцівка, будь-яке закінчення як смерть*. За В. Ю. Баскаковим “це і deadline прийому заявок на конференції і симпозиуми (звідки “dead” (“мертвий” – пер. Нестеренка П. О.), і слова пісні “расставание – маленькая смерть”. В архаїчних і ряді сучасних культур будь-який віковий перехід (дорослішання хлопчиків і дівчаток, зміни гормональних циклів), злету і падіння в статусі дорослих людей зазвичай ініціюються через модель смерті, що пом'якшує (демпфікує) ці переходи, усуває часовий розрив” [3, с. 14]. Смерть представлена в нашому житті різними символами і нагадує часто про себе в повсякденному житті. Все має свій початок і свій кінець. Закінчення будь-чого символізує собою маленьку смерть.

4. *Оргазм як “маленька смерть”*. Традиційно на Сході смерть розглядається як “маленька смерть”. В момент оргазму людина відчуває відчуття неймовірної, колосальної сили, у цей момент вона на мить помирає і воскресає знову. Дослідник В. Ю. Баскаков говорить, що оргазм можливий “в силу втрати контролю свідомості, що супроводжується страхом втрати власного Я/Self/Его. Тільки в такому випадку людина здатна відпустити сильні тілесні імпульси (які часто зовуться “звірчачими”) [3, с. 17]. Тобто оргазм споріднює зі смертю також те, що людина на короткий час втрачає символічно свідомість.

5. *Божевілля як вид смерті*. Згідно з В. Ю. Баскаковим, “цей вид смерті витікає з переходу психічно здорової людини в психічно хвору (ми говоримо в “ненормальну”), що являє собою смерть минулої особистості (сутності, Self, Его і т.д.). Це пов'язано з втратою контролю з боку свідомості і проявленням страху (слова поета “не дай нам Боже збожеволіти!”) [3, с. 20].

Ці лики смерті, нагадують нам про те, що смерть багатолика, вона постійно нагадує про себе в людському бутті. А саме тому ми переконані, що індивід стає особистістю саме з того моменту, коли він усвідомлює власну смертність та починає прагнути до безсмертя. Саме тому, цілком не випадковим є використання древніми римлянами фрази “Memento mori!”, тобто “Пам'ятай про смерть!” (“Пам'ятай, що доведеться померти”). Історично під час тріумфального крокування римських полководців, коли вони з перемогою поверталися додому, за спиною воєначальника, за древньоримською традицією, ставили раба, метою якого було періодичне нагадування переможцю, що не дивлячись на славу, честь і перемогу, він залишається теж смертною людиною і одного разу він неминуче помре. Тобто у той давній час і виник афоризм “memento mori”, тобто “пам'ятай про смерть”.

На основі аналізу різноманітної філософської літератури, ми формулюємо наступні припущення про смисл Танатосу в людському бутті:

1) Смерть – це організатор і регулятор життя на планеті Земля. Якби не було смерті, все живе на землі вже давно б могло загинути від перенаселення.

2) Смерть дарує людині позбавлення від земних страждань та захворювань. Саме завдяки смерті, невиліковно хворі люди перестають страждати та мучитися. Смерть часто виступає як звільнення від невимовних мук та страшних недугів.

3) Усвідомлення людиною своєї смертності і неминучості власної біологічної кончини, стимулює людину до творчості, а також часто робить добрішою та милосерднішою до інших людей.

Проблема смерті людини – дуже серйозна не тільки для філософської антропології, а й психології особистісного розвитку. Бо саме усвідомлення власної смертності різнопливно впливало і впливає всі віки на виникнення новоутворень в розвитку людської особистості. Особистість починається з усвідомлення власної смертності та пошуком безсмертя.

Література

1. Freud S. Beyond the pleasure principle // In Standard edition. 1920. (18). – P. 38.
2. Oscar Wilde The Happy Prince and Other Tales. / Oscar Wilde, First edition. – London : David Nutt, 1888.
3. Баскаков В. Ю. “Танатотерапия: теоретические основы и практическое применение”. – М. : Институт Общегуманитарных Исследований, 2007. – С. 8-23.
4. Хамітов Н. В. “Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту”. – Київ : КНТ, 2017. – С. 166–167.
5. Хьелл Л. Зиглер Д. “Теории личности”. 3-е изд. – СПб. : Питер : 2005. – С. 117.

Pavlo Nesterenko. FACES OF DEATH: THE MEANING OF THANATOS IN HUMAN EXISTENCE

The article attempts to reveal the meaning of death in human existence and consider the types and faces of Thanatos. The problem with death is that it is always invisibly with us. Every breath we take of air is a symbolic death, and every breath of oxygen is a symbolic resurrection from the dead. Among the faces of Thanatos in human existence can be distinguished: death as total relaxation, death as a dream, any ending is like death, orgasm as death had, oadness as a type of death.

Keywords: death, immortality, Thanatos, personality, faces of death, meaning.

УДК 1(159.9); 964.2

РОМАНОВА О. П.,
аспірант кафедри культурології та філософської антропології
НПУ ім. М. П. Драгоманова
Науковий керівник:
доктор філософських наук,
професор Хамітов Назім Віленович

НАРЦИСИЗМ: ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПСИХОАНАЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ВИБОРУ ЛЮБОВІ В БУТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

В статті розкривається питання нарцисизму в аспекті вибору любові в бутті сучасної людини. Аналізується, чому у стосунках з людиною-нарцисом у іншого відбувається блокування волі, чому він втрачає життєві пріоритети та стає нездатим до вибору себе, а отже вибору любові. Наведені шляхи подолання нарцисичної залежності та визначений головний екзистенціальний статус – трансценденція як абсолютна можливість нового буття. Тільки така людина, яка позбавила себе тенет примарного минулого через рішучість та віру, отримує свободу та самостійність, що ведуть до цілісності особистості, а отже, й до здійснення вибору любові.

Ключові слова: нарцисизм, людина-нарцис, любов, вибір любові, буття, особистість, нумінозне, воля.

У сучасному багатоваріативному суспільстві, де часом вітринне життя в онлайні переважає реальне життя, людина опиняється в постійній зоні протиріч, які вона не в змозі вирішити самотійно. Під щільний приціл потрапляє один з головних екзистенціально-антропологічних вимірів людського існування – екзистенціал любові. “Великі складнощі з любов'ю і волею виникають саме в “епоху змін”, коли стерті всі звичні орієнтири” [5, с. 9] – пише Р. Мей в своїй праці “Любов та воля”.

Постає нагальне питання: чому в наш час багато людей роблять неусвідомлений вибір любові? Емпатичні жінки і чоловіки-нарциси, закохані в свою грандіозність, притягуються один до одного, наче магніти. І такий зв'язок призводить до нескінченної боротьби між чоловіком та жінкою, де нарциси не вміють виражати емоції і співпереживати. Вони стають майстрами маніпуляцій і вбудовують тому, кого вони обрали на роль жертви, ілюзорне сприйняття дійсності.

Дуже яскраво це відображено в кінострічці американського режисера Джорджа К'юкора “Газове світло” (1944р.) з Інгрід Бергман в головній ролі. В фільмі показують дії маніпулятора, який гальмує розвиток іншої людини, яка поруч і довірилася йому. Чуттєва людина опиняється в пазурях хижака, що живе виключно інстинктами, вона поступово стає відрізаною від соціуму, в її свідомості втрачається цілісне уявлення про власне буття. Єдине, що їй лишається, – постійне існування у граничному бутті. Але виходу до трансцендентного виміру не відбувається. Як наслідок, з роками настає самозречення і відмова від іманентної ідентичності, адже її сприйняття світу та самої себе триває через призму маріонеточних механізмів “коханої” людини.

За останні два-три десятиліття ми втратили ціле покоління розумних та красивих жінок. Вицвілі очі, опущені повіки, виснажена психіка, спустошена душа, зруйнована структура особистості – це те, що залишається після довгого подружнього життя з чоловіком-нарцисом. Чому так сталося? Відповідь є у психоаналітика Е. Фрома: “Зараз в моді господарські та скромні (жінки)” [6, с. 5]. І хоча це вчений констатував у 1956 році в своїй праці “Мистецтво кохати”, та ця тенденція до збереження угідливої поведінки жінок “темних лошадок” мала розповсюдження і надалі. Таке покоління скромних мам-господарок виховало сумнівних дочок, яких вчили усім догоджати: батькам – вдома, вчителям – у школі, і зрештою, це мало перенесення й на подальше життя – в шлюбних стосунках з чоловіком.

Багато хто може дорікнути, щодо того, як людина, яка живе упродовж 15-20 років з чоловіком-нарцисом, не може розпізнати його злодійську істинність. Насправді, цей “геній омани” спритно ховається під різними лічинами людських чеснот. “Жертву позбавляють здатності захистити себе, відчувати критичні почуття, зводячи до нуля можливість бунту” [1, с. 19] – стверджує у своїй праці сучасний французький психоаналітик-психотерапевт М-Ф. Ірігуайан. Від регулярного почуття провини, в яке вганяє жертву маніпулянт, людина втрачає здатність фіксувати свої відчуття, керувати власною свідомістю, і від цього всього вона впадає в “стан анабіозу”. Виходить така дивна любов з заблокованою волею та сплячою свідомістю. А, оскільки “любов і воля – це вихід людини до зовнішнього світу” [5, с. 8], – як писав в своїй праці американський теоретик екзистенціальної психології Р. Мей, то через блокування волі і не відбувається трансцендування. “В основі слабкої волі лежить притуплення почуттів, здогадка, яка веде до розпачу, що, можливо, ніщо в цьому світі не має значення, стан дуже близький до апатії” [5, с. 8].

Підтвердження щодо блокування волі можна знайти і у сучасного швейцарського психоаналітика Н. Шварца-Саланта. Дослідник це пов'язує із зустріччю з нумінозним – “психічними нуменами”, які є регулювальниками у ланцюжку его-воля. Вони з'являються свого роду як “тягач”, що має підняти з глибин Самості трансформаційний зміст, пов'язаний з таїною ідентичності, яку потрібно розгадати – тут і виникає страх і трепет. “Психічні нумени є тими сутностями, з якими Его хоче зустрітися в останню чергу внаслідок їх автономії, спонтанності та енергетичної насиченості, вони зовсім не властиві світу Его і його установкам” [8, с. 11].

Через ураження волі у людини-жертви починається гальмування усіх життєвих процесів, з'являється постійне примарне уявлення про те, що відбувається насправді, бо пульт керування її свідомістю та волею захоплює Інший – людина-хижак, яка не відчуває жалю, не вміє співчувати і

зовсім не має совісті. Віктимна позиція руйнує особистість, розхитує психіку людини, і це призводить до втрати життєвих цінностей і пріоритетів, і звісно, до блокування екзистенційного потенціалу.

Виходить, що людина неусвідомлено віддає ключі від власної психіки-душі Іншому. Щось схоже на те, що відбувається під час циганського гіпнозу. І тільки найстійкіші та вольові можуть вибратися з цієї пастки. Через те, що відбувається разототожнення зі своїм “Я”, людина позбавляє себе свободи вибору, в її свідомості настає блокування і до того слабких патернів: впевненості в собі, відстоюванні власних кордонів, боротьбі за власну особистість.

В чому ж сила людини-нарциса? Згідно з працями американського психолога Е. Шострома – прихильника гуманістичної психології, маніпулятори за допомогою руйнівних прийомів експлуатують, використовують і контролюють інших людей, бо вони для них просто “речі”, які закривають певну потребу – потребу у коханні. А для цього нарцису-маніпулятору багато не потрібно робити, як просто пускати пил в очі щиросердній людині, яка сприймає його як найближчого родича. “Поверхнева ерудиція з метою вражати і управляти. Він не зупиниться ані перед чим, аби зібрати якомога більше інформації, що дозволить спіймати вас на гачок” [9, с. 8].

Феномен маніпуляції Е. Шостром вбачає (і тут він погоджується з німецьким психіатром Ф. Перлзом) “у вічному внутрішньому конфлікті людини між її прагненням до незалежності та самостійності, з одного боку, і бажанням знайти опору в своєму оточенні, – з іншого” [9, с. 12]. Адже головна екзистенціальна криза нарциса – недовіра до себе. “Не довіряючи повністю своїм силам, людина вважає, що її порятунок в опорі на інших. Однак й іншим він повністю не довіряє. Тому вона ступає на слизький шлях маніпуляцій з метою, щоб посадити “інших” на прив'язь, щоб завжди їх контролювати і, за такої умови, більше довіряти їм” [9, с. 12].

На думку Е. Шострома, діагноз маніпуляцій допомагає кожному зрозуміти свою природу поведінки: як тому, хто маніпулює, так і тому, хто підкорюється. “Маніпулятору не вистачає здатності любити себе і застосовувати свій досвід для розширення так званого “почуття повноти життя”” [9, с. 7]. Виходом з кола маніпулятивних ігор, як для того, хто зневажає, так і для того, кого принижують, Е. Шостром називає самоактуалізацію. Для цього потрібно перетворити маніпулятивну дію в актуалізовану, зробити її творчою, при цьому не відмовляючись не від яких частин своєї особистості. І саме в цьому людина зможе знайти свободу – відповідальний вибір самовираження.

Маніпулятор-нарцис очікує до себе особливого ставлення, адже самозакоханий у власну велич. Натомість своєму партнеру він лишає місце на нижчому щаблі гойдалки, як не проявленій особистості, яка не знає власних потреб і не відчуває істинних бажань. Та виходом, згідно філософії Е. Кассіра, може стати самопізнання. Саме тут можна знайти рішення. Це укріпить в людині-жертві внутрішній стрижень і приведе до цілісності. Тоді думки та дії нарциса-маніпулятора, який раніше постійно заганяв “кохану людину” в почуття провини, перестануть мати силу. Кассіра стверджує, що “Все, що приходить до людини ззовні, мізерно і порожньо. Її сутність не залежить від зовнішніх обставин – вона залежить виключно від того, як він оцінює самого себе... Єдине, що має значення – це тенденція, внутрішня установка душі; тільки цей внутрішній принцип і не повинен бути порушений” [3, с. 7].

На думку Е. Кассіра, самопізнання є передумовою для самореалізації. Критичне мислення може стати порятунком людини – стверджує філософ-культуролог Е. Кассіра. Тобто потрібно бути таким собі Сократом, постійно ставити питання та давати на них відповіді. Е. Кассіра переконаний, що “ніколи не слід втомлюватися запитувати себе знову і знову, яке відношення я маю до тієї частини мого єства, яку я називаю керівним розумом” [3, с. 7].

Співставивши наведені раніше філософські та психоаналітичні аспекти, можна звернутися до ідей французького персоналіста Е. Мун'є, зробивши висновок, що дії нарциса не йдуть від духу, а є виключно механізмами інстинкту. Е. Мун'є пише, що “Він (дух) ніколи не плутає відвагу зі спритністю, жорстокістю, позерством або вмінням маніпулювати ідеями” [4, с. 32]. Саме жорстокість та позерство – типові риси нарцистичної особистості, що самостверджується шляхом пригнічення Іншого. Така

людина не хоче докладати зусиль ані до пізнання, ані до самоактуалізації, тому вона руйнує цю потребу у людини, що є поруч.

Згідно Е. Мун'є: "Людина служить духу, вона завжди ставить перед собою завдання і вирішує їх власними силами, і цим вона багата" [4, с. 34-35]. Тоді постає питання: "А ким є нарцис в сучасному суспільстві і кому він служить?" Адже він не хоче актуалізувати свою особистість, він живиться тими, хто це робить. "З живої людини він перетворюється в заклопотаний автомат, який не бажає зізнаватися в своїх помилках і постійно звинувачує в них всіх і вся" [9, с. 8]. І найгірше те, наголошує Е. Шостром, що навіть в період зрілості, нарцис не хоче пізнати сенс життя і зробити висновки: "Після досягнення "зрілості" він відмовляється від життя і в повному сенсі слова животіє, навіть не намагаючись досягнути мету і сенс свого існування". [9, с. 9].

Що ж і ще, окрім вказаних раніше, – самопізнання, волі й критичного мислення, може стати "порятунком" жертви? На думку Р. Мей, саме свобода та самостійність ведуть до цілісності особистості. А для цього потрібна рішучість, яку просто неможливо набути без такого світоглядного поняття, як віра, адже це і є прояв сили духу в людському бутті.

У своїх працях сучасний український філософ Н. Хамітов зазначає, що любов до себе – це не є воля до влади над собою: "В любові до себе знімається внутрішня самотність до себе – самотність наодинці з собою, яка постає результатом постійної самозміни та самооновлення людини" [7, с. 307]. Тільки актуалізована особистість, стверджує Н. Хамітов, може поєднати в собі духовні та душевні якості: "Особистістю є єдність духовної та душевної основ людини – єдність здатності до творчого пориву, до виходу за свої межі й здатності до любові та співчуття" [7, с. 153].

Отже, людина несе відповідальність як за свої психосоціальні якості, бо вона є зрілою і повинна виховувати себе сама, так і за власні якості – формування світогляду та утвердження власної життєвої позиції з метою заснування нового буття без віктимності та приреченості. Якщо не привести до ладу ці екзистенційні виміри, неможливо зробити вибір любові, адже не обираючи себе, людина закриває сама собі перехід від індивідуалізації до самовизначення, що і є ознакою особистості.

Література:

1. Ірігуайан М-Ф. Моральні домагання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=592725&p=1>.
2. Кьеркегор С. Страх и трепет. М. : Республика, 1993. – С. 109.
3. Кассирер Э. Опыт о человеке. Введение в философию человеческой культуры. М. : Прогресс, 1988 – С. 176.
4. Мунье Э. Манифест персонализма. М. : Республика, 1999. – С. 559.
5. Мэй Р. Любовь и воля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rulit.me/books/lyubov-i-volya-read-202460-1.html>.
6. Фромм Э. Искусство любить. М. : АСТ, 2009. – С. 160.
7. Хамитов Н. Философия: бытие, человек, мир. От метафизики к метаантропологии. – 4-е издание, исправленное и дополненное. – К. : КНТ, 2017. – С. 268.
8. Шварц-Салант Н. Нарциссизм и трансформация личности. Психология нарциссических расстройств личности. НФ Класс, 2007. – С. 296.
9. Шостром Е. Человек-манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации. TN : Abingdon, 1967, К. : PSYLIB, 2003. – С. 81.
10. Ясперс К. Разум и экзистенция. М. : "Канон+" РООИ "Реабилитация", 2013. – С. 336.

NARCISM: PHILOSOPHICAL AND PSYCHOANALYTICAL ASPECTS OF CHOOSING LOVE IN THE BEING OF MODERN HUMANS

The article reveals the issue of narcissism in the aspect of the choice of love in the existence of modern man. Namely: why in the relationship with the narcissist in the "beloved person" - the victim has a blockage of will, why she loses vital priorities and becomes incapable of choosing herself, and therefore the choice of love. The ways of overcoming narcissistic dependence are given and the main existential status - transcendence as the absolute potentiality of the new being is determined. Only such a person, who has deprived himself of the webs of the illusory past, through determination

and faith, receives freedom and independence, which lead to the integrity of the individual, and hence to the choice of love.

Key words: narcissism, narcissus, love, choice of love, being, personality, numinous, will.

УДК 130.2

ЛОБАЧОВ Д. В.
аспірант кафедри філософської антропології та культурології
НПУ ім. М. П. Драгоманова

ПРОБЛЕМА ПОНЯТТЯ “БЕЗУМСТВА” У СЕРЕДНІ ВІКИ

Стаття присвячена спробі розуміння та інтерпретації поняття “безумства” в епоху середніх віків. Спираючись на культурне та філософське підґрунтя висувається теза щодо “соціального” статусу божевільного, а також дається коротка характеристика стану “медичної” допомоги.

Ключові слова: філософія, антропологія, божевільня, середні віки, історія психіатрії, культурологія.

Європейське середньовіччя – це історична епоха, овіяна великою кількістю міфів, що представляють проблему для істориків; не менш питань вона залишає і на долю філософів.

Середньовіччя багато змінило в структурі і способі мислення людини, особливо якщо порівнювати цей час з епохою античності. Втім, навіть не торкаючись розгляду цих змін, слід зазначити, що порівняння не повинно приводити нас до оціночних суджень: середньовіччя слід розглядати через феноменологічну, структуралістську та метаантропологічну методології, адже тільки в такому випадку, ми не допустимо зайвих і несправедливих суджень, а також помилок, властивих лише тим людям, які недостатньо уважно читали святого Августина або Іонна Дунса Скота.

Чим було безумство в середні віки? З питання, яке в добу античності володіло статусом ледь не етичним, “безумство” поступово перетворилося в питання соціальне, адже божевільні страждають не просто так – вони страждають або в ім'я покарання, або в ім'я виконання будь-якого божественного завдання. Ця теза, знову ж таки, притаманна античності, зазнає радикалізації, в якій піднімається питання про те, яким має бути ставлення до людини, яку Бог так жорстоко покарав.

У Августина знаходимо наступний пассаж: “Уми божевільні! Що ж це за таке, не помилка, а безумство, що ви в той час, як східні народи, як ми чули, оплакують ваше лихо, і найбільші міста найвіддаленіших країн накладають на себе публічну жалобу, – ви зайняті театрами, ходите в них і вдаєтеся до набагато більшого божевілья, ніж раніше” [1]. Це пряма вказівка на “соціальний фактор” безумства, що виступає у якості покарання римлян за їх недбалість до власної країни.

Бог, безсумнівно, виступає кимось значно більшим, ніж персоніфікованим Суддею і Творцем. Бог, на думку середньовічної людини, – не просто рядовий символ, він буквально перевантажений значеннями; Бог – це блукаюча метонімія. Августин пише: “Ти навіть не душа, що пожвавлює тіла, яка краща і більша за тіло. Ти життя душ, життя життя, сам собі животворящий і незмінний, життя душі моєї”. Бог – це і є саме життя, енергія і сила, що дає можливість існувати всьому суццюму і духовному. Божественна основа душі, втім, не зобов'язує душу бути також “божественною” і не допускати помилок. Августин з жалем пише, що душу “несе і кружляє, кидає туди і сюди, залежно від того, куди дме вихор слів і думок. Вони затуляють їй світло, і вона не бачить істини”. Чи не була Реформація спробою, в такому випадку, позбавити поняття Бога від “зайвих” значень і смислів?

Звичайно, ми змушені визнавати, що не існує мислення поза символічного порядку взагалі, проте може відрізнитися ідейна і смислова наповненість символу в ту чи іншу епоху. Бог увібрав в себе настільки багато смислів і значень, що зайняв центральне місце в символічному порядку,

структурувавши його, тобто визначивши порядок і цінність інших символів, що настають за ним. Символічний порядок і є, в деякому роді, найближчий шлях до таємниці буття, і буття середньовічної людини можна описати за допомогою цієї радикальної детермінованості Богом.

Йохан Хейзінга пише: “Все усталене, завоювало в житті міцне місце, все, що знайшло певну форму, вважається правильним: поширені звичаї і звички, так само як високі предмети, що відносяться до божественного задуму світоустрою” [4, с. 227]. Те, що порушує звичне, а значить і божественне, порушує і закони буття.

Тож, виходить, божевільний – це той, хто порушує закони “людського існування”. Він існує не так, як належить існувати людині, переступає межу божественного задуму. А переступати божественне можна з двома цілями – або щоб явити його іншим, або щоб знищувати його.

Масові епідемії чуми і прокази, що залишили глибокий слід у свідомості європейців – від “танців смерті” – відомого “*dance macabre*” і образу смерті, до розвитку “капіталістичних” відносин, і змусили думати про хворих як про тих, хто переступає межу божественного порядку. Радикальне порушення звичного, і навіть “звичної смерті” змушувало більшу частину людей прокажених і інших хворих буквально викреслювати зі структури суспільства, тим самим борючись з явищем такого “непорядку”.

Але в той момент, коли проказа була переможена, на місце хворого стає безумець, як свідок і учасник цього “протибожественного” фарсу. “Але є щось, – пише Мішель Фуко, – що переживе саму проказу і збережеться в незмінності навіть в ті часи, коли лепрозорії будуть пустувати вже не перший рік, – це система значень і образів, пов'язаних з персоною прокаженого; це сенс його виключення з соціальної групи і та роль, яку відіграє в сприйнятті цієї групи його нав'язлива, фігура, відірвана від всіх і неодмінно окреслена сакральним колом” [3, с. 14].

Божественний порядок – його порушує або безумець, або порушення цього самого порядку призводить до божевілля. Наприклад, в “Осені Середньовіччя” Хейзінги можна знайти такий приклад. Якось раз, після візиту герцога Бургундського, “якийсь дворянин в нападі божевілля робить там спробу самогубства. Всі були в невимовному жаху “*et n'en savoit-on comment porter la honte apres si grant joye demenee*” [“і не відали, як перенести цей сором після того, як зазнали настільки велику радість”]. Хоча всім було відомо, що причиною події став раптовий напад безумства, нещасний, який перебував уже в доброму розумі, був вигнаний із замку “*et ahonty a tousjours*” [“і назавжди відданий ганьбі”] [4, с. 235]. Дворянин, що здійснює самогубство, тим більше при людях – чи можна уявити щось, що більше суперечить християнській моралі в цілому? Тому, з точки зору сучасників – цей вчинок є свідцтво божевілля, тобто це такий вчинок, який випадає із загальної символічної “ролігровий” структури, який порушує звичний порядок справ, освячений, мабуть, самим Богом.

Ставлення, втім, було різне до подібних людей. Ймовірно, ми можемо припустити, що крім “корабля дурнів”, і жорсткої репресивної політики з боку суспільства, якою так переймається Фуко, було і співчуття, і жалість до цих людей. Юрій Каннабіх згадує, наприклад, що божевільні могли знаходити “притулок в бенедиктинському монастирі VII століття або в будь-якому з притулків-лікарень, які перебували у віданні іоаннітів або “братів Хреста”. Є дані, що сюди приїжджали, наприклад, люди, які не були в стані “забути померлих друзів” – меланхоліки, яким пропонувалося в якості лікувального заходу “з’їсти нафаршироване цілющими травами свиняче серце” [2].

Отже, безумець підлягає ізоляції, як людина, чиє божевілля порушує законний хід речей в світі. Особливо чітко ця ідея проявляється в період розвитку міст; в сільській місцевості поодинокі випадки божевілля не вкладалися в сувору систему. У місті ж, місці компактного проживання людей, простір було обмежено. І тому, незалежно від того чи безумець, чи злочинець, який з’являвся на цьому просторі був помітний і врахований відповідними органами. Фуко, наприклад, наводить такі цифри: “в Нюрнберзі в першу половину XV в. було зареєстровано 62 божевільних; 31 особу було вигнано з міста; за наступні п’ятдесят років, судячи за свідченнями, що дійшли до нас, ще 21 людина не по своїй волі покинула місто – причому мова йде тільки про божевільних, затриманих муніципальною владою” [3, с. 30-31].

Як і раніше, втім, у божевільного залишалися всі шанси залишитися під опікою своїх родичів, правда в такому випадку, саме вони несли відповідальність за можливу шкоду, яку божевільний міг завдати суспільству. Набагато гірше складалися долі тих, хто залишався на вулиці, без належної підтримки і турботи, або ж потрапляв в руки міської влади.

У таких випадках, вони або ізолювались в спеціально відведених для цього місцях, поступово займаючи лепрозорії, в'язниці, або спеціальні камери на зразок тієї, що була влаштована в 1376 році в Гамбурзі, під назвою "cista stolidorum", або "custodiatuorum", що можна перекласти як "ящик для божевільних" або "карцер для дурнів" [2]. Іноді, безумці все ж потрапляючи в лікарні або спеціальні притулки, такі як, наприклад, Бедлам – створена в кінці XV століття в Лондоні лікарня для божевільних в абатстві Віфлеємської Божої Матері [2], щоправда в стінах цього закладу можна було зустріти і жебраків, бродяг, повій, злочинців.

Однак, часто бувало, що "схиблених" виганяли за міські стіни, тим самим нібито "зникаючи" з громадської структури.

Безсумнівно, настільки короткий виклад, навряд чи можна вважати вичерпним, проте головне завдання – показати, що на зміну античному "раціоналізму" у ставленні до божевільного, приходять ідея про те, що їх слід ізолювати або вигнати, убезпечивши тим самим суспільство, – ми все ж виконали.

Щодо методів лікування нам відомо досить небагато. Ймовірно, з огляду на боротьбу медицини і церкви за "право" на лікування хвороб, найчастіше "безумство" розумілося саме як захворювання неорганічної природи, і тому були серед тих застосування суто духовних практик, таких як екзорцизм, або ж, паломництво до святих місць; безумця могли також морити голодом, сікти, бити – караючи, тим самим грішне тіло, породжуючі "манії". Медична практика полягала, в основному, в загальнотерапевтичних методах. Так, одному безумному учителю арифметики, який здійснив, крім усього іншого, вбивство, лікарі прописують, крім ізоляції "енергійне лікування клізмами і тут же пускають йому кров" [2].

Література

1. Августин Блаженный. О граде Божиим // Электронное джерело, режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Avrelij_Avgustin/o-grade-bozhem/
2. Каннабих Ю. В. История психиатрии. Л. : Государственное медицинское издательство, 1928 // Электронное джерело, режим доступу : <http://www.psylib.org.ua/books/kanny01/index.htm>
3. Фуко М. История безумия в классическую эпоху. – М., 2010.
4. Хейзинга Й. Осень Средневековья : Соч. в 3-х т. Т. 1. М., 1995. – 416 с.

THE PROBLEM OF THE CONCEPT OF "MADNESS" IN THE MIDDLE AGES

The article is devoted to the attempt to understand and interpret the concept of "madness" in the Middle Ages. Based on the cultural and philosophical basis, a thesis is put forward on the "social" status of the insane, as well as a brief description of the state of "medical" care.

Key words: *philosophy, anthropology, madness, Middle Ages, history of psychiatry, culturology.*

ТЕРЛЕЦЬКА Н. О.,
аспірант кафедра культурології
та філософської антропології
Національного педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова,

ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЮДИНИ ТА КРИТЕРІЇ “ДОБРА” ТА “ЗЛА” В МЕТААНТРОПОЛОГІЇ І ТРАНСГУМАНІЗМІ

З позиції методології метаантропології в статті аналізуються цінності людського буття: цінності добра, свободи, любові, єдності свободи і любові, а також цінність такого екзистенціалу як смисл людського буття. Цінність добра, свободи, любові та критерії добра і зла аналізуються у царині таких важливих екзистенційних понять як свобода волі та право людини на традиційні та сакральні цінності. Дослідження також присвячене важливій темі втрати критеріїв добра і зла, що як норма пропонується трансгуманізмом, а також пошукам шляхів виходу із екзистенційної, духовно-душевної та морально-етичної кризи заради збереження смислу у бутті людини.

Ключові слова: *людина, трансгуманізм, постлюдина, метаантропологія, добро, зло, сакральні цінності.*

Сучасна модель суспільства влаштована таким чином, що людина все менше є творцем і все більше стає споживачем. Суспільство споживання знецінює душевні і духовні якості людини як особистості і зводить ідеал гармонійно розвиненої особистості до максимального культу задоволення потреб, незалежно від справжньої якості життя, що здатна дати цілісній особистості гармонію духовного, душевного і тілесного.

Криза моральних цінностей суспільства споживання, знецінення критеріїв добра, руйнування кордонів між добром і злом, спонукає прихильників трансгуманізму продовжити цю тенденцію і поставити питання про анулювання таких цінностей як сім'я, рід та стать людини, заради радикальної трансформації людина та людства в умовах технічного прогресу.

Аби краще зрозуміти модель людини доби постгуманізму та сім'ї майбутнього, варто зробити невеличкий екскурс у історію та згадати, стародавній епос Фірдоусі “Шах Наме” [4]. Цей епос, як і сама іранська культура, розкриває непрості колізії того часу, коли син і батько зустрілися на полі битви, і батько вбив власного сина, тому що він його просто не впізнав. Він не зрозумів, що це його син, тому що сім'я довгий час не спілкувалася, батько не знав, як виглядає його син, він не знав, хто він, не знав, як його син зростає, мужніє, чого прагне.

Сучасна сім'я мало спілкується. Нерідко подружжя просто проживають разом, задовольняють разом базові потреби інстинктивної природи, ігноруючи духовні і душевні потреби, нерідко спілкування практично повністю витісняється телевізором, мінімізується до буденного рівня.

Але спочатку повернемося до питання про те, як взагалі сприймалося добро і зло в архаїчних культурах. Зокрема, у стародавній культурі Ірану є таке поняття, як вічна боротьба добра і зла. Виходу за межі боротьби до рівня святості ця культура не знала. Архетип вічної боротьби добра і зла, виражений в іранській культурі, відроджується в ХХ ст. у фільмі “Матриця”, знятого режисерами Вачовські. Феномен “матриці”, втілений сучасним кінематографом, згодом, робить дуже популярною дискусію про те, живемо ми в реальності, або у віртуальній реальності. Трансформація зовнішня, виключно завдяки матеріальному достатку, можлива до нескінченності. Брати Вачовські, які заробили мільйони, створивши “Матрицю”, змінюють стать, можливо, від нудьги. Вони можуть це робити до нескінченності. Але це буде “дурна нескінченність”. Г. В. Ф. Гегель писав, що людина все одно не буде задоволеною внутрішньо [1, с. 452].

Феномен “матриці” та дискусії навколо неї, змушує сучасну філософію ставити важливі питання, які моделюють якість цінностей нашого буття. Зокрема, варто замислитися, як знайти критерій реальності? Чи є в сучасній людині пробуджена особистість або особистість в нас спить?

Яке справжнє життя душі? Можливо, критерієм пробудженої душевності є щирість, а пробудженої духовності – відповідальність за себе та інших?

Фільм “Матриця”, що став вже практично серіалом за час свого існування, затягує нас у вічну боротьбу добра і зла. Нескінченний лабіринт, де нас чекає, ймовірно, в образі ворога Мінотавр, що ув’язнює життя сучасної людини в дурну нескінченність суперечностей.

Відмовившись від сакральних цінностей, постмодерна людина також відкидає архетипи добра, любові, краси почуттів та вчинків, а їм на зміну ставить стереотипи, які перебувають між собою постійно у боротьбі, внаслідок чого людина занурюється у дурну нескінченність боротьби за гендерну рівність. Неможливість. Припинення цієї боротьби через відмову від сакральних цінностей призводить до домінування прав сексуальних меншин над правами традиційної сім’ї та подальшої духовної кризи суспільства.

В іранській культурі добро і зло вічно протилежні одне одному, і не можна подолати цю протилежність, – адже в цій культурі немає такого поняття, як трансцендентне. Так само і в сучасному світі люди, позбавлені можливості виходу за межі буденного буття через руйнування метанаративів, опиняються у лабіринті вічної боротьби. Закреслення наративів одночасно призводить до знецінення архетипів. В результаті, для людини, позбавленої сакральних цінностей, виникає необхідність створення замість знецінених архетипів стереотипів, які ведуть людину далеко від справжнього життя душі та пробудження духу. Цю естафету підхоплює парадигма трансгуманізму, ставлячи під сумнів необхідність будь-якого внутрішнього розвитку людини, бажаючи навіки позбавити людину страждань, провокуючи ув’язнення у вічній буденності під виглядом абсолютного гедонізму, який стосується виключно тілесності.

Аби знайти істину, потрібно вийти за межі лабіринту і подивитися на нього згори, але подивитися зверху на нього можна лише вийшовши за межі вічної боротьби. Це стає можливим тільки завдяки виходу за межі стереотипів, які підмінили архетипи, назустріч справжньої реальності, що пробуджує душу.

Давньоіранська культура, з якої Ф. Ніцше черпав натхнення для створення ідеї надлюдини [2], (а трансгуманізм черпає ідеї для створення постлюдини), на жаль, не виходила на рівень сприйняття сакрального позамежного буття.

Гармонійна модель краси відносин як в сім’ї, так і в суспільстві народжується у співтворчості, тільки завдяки прагненню знайти вихід за межі “вічних” суперечностей. При цьому, звичайно, живучи в реальному світі, ми не можемо скасувати критерії добра і зла, а навпаки, зберігаючи ці критерії для розуміння зростання душі і розвитку духу, необхідно очищатися душевно, облагороджувати дух, шукати вихід з лабіринту вічної боротьби через любов, співтворчість, прощення, вірність, взаємодовіру.

Саме таку альтернативу пропонує метаатропология – вчення про межі людини. Даючи можливість людині, зберігаючи традиційні критерії розуміння добра і зла, необхідно шукати і знаходити вихід за межі вічної боротьби за владу через катарсис душевного очищення, завдяки творчості у широкому розуміння цього поняття.

Творчість відкриває вихід із лабіринту відчаю перед хаосом зруйнованих метанаративів, самоті нарцисизму, самотності гедоністичного споживача. Завдяки душевному очищенню, творчість допомагає вийти на рівень духовного пробудження через інсайт усвідомлення сакральних цінностей як істини за межами лабіринту стереотипів, що наповнює буття людини вищим смыслом.

Література :

1. Г. В. Ф. Гегель. Энциклопедия философских наук. Т. 1. Наука логики / пер. Б. Г. Столпнера, отв. ред. Е. П. Ситковский. – М. : Мысль, 1974. – 452 с.
2. Фридрих Ницше. Сочинения в 2-х томах. , 1990. Москва. Издатель: Мысль. – 833 с.
3. Хамитов Н., Крылова С., Минева С. Этика и эстетика. Словарь ключевых терминов. – К. : КНТ, 2009. – 336 с.
4. Шахнаме, т. 1-2. Перевод В. Державина и С. Липкина. Вступ. ст. И. С. Брагинского, подгот. текста и прим. М.-Н. О. Османова, М., 1964. – 692 с.

5. Are We In A Simulation? – Elon Musk. Режим доступу : [<https://www.youtube.com/watch?v=xBKRul2zHp0>].
6. David Pearce. The Hedonistic Imperative. Режим доступу : [<https://www.hedweb.com/hedab.htm>].
7. Kurzweil, Ray (2005). The Singularity is Near. New York : Viking Books. – 652 с.

TERLETSKA T. O. THE PROBLEM OF HUMAN TRANSFORMATION AND THE CRITERIA OF “GOOD” AND “EVIL” IN META-ANTHROPOLOGY AND TRANSHUMANISM

From the point of view of meta-anthropology, at the article are analyzed the values of being: the value of the archetypes of good, freedom, love, unity of freedom and love, as well as the value of such an existential as the meaning of human being and existence.

The value of the archetypes of good, freedom, love and the criteria of good and evil are analyzed in the field of such existentially important concepts as free will and the human right for the traditional and sacred values.

The study focuses on the important theme of the loss of criteria of good and evil, which, as a rule, is proposed by transhumanism, having a basis for this in the philosophy of the postmodern era, as well as the search for ways out of the existential, spiritual, soul and moral-ethical crisis in order to preserve the human values.

Keywords: human, transhumanism, posthuman, meta-anthropology, good, evil, sacred values.

УДК 14 – 044.352:001

Кузьменко Р. І.
аспірантка кафедри культурології та філософської антропології
НПУ ім. М. П. Драгоманова
Науковий керівник:
доктор філософських наук,
професор Крилова С. А.
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4881-1879>

РОЛЬ ТОЛЕРАНТНОСТІ В НАУКОВІЙ СФЕРІ

Толерантність у соціальному бутті людини виявляється на індивідуальному й суспільному рівнях. Наука як важлива сфера виявлення соціальності значною мірою визначає якість буття сучасної людини. На рівні суспільної свідомості саме науковці мають стояти на захисті об'єктивності та істинності в оцінці суспільної значущості не лише новітніх технологій і пристроїв, а й потенційної загрози деструктивних світоглядних позицій.

Ключові слова: толерантність, соціальне буття, наука, людство, суспільна свідомість

Сучасний світ змінюється швидкими темпами. Це відчувається в усіх сферах людського життя, включаючи наукову. Відбуваються трансформаційні процеси як на глобальному, так і на національному рівнях, пов'язані з переходом розвинутих країн світу, починаючи з 2011 року, до технологій четвертої індустріальної революції. Атрибутивними ознаками цього етапу технологічної революції є тотальна роботизація, інтернетизація й діджиталізація виробництва і сфери послуг. Поряд з закономірним покращенням якості життя у розвинутих країнах світу Industry 4.0. ставить перед їх урядами цілу низку соціальних викликів, магістральним з яких є невідпинне зростання рівня безробіття як на внутрішньому ринку праці, так і на глобальному рівні трудових ресурсів. Ці процеси актуалізують дослідження проблеми відповідальності вчених за результати їх наукової діяльності і за виживання людської цивілізації в цілому. І це в свою чергу актуалізує феномен толерантності не тільки як стратегію відносин та взаємодії між представниками різних соціальних груп і верств, різних етносів і націй, представників різних релігій і конфесій в ситуації зростаючої конкуренції за робочі місця, а й вироблення стратегії толерування сучасною людиною ймовірної появи Іншого внаслідок розвитку штучного інтелекту, технологій клонування і генної інженерії.

В сучасній науковій парадигмі атрибутивні ознаки, форми і рівні толерантності розглядаються через призму праць Г. Маркузе, М. Уолцера, М. Хайдеггера, Ю. Хабермаса та ін. Серед вітчизняних дослідників специфіку проявів толерантності у різних сферах буттєвості людини досліджували В. Кремень, М. Козловець, С. Крилова, В. Олійник, П. Саух, Т. Стефаненко, Н. Хамітов.

Виявлення специфіки толерантності у творчій активності науковців вимагає звернення до структури означеного феномена. Толерантність у соціальному бутті людини виявляється у двох основних площинах – на індивідуальному й суспільному рівнях. Суспільна толерантність, у залежності від форм виявлення соціального, може мати моральний, релігійний, науковий, правовий, політичний, економічний характер. У площині введення і дотримання законодавства, яке гарантує рівність прав і свобод громадян у різних сферах соціальної буттєвості, суб'єктом впровадження толерантності є держава.

Однак, у науковій літературі існують й інші підходи щодо визначення структури толерантності. Так, українська дослідниця Л. Заславська на прикладі міжетнічної толерантності виділяє цілий ряд її компонентів і рівнів: когнітивний, емоційний, особистісний, конативний та етнічно орієнтований, які проявляються на гностичному, афективному, мотиваційно-ціннісному, поведінковому та ідентифікаційному рівнях [1, с. 59]. На нашу думку, в структурі толерантності слід виліпити три складові, пов'язані зі структурою свідомості: мисленнєву, вольову та емоційну.

Зміст когнітивного компоненту (гностичного рівня прояву) толерантності, за твердженням Л. Залановської, містить у собі знання, усвідомлення й інтериорізацію ідей про цінність ненасильства, толерантної культури (орієнтацію на творення і позитивну взаємодію, самоконтроль, усвідомлення результату дій); знання про права людини і межі толерантної культури (допустимість в межах моральності); про своєрідність іншої групи [1, с. 59]. У вольовому компоненті виявлення толерантності, на нашу думку, виявляється здатність людини визначати на основі наявного мотиваційного діапазону мету власної діяльності, яка завбачує сприйняття ідей і культурних особливостей Іншого. Натомість емоційна складова толерантності проявляється у здібності до самоконтролю, саморегуляції, терпіння, здатності долати дратівливість і незадоволення, пов'язані з присутністю Іншого у життєвому просторі людини.

Наука як важлива сфера виявлення соціальності значною мірою визначає якість буття сучасної людини. На рівні суспільної свідомості саме науковці мають стояти на захисті об'єктивності та істинності в оцінці суспільної значущості не лише новітніх технологій і пристроїв, а й потенційної загрози деструктивних світоглядних позицій. Як слушно зауважує П. Тищенко: "Вчений, який затикає "дірку" в теорії посиланням на божественний промисел, – хаптурник, так само як і богуслов, який для стовпа і ствердження істини вдається до наукових аргументів: вони чинять безвідповідально, не турбуючись ні за власні переконання, ні за поконання чи вірування іншого" [3, с. 43]. У деяких випадках надмірна толерантність, насамперед науковців і інтелектуалів в цілому, стає загрозою для всього суспільства. Так, у світі консюмеризму, за слушним висловлюванням Г. Маркузе, толерантність щодо радикального зла подається як добро, яке начебто слугує руху від достатку до ще більшого достатку. Ця толерантність виявляється у систематичному задурюванні як дітей, так і дорослих, за допомогою реклами або інших форм комерційного шахрайства [2, с. 101]. У сучасному інформаційному просторі ці тенденції втілюються у популяризації через засоби масової інформації, насамперед Інтернет-ЗМІ, псевдоефективних дієт, БАДів, пропагуванні існування псевдохвороб з подальшим "чудодійним" їх лікуванням та ін. На жаль, керуючись корисливими мотивами, дехто з науковців не лише популяризує псевдодієти і псевдоліки, а й співпрацює з фармакологічними компаніями і косметичними салонами, які надають фіктивні, науково необґрунтовані, послуги.

На здатність удаваної толерантності продукувати подвійні стандарти щодо оцінки суспільної значущості або шкоди деяких соціальних явищ вказує і той факт, що державні інституції і навіть широка громадськість часто послуговуються протилежними критеріями в оцінці подібних соціальних феноменів. Так, з одного боку, у галузі освіти, моралі і психології влада рішуче виступає проти

зростання підліткової і юнацької злочинності. Утім, з другого боку, як зауважує Г. Маркузе, рішучість влади відразу зникає, коли справа стосується хвалькуватої демонстрації новітніх видів озброєнь, ракет, бомб – “успіхів, які засвідчують зрілу злочинність всієї цивілізації” [2, с. 101]. У контексті цього постає закономірне питання про відповідальність не лише політиків за свою діяльність, а й про відповідальність науковців за результати власних відкриттів.

Література

1. Залановська Л. І. Методологія дослідження компонентів міжетнічної толерантності. Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Серія. Психологія. 2015. Т. 20. Вип. 2 (36). Ч. 2. С. 58–68.
2. Маркузе Г. Репрессивная толерантность. Критическая теория общества: Избранные работы по философии и социальной критике ; пер. с англ. А. А. Юдина. М. : АСТ, Астрель, 2011. С. 97–136.
3. Тищенко П. Толерантність як соціокультурна проблема сучасності : матеріали Круглого столу, 29 травня 2007 р., м. Житомир / Нац. ін-т стратег. досліджень, Житомир. держ. ун-т імені І. Франка ; редкол. : П. Ю. Саух (кер.) та ін. Житомир, 2007. 124 с.

Raisa Kuzmenko. Role of Tolerance in Science

Tolerance in the social existence of man is manifested at the individual and social levels. Science as an important area of sociality largely determines the quality of life of modern man. At the level of public consciousness, it is scientists who must stand for the protection of objectivity and truth in assessing the social significance not only of the latest technologies and devices, but also of the potential threat of destructive worldviews.

Keywords: *tolerance, social existence, science, humanity, social consciousness*

СЕКЦІЯ КАФЕДРИ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.923.2

ДОЛИНСЬКА Л. В.,
кандидат психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології
НПУ імені М. П. Драгоманова;

ПЕНЬКОВА О. І.,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України

ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ПРОЦЕСУ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У СИСТЕМІ СУСПІЛЬНИХ ВЗАЄМИН

У статті аналізується проблема становлення та розвитку особистості як саморегулюючої системи та як суб'єкта самоактивності. Констатується, що уміння критично оцінювати себе, довільно спрямовувати і перебудовувати власні вчинки, прагнення до дотримання соціально цінних і особистісно значущих норм – це вияви саморегуляції поведінки. Вони переконливо свідчать, що поза розвитком даної якості неможливий процес становлення творчої, соціально відповідальної особистості із критичним ставленням до оточуючого середовища, усвідомленням свого місця і ролі серед інших. Експериментально доведено що саморегуляція може здійснюватися за умови, якщо особистість крім здатності адекватно відображати й моделювати наявну ситуацію має змогу перетворювати власну активність (зовнішню і внутрішню) відповідно до моделі передбачуваної ситуації.

Ключові слова: особистість, цінності, свідомість, самосвідомість, самореалізація, поведінка.

Дослідження питання самореалізації особистості викликає значний інтерес як в теоретичному, так і прикладному аспектах. Особливо актуальним воно є в наш час, коли відбувається докорінна трансформація усіх засад суспільного буття. Самореалізація – це переважно усвідомлене, цілеспрямоване планування, побудова й перетворення суб'єктом власних дій і вчинків відповідно до особистісно значущих цілей, актуальних потреб. У процесі саморегуляції поведінки як специфічного виду психічної активності особистість-суб'єкт виходить за межі поставлених ззовні цілей і завдань, проявляючи при цьому здатність самостійно ставити нові цілі, знаходити засоби для їх досягнення, вносити зміни у зовнішні та внутрішні умови, підвищуючи резервні можливості власної психіки на підставі актуалізації провідних мотивів активності. Мета самореалізації особистості досить проста. Це – усвідомлення власної цінності та спроможності у розв'язанні життєвих завдань, визнання своєї автономності. Неспроможність самоствердитись приводить до втрати власного Я, ідентичності і цілісності особистості.

Самореалізація – така форма регуляції поведінки, яка передбачає момент включення у поведінковий акт, починаючи від його мотиваційних компонентів і закінчуючи власною оцінкою досягнутого ефекту поведінки – результатів самопізнання і емоційно-ціннісного ставлення до себе. Специфіка самореалізації, як особливого компоненту самосвідомості, залежить від включення в неї волі і самоконтролю. Самореалізація в системі “Я та інші” спрямована на адаптацію особи до інших

людей і інших соціальних груп. Самореалізація в системі “Я і Я” виявляється у свідомій роботі особистості над собою, коли ставиться мета що-небудь змінити, розвинути, удосконалити в собі.

У дослідженнях, що вивчають самореалізацію, суттєвим є визначення психологічного змісту самого поняття та розмежування його з іншими спорідненими поняттями. Під самореалізацією найчастіше розуміють вміння людини розкривати власні можливості, підпорядковуючи своїм цілям психічні та фізичні функції організму. Самореалізація визначається також і як забезпечення особистісної активності, що обумовлює прояв наполегливості, цілеспрямованості, ініціативності у вчинках, діяльності, праці. В роботах деяких авторів самореалізація розглядається як процес, що спрямований на корекцію або зміну дій у відповідності із завданнями суб'єкта й умовами, у яких він діє.

У психологічній літературі під самореалізацією розуміється система психічного самовпливу з метою свідомого управління особистістю своїми психічними станами у відповідності з вимогами ситуації та доцільністю. Самореалізація є функціональним вираженням тих внутрішніх умов, що визначають ефект зовнішніх, передусім соціальних впливів, завдяки яким особистості притаманна властивість самоактивності.

Реалізуючи мету дослідження, ми виходили з того, що процес самореалізації передбачає власну активність індивіда, спрямовану на самотворення і самоствердження цінності Я. Багато дослідників наголошують, що саме цінності визначають особливості і характер відносин особистості з середовищем, з сім'єю і це, свою чергу, детермінує особливості її поведінки (Боришевський М. Й. [1], Костюк Г. С. [2], Максименко С. Д. [3], Сердюк Л. З. [4], [5], [6] та інші).

Сутність цінності Я полягає у здатності людини оволодівати власним внутрішнім світом шляхом його структурування за критерієм значущості і залежності від можливостей середовища, які вона надає для апробації ступеня даної цінності. Самовдосконалюючись, особистість намагається підвищувати рівень домагань в залежності від рівня її реальних досягнень. Самореалізація є та цінність, що характеризує життєву спрямованість на досягнення вершин у різних сферах буття. Вона має забезпечувати розв'язання життєвих завдань, а саме: 1) погодження особистісних потреб, здібностей з вимогами діяльності (середовища); 2) побудова життя відповідно до власних цілей і цінностей; 3) постійне прагнення до досконалості через протиріччя. Досконала особистість починає керуватись не власними психічними якостями, а виходячи зі свого ставлення до життя, яке визначається її цінностями та метою.

Розглядаючи образ Я з позиції соціальних настановлень, яка передбачає три взаємопов'язаних компоненти: когнітивний (знання про себе, свої можливості, Я-концепцію); емоційно-оцінний (самооцінка можливостей, прийняття чи неприйняття себе); поведінковий (готовність і здатність діяти заради мети), ми вважаємо, що у процесі самореалізації особистість актуалізує лише ті цінності, які відіграють у її житті важливу роль. Саме завдяки цьому вона формує індивідуальну систему ціннісних орієнтацій, від яких залежить динаміка її самовдосконалення. На базі ціннісних орієнтацій формується мотивація особистості, на яку позитивно впливає наявність вибору і свобода його здійснення. Індивід завжди мотивований і здійснює вибір між альтернативними формами поведінки. Також на даний вибір впливають цінності самореалізації, які відображають внутрішню потребу людини до самозмін. Можна говорити, що цінності є підставою для самовдосконалення і факторами самореалізації особистості, сприяючи появі ефективних засобів самотворення. В той же час, ціннісний компонент може обмежувати життєві домагання, якщо це необхідно для реалізації найбільш значущих для особистості життєвих цілей.

Самореалізація особистості – це усвідомлене, цілеспрямоване планування, побудова й перетворення суб'єктом власних дій і вчинків відповідно до особистісно значущих цілей, актуальних потреб. Самореалізація може здійснюватися за умови, якщо особистість крім здатності адекватно відображати й моделювати наявну ситуацію має змогу перетворювати власну активність (зовнішню і внутрішню) відповідно до моделі передбачуваної ситуації. Завдяки складності даного феномена, у

науковій літературі існують підходи, у яких чітко представлені автентичні методологічні конструкти, концепції, дослідні методи для пізнання цієї особливої сфери розвитку людини в онтогенезі.

Література

1. Боришевський М. Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія. К. : Академвидав, 2010. 416 с.
2. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / під ред. Л. М. Проколієнко. К. : Рад. шк., 1989. 608 с.
3. Максименко С. Д. Структура особистості: теоретико-методологічний аспект дослідження. *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України* / за ред. С. Д. Максименка. Нора-прінт, 2004. Вип. 24. С. 3-15.
4. Сердюк Л. З., Данилюк І. В., Турбан В. В., Пенькова О. І., Володарська Н. Д. та ін. Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості : монографія / ред. Л. З. Сердюк. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 192 с.
5. Сердюк Л. З., Яблонська Т. М., Данилюк І. В., Пенькова О. І., Володарська Н. Д. та ін. Психолого-педагогічні основи процесу самотворення особистості : монографія / ред. Л. З. Сердюк. Київ : Педагогічна думка, 2015. 197 с.
6. Сердюк Л. З., Яблонська Т. М., Пенькова О. І., Володарська Н. Д., Пилипенко Л. І., Антоненко В. В. Самотворення у розвитку особистості : наук.-метод. посіб. / ред. Л. З. Сердюк. Київ : Педагогічна думка, 2015. 93 с.

Lubov Dolynska, Olena Penkova. PSYCHOLOGICAL FACTORS OF A PERSON'S INDIVIDUAL'S SELF-REGULATION IN THE SYSTEM OF SOCIAL RELATIONS

The article analyzes formation and development of a person as a self-regulated system and as an actor of self-activity. It is stated that the ability to evaluate critically oneself, to direct arbitrarily and restructure one's own actions, the desire to comply with socially valuable and personally significant norms are manifestations of behavioral self-regulation. The article justifies convincingly that without such developed personal trait, a person cannot become creative, socially responsible with a critical attitude to own environment and awareness on own place and role among other people. The performed experiment has proven that self-realization can take place under the condition when a person, besides his/her ability to reflect adequately and to model a current situation, is able to transform his/her activities (external and internal) in accordance with the created model.

Keywords: *personality, values, consciousness, self-consciousness, self-realization, behavior.*

УДК 159.942.5:376.1.08

ДОЛИНСЬКА Л. В.,
кандидат психологічних наук,
професор, завідувач кафедри психології;
ЗАУШНІКОВА М. Ю.,
аспірантка кафедри психології

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ УСТАНОВОК В СТРУКТУРІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЛОГОПЕДА

У статті розглядається комунікативна компетентність та її складові як необхідна умова професійного успіху вчителя-логопеда.

Проаналізовано результати емпіричного вивчення особливостей соціально-психологічних установок емоційно-мотиваційного компонента комунікативної компетентності майбутнього логопеда. Наведено кількісні і якісні дані, показано динаміку розвитку соціально-психологічних установок майбутніх логопедів.

Ключові слова: *комунікативна компетентність, структурні компоненти, майбутні логопеди, соціально-психологічні установки.*

Успішне виконання вчителем-логопедом корекційно-логопедичної роботи передбачає наявність особливих здібностей, умінь та професійно-значущих якостей, серед яких провідне місце займають: позитивна професійна мотивація, соціально-психологічні установки, вміння взаємодіяти із особами із порушеннями мовлення та розвинена комунікативна компетентність, від ефективності використання яких залежить успішність професійного спілкування, подальший розвиток та соціалізація осіб із порушеннями мовлення. Все це вимагає від фахівця розвиненої комунікативної компетентності, гнучкості її застосування з врахуванням особливостей конкретної ситуації та сформованості соціально-психологічних установок.

Проблема соціально-психологічних установок особистості широко представлена у наукових роботах (Б. А. Ананьєва, Г. М. Андреевої, Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, Р. В. Овчарової, Д. М. Узнадзе, М. І. Шевандріна та ін.). Водночас, аналіз психологічної літератури засвідчив відсутність наукових досліджень з вивчення соціально-психологічних установок вчителів-логопедів.

Під поняттям “установка” розуміють: психологічну готовність до певної діяльності в конкретній ситуації, зокрема, і в комунікативній (Л. С. Виготський, Д. М. Узнадзе); прояв особистого сенсу (О. М. Леонтьєв); спрямованість особистості, її внутрішня позиція стосовно світу (Л. І. Божович).

На думку, Л. А. Петровської система соціальних установок є головною характеристикою компетентності у спілкуванні, серед них є гуманістична установка на партнера по спілкуванню, установка на прояв доброзичливого ставлення до партнера, а також, установка на взаємодію, співпрацю, відкритість та сприйняття партнера [6], [5].

Під поняттям “соціально-психологічні установки” розуміють стан психологічної готовності, який формується на основі особистісного досвіду і безпосередньо впливає на можливі реакції особистості відносно тих об'єктів і ситуацій, з якими вона пов'язана і які для неї соціально значущі [1], [7].

Відповідно, як наслідок психологічної готовності, потреб людини у спілкуванні, певних ситуацій, взаємодії, соціальних контактів виникають соціально-психологічні установки, які активно задіяні в процесі соціального пізнання й виступають регуляторами поведінки та діяльності, зокрема, і комунікативної [2], [4].

Отже, узагальнюючи вищеописане, можна сказати, що соціально-психологічні установки визначають готовність фахівця до взаємодії у конкретній ситуації, впливають на успішність професійної діяльності, оскільки регулюють поведінку фахівця, задають мотиваційно-ціннісну спрямованість та сприяють самореалізації.

З метою вивчення особливостей соціально-психологічних установок в структурі емоційно-мотиваційного компонента комунікативної компетентності майбутніх логопедів було використано “Методику діагностики соціально-психологічних установок особистості” (О. Ф. Потьомкіної) [3].

Авторка методики соціально-психологічні установки особистості об'єднала у пари-антагоністи: “альтруїзм” – “егоїзм”, “процес” – “результат”, “праця” – “гроші”, “свобода” – “влада”.

У дослідженні прийняли участь студенти I, III, IV курсів напряму підготовки “Корекційна освіта. Логопедія”.

Отримані результати показали, всі соціально-психологічні установки студентів-логопедів взаємопов'язані та присутні одночасно в усіх студентів, проте, їх прояв різний. “Альтруїзм” домінує у 14,4 % досліджуваних; “егоїзм” – у 9,4 %; “процес” – у 16,2 %; “результат” – у 14,4 %; “праця” – у 8,6 %; “гроші” – у 11,3 %; “свобода” – у 15,8 %; “влада” – у 10,1 %. Аналіз динаміки соціально-психологічних установок майбутнього логопеда свідчить про те, що установки мають незначні зміни впродовж навчання у ЗВО, деякі із них підвищуються (“альтруїзм”, “результат”, “праця”, “влада”), а деякі знижуються (“егоїзм”, “процес”, “гроші”, “свобода”).

Таким чином, встановлено, що соціально-психологічні установки в структурі емоційно-мотиваційного компонента комунікативної компетентності майбутнього логопеда недостатньо розвинені, і цей факт вказує на необхідність впровадження у професійну підготовку студентів-логопедів спеціальних засобів та прийомів розвитку та вдосконалення структурних компонентів їх

комунікативної компетентності, зокрема, соціально-психологічних установок на етапі формувального експерименту.

Література

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург : 2001. 255 с.
2. Жуков Ю. М. Методы диагностики и развития коммуникативной компетентности / Ю. М. Жуков // Общение и оптимизация совместной деятельности / под ред. Г. М. Андреевой, Я. Яноушека. Москва : Издательство Московского университета, 1987. 210 с.
3. Овчарова Р. В. Справочная книга школьного психолога. Москва : Просвещение, Учебная литература, 1996. 352 с.
4. Овчарова Р. В., Уманский С. В. Психология личности. Курган : Изд-во Курганского государственного университета, 2010. 237с.
5. Петровская Л. А. Компетентность в общении (социально-психологический тренинг). Москва, 1989. 180 с.
6. Сидоренко Е. В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии. Санкт-Петербург : ООО "Речь", 2007. 208 с.
7. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. Москва : Владос, 2001. 401 с.

Marina Zaushnikova, Lyubov Dolinskaya. PECULIARITIES OF THE SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ATTITUDES IN THE STRUCTURE OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE FUTURE SPEECH THERAPIST

The article deals with the communicative competence and its components as a necessary condition for the professional success of a speech therapist.

Analyzed the results of empirical research of social-psychological attitudes of emotional-motivational component of a communicative competence of the students speech therapist. The quantitative and qualitative analyzes of gained outcomes is given; the progress dynamics of indicators social-psychological attitudes of a future speech therapist.

Keywords: *communicative competence, structural components, future speech therapists, social-psychological attitudes.*

УДК 159 925

ДОЛИНСЬКА Л. В.,
кандидат психологічних наук,
професор, завідувач кафедри психології;
РОЄНКО В. Ю.,
аспірантка кафедри психології

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ

В статті проведено теоретичне дослідження підходів до вивчення структури соціального інтелекту (загальнопсихологічного, вікового, соціально-психологічного, концепції соціального інтелекту В. Куніциної і моделі соціального інтелекту І. Баширова). Здійснено порівняння зазначених підходів і концепцій, визначено структуру соціального інтелекту власного дослідження.

Ключові слова: *соціальний інтелект, структура соціального інтелекту, соціальні здатності, концепція соціального інтелекту, інтелектуальний розвиток.*

Необхідність підвищення адаптивних властивостей особистості у сучасному суперечливому світі зумовлює дослідження розвитку міжособистісної взаємодії і соціального інтелекту як психологічних феноменів, що забезпечують соціальну успішність.

Порівняно недавно увійшовши до професійної мови психологів, термін "соціальний інтелект" завоював почесне місце у дослідженнях науковців, які по-різному трактують цю дефініцію.

Так, В. М. Куніцина вважає головною ознакою соціального інтелекту соціальну компетентність; Р. Стернберг – практичний інтелект; Д. Гоулмен, Дж. Майєр, П. Соловей – емоційний компонент;

Н. І. Булка – соціальну адаптацію і адаптивність людини. Таке розмаїття поглядів на соціальний інтелект призвело до появи різних підходів у розумінні цього явища та визначенні його структури: загальнопсихологічного (О. Григоренко, О. Лобанов, Д. Люсін, М. Холодна, Д. Ушаков та ін.); вікового (Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Чеснокова та ін.); соціально-психологічного (Г. Андреева, Ю. Жуков, Ю. Ємельянов, Л. Петровська, П. Растянніков та ін.) та інших. З огляду на розбіжності у визначенні, соціальний інтелект виступає одним з найбільш суперечливих понять у сучасній соціально-психологічній науці.

Неоднозначність визначення поняття “соціальний інтелект” та відсутність єдиного підходу до вивчення цього явища, призводить до пошуку вивчення структури соціального інтелекту і, як наслідок, визначення максимально точно його сутності.

Слід зазначити, що поява нових дефініцій в області соціальної компетентності і соціальних здатностей зумовлює необхідність моделювання розвитку міжособистісних станів та можливість інтерпретувати інформацію та поведінку людини під час комунікації. В результаті, окремі здатності людини, як ініціативність, винахідливість, змістовна наповненість і комунікативна успішність виступають на перший план. Дослідженню цього явища присвятили свої роботи О. С. Кочарян і М. О. Холодна, які зазначали, що когнітивна складність, як один з параметрів когнітивного стилю, має суттєвий вплив на сприйняття себе та інших людей, якій притаманний високий рівень комунікативної компетенції, винахідливість під час опису співрозмовника, вміння добиватися необхідної інформації завдяки спостереженню за співрозмовником та найбільш повне відтворення навколишнього світу через численну кількість нюансів людських взаємовідносин. На цьому фоні розвиненість комунікативних вмінь, емоційний контроль, соціальна адаптивність і взаємодія в колективі займають в сучасному суспільстві більш високі позиції, ніж високий інтелектуальний розвиток. В цьому випадку соціальний інтелект виступає фактором соціального успіху.

Вперше в психологічну науку поняття соціального інтелекту ввів американський психолог Е. Торндайк в 1920 р., розглядаючи його як вміння розуміти людей і взаємодіяти з ними [0] [0].

Зупинимось на розгляді найбільш поширених теоретичних підходів до вивчення структури соціального інтелекту.

Так, представники загальнопсихологічного підходу (О. Григоренко, О. Лобанов, Д. Люсін, М. Холодна, Д. Ушаков та ін.) в структурі соціального інтелекту виокремлюють вербальну (що корелює з формально-логічним інтелектом) і невербальну (інтуїцію) складові, завдяки чому забезпечується ефективна комунікація.

Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Чеснокова та ін., як представники вікового підходу, визначали соціальний інтелект як вміння зосереджувати увагу на істотних характеристиках комунікативної ситуації, які неможливо безпосередньо спостерігати (як приклад: почуття, наміри, думки, причини соціальної поведінки), а також вміння, опираючись на ці орієнтири, вишукувати можливі способи непрямого досягнення особистих або спільних цілей, враховуючи неможливість прямого їх досягнення.

Соціально-психологічний підхід (Г. Андреева, Ю. Жуков, Ю. Ємельянов, Л. Петровська, П. Растянніков та ін.) трактує соціальний інтелект як вміння змінювати поведінку, підлаштовуючись під конкретну міжособистісну комунікацію, посиляючись на попередню орієнтацію, сприймаючи й інтерпретуючи її зміст (як приклад: міжособистісне сприймання, казуальна атрибуція). В цьому випадку суб'єктом може бути як окремий індивід, так і група.

Окремо варто виділити концепцію соціального інтелекту, запропоновану В. Куніциною в рамках комплексного та комунікативно-особистісного підходів, яка виділяє як окремий аспект комунікативно-особистісний потенціал, що зумовлює розуміння соціального інтелекту з огляду на особливості його функціонування на різних етапах вікового розвитку [0].

Для розуміння соціального інтелекту В. Куніцина виділяє наступні його складові (рис. 1):

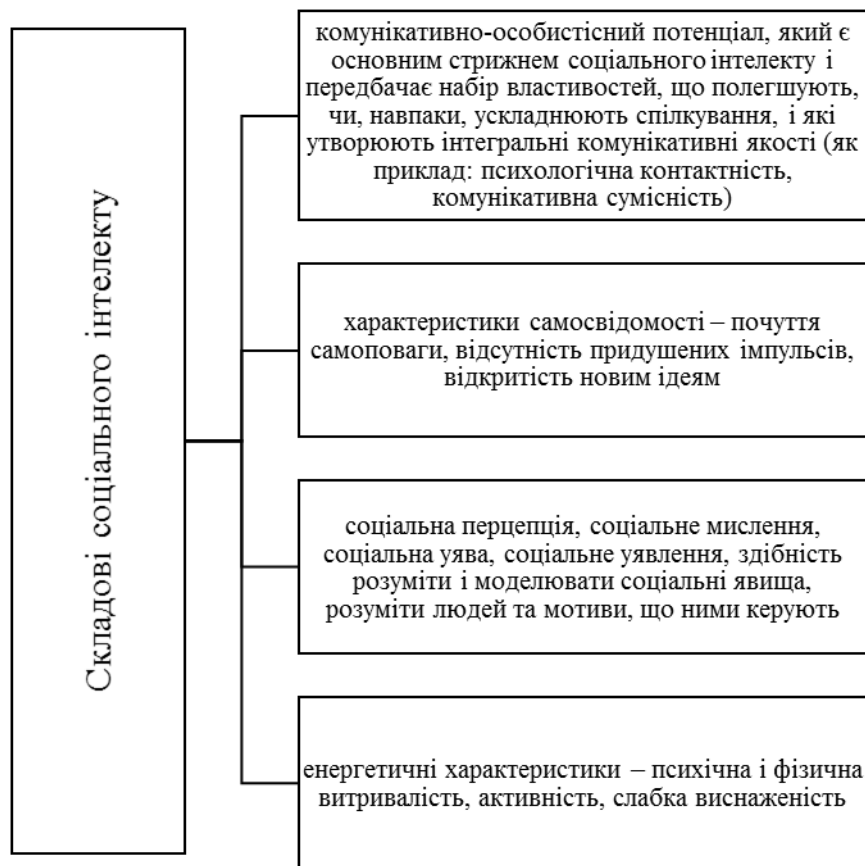

Рис. 1. Структура соціального інтелекту за В. Куніциною [0]

З функціями соціального інтелекту, виокремленими В. М. Куніциною, гармонійно співвідноситься структура соціального інтелекту Г. П. Геранюшкіної, яка виділяє складові соціального інтелекту за рівнями:

– рівень актуальних здатностей (вміння передбачати наслідки поведінки в певній ситуації, розуміти невербальну експресію, вербальну експресію в контексті певної ситуації, логіку розвитку складних ситуацій);

– результативний рівень, який включає наступні компоненти: комунікативний (взаємодія у групі, ведення переговорів, гнучкість поведінки), організаційний (орієнтація на конкретний результат, вміння планувати та проектувати, керівництво) та комплексний (особиста продуктивність, соціально-психологічний статус) [0].

Узагальнення різноманітних концепцій соціального інтелекту знайшло своє відображення у структурі даного феномену, запропонованій І. Башировим (табл. 1) [0].

Таблиця 1

Модель соціального інтелекту за І. Башировим [0]

Компоненти	Склад компоненту	Показники
Когнітивний	Соціальні знання	Знання спеціальних правил поведінки
	Соціальна пам'ять	Пам'ять на імена та обличчя
		Соціальне мислення
	Соціальне прогнозування	Орієнтація у настрої
		Рефлексія вчинків інших людей
		Формулювання планів власних дій
		Рефлексія власного розвитку
Соціальна перцепція	Уміння слухати співрозмовника	
	Уміння розуміти мову жестів	

Компоненти	Склад компоненту	Показники
Емоційний	Соціальна чутливість	Емоційна виразність
		Емпатія
	Здатність до саморегуляції	Самоконтроль
		Емоційна врівноваженість
Комунікативно-організаційний	Соціальна адаптивність	Уміння пояснювати й переконувати інших
		Відкритість у стосунках з оточуючими
	Соціальна взаємодія	Здатність і готовність до співпраці
		Здатність до колективної взаємодії

Запропонована автором трикомпонентна структура, робить її, на нашу думку, змістовно універсальною, оскільки має достатні антиципаційні можливості, котрі дозволяють прогнозувати успішність як професійної діяльності, так і взаємин у системі “людина – людина” в різних групах та на різних вікових етапах.

Зважаючи на провідну діяльність підліткового віку, а саме: міжособистісне спілкування з ровесниками та дорослими, найбільш відповідною з точки зору виявлення особливостей їх соціального інтелекту, нам видається концепція І. Баширова, оскільки вона дозволяє всебічно розглянути всі аспекти між особистісних проявів цього суперечливого вікового періоду розвитку особистості.

Література

1. Баширов И. Ф. Социальный интеллект как фактор успешности профессиональной деятельности военного психолога : автореф. дис. на соиск. степ. канд. психол. наук. : спец. 19.00.05. “Социальная психология” / И. Ф. Баширов. – М., 2006. – 26 с.
2. Геранюшкина Г. П. Социальный интеллект студентов-менеджеров и его развитие в условиях формирующего эксперимента : дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / Г. П. Геранюшкина. – Иркутск : ИрГУ, 2001. – 194 с.
3. Куницына В. Н. Межличностное общение / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с.
4. Социальный интеллект: Проблемы исследования и диагностики : учеб.-метод. пособие / сост. А. П. Лобанов, О. Н. Подунова, О. Н. Кунгурцева / под ред. А. П. Лобанова. – Мн. : БГПУ, 2003. – 46 с.
5. Thorndike R. L., Hagen E. P., Satter J. M. Stanford-binet Intelligence Scale (Technical Manual). – 4th edition / R. L. Thorndike, E. P. Hagen, J. M. Satter. – Chicago : Riverside, 1986.

Viktorii Roienko, Lyubov Dolynska. THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE STRUCTURE OF SOCIAL INTELLIGENCE

The article examines the theoretical approaches to the study of the structure of social intelligence, namely: general psychological, age, socio-psychological, the concept of social intelligence V. Kunitsyna and the model of social intelligence I. Bashirov. The comparison of the specified approaches and concepts is carried out, the structure of social intelligence is generalized.

Keywords: social intelligence, structure of social intelligence, social abilities, concept of social intelligence, intellectual development.

ДОЛИНСЬКА Л. В.,
кандидат психологічних наук,
професор, завідувач кафедри психології;
ЧЕРНЯКОВА Г. А.,
аспірантка кафедри психології

КОПІНГ-ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

У статті розглядаються особливості копінг-поведінки як індивідуального способу взаємодії особистості з проблемною чи травматичною ситуацією у контексті екстремальних пандемічних умов.

Ключові слова: копінг, копінг-поведінка, копінг-процес, копінг-ресурси, копінг-стратегії, пандемія, поняття стресового впливу.

Протягом останніх десятиліть у світі спостерігаються глобальні суспільні та популяційні процеси, які носять як позитивний, так і негативний характер. Бурхливий науково-технічний прогрес, поява так званих “гібридних” війн, інформаційна революція, збільшення кількості населення планети, екологічні катастрофи, епідемії та пандемії – це реалії нашого сьогодення. 12 березня 2020 року в Україні було оголошено карантин у відповідь на всесвітню пандемію коронавірусної інфекції. В умовах стрімких змін у звичному способі життя, соціальної ізоляції, нестабільності та економічної незахищеності все більш актуальними стають проблеми поведінки людини у нестандартних і складних життєвих ситуаціях, можливих видів реакції на ці ситуації та їх психологічних наслідків.

Копінг – відносно нове поняття у психології, що визначається як “відповідь людини на стрес, який виникає внаслідок відсутності рівноваги між сприйняттям запитів середовища та індивідуальних ресурсів, доступних для взаємодії з цими запитами” (за Р. Лазарусом) [6]. Копінг-поведінка – це подолання людиною життєвих труднощів і негараздів.

У широкому розумінні копінг включає всі види взаємодії суб’єкта з ситуацією, зокрема, спроби оволодіти або пом’якшити, пристосуватись або відхилитись від вимог стресової ситуації. У вузькому розумінні копінг – стратегія та спосіб подолання людиною стресової ситуації. [1].

Поняття “копінг” та “копінг-поведінка” у даній роботі розглядаються як синонімічні.

У розумінні долаючої поведінки особистості важливе значення мають поняття “копінг-стратегій” та “копінг-ресурсів”.

Копінг-стратегії – це способи керування стресовим фактором, що виникають як відповідь особистості на загрозу, що сприймається.

Копінг-ресурси – відносно стабільні характеристики людей і стресу, які сприяють розвитку способів його подолання [5].

Найчастіше поведінкові копінг-стратегії поділяються на активні й пасивні. До активних стратегій відносять стратегію “вирішення проблем” як базисну копінг-стратегію, що включає всі варіанти поведінки людини, спрямовані на вирішення проблемної й/або стресової ситуації, й стратегію “пошук соціальної підтримки”, що включає поведінку, спрямовану на одержання соціальної підтримки від середовища.

До пасивної копінг-поведінки відносяться варіанти поведінки, що включають базисну копінг-стратегію “уникання”, хоча деякі форми уникання можуть носити й активний характер та сприяти успішному подоланню [3].

Таким чином, на сьогодні до базисних копінг-стратегій відносять стратегії “вирішення проблем”, “пошук соціальної підтримки” та “уникання”.

Дані копінг-стратегії можуть бути як ефективними, так і неефективними, в залежності від ситуації, в якій опинилася людина. В одному випадку людина може самостійно справитися з труднощами, що виникли, у іншому – їй потрібна підтримка оточуючих, а іноді – людина просто може уникати зіткнення з проблемною ситуацією, наперед проаналізувавши її негативні наслідки.

У контексті сьогодення копінг-стратегії особистості також набувають нового змісту та значення. Наприклад, стратегія “пошук соціальної підтримки” в умовах самоізоляції переходить у площину віртуального простору та виражається у онлайн спілкуванні не лише із фахівцями в галузі психології чи юриспруденції, а й у підтримці соціуму у вигляді “лайків” у соцмережах чи участі у тренінгах в онлайн форматі.

Стратегія ж “уникання”, яку часто ототожнюють з неефективним подоланням, може бути цілком ефективною у ситуації з обмеженим споживанням неправдивої чи травматичної інформації через ЗМІ в умовах пандемії.

Копінг-поведінка передбачає сукупність дій людини для подолання стресового чинника. Ці дії утворюють копінг-процес.

Послідовність копінг-процесу включає 4 стадії:

- Сприймання стресової ситуації;
- Оцінювання події особистістю як загрози;
- Копінгова дія (або реакція);
- Успіх копінгу, нова оцінка ситуації.

Увесь процес відбувається циклом, якщо рішення для подолання стресу було невдалим, то відбувається повторне сприймання та переоцінка ситуації [2].

Процес подолання стресу (копінг-процес) здійснюється за допомогою використання різних поведінкових стратегій на основі особистісних і середовищних копінг-ресурсів [7].

Під копінг-ресурсами можна розуміти характеристики особистості і соціального середовища, які допомагають людині впоратися зі стресовими впливами.

Виокремлюють наступні види копінг-ресурсів: фізичні (здоров'я, витривалість і т.д.), психологічні (переконання, оптимальний рівень тривожності, адекватна самооцінка, внутрішній локус контролю, оптимізм і такі властивості особистості, як стійкість та витривалість. Крім цього, до них належать соціальні ресурси (індивідуальні соціальні зв'язки та інші соціально-підтримуючі системи). Тому копінг-ресурси поділяють на 2 види: особистісні і ресурси середовища. До особистісних відносять: розвиненість когнітивної сфери, Я-концепцію, локус контролю, афіліацію, емпатійність, соціальну компетентність, ціннісно-мотиваційну структуру особистості. До ресурсів середовища належить соціально-підтримуюча мережа (сім'я, друзі, фахівці відповідного профілю тощо).

Також, спроможність людини до розв'язання проблем, які перед нею виникли, залежить від міри неочікуваності їх виникнення (походження проблеми), а також наявності та адекватності психологічної установки на подолання конкретної проблеми. Знання та врахування цих чинників визначають вибір стратегій подолання, можуть передбачити “ціну” копінгу, тобто наскільки внутрішні і зовнішні ресурси будуть виснажені чи збережені при спробах людини впоратися із складною життєвою ситуацією [4].

Під час стійкого стресового впливу на людину у карантинних умовах важливим є розрізнення справжньої та уявної небезпеки, адекватне оцінювання ситуації та установка на те, що можна знайти вихід, навіть з, на перший погляд, безвихідної ситуації. Хоч зараз ми можемо спостерігати, як люди під час карантину відчують виснаженість та спустошення, тобто нераціонально використовують свої копінг-ресурси, а можливо і “забули” про деякі з них.

Саме тому, психологічна просвіта населення щодо подолання негативних наслідків пандемії набуває особливого значення та цінності. Розуміння природи копінг-поведінки особистості допомагає визначити оптимальні варіанти подолання, виробити тактики свідомої психологічної протидії деструктивним психологічним станам та сприяє досягненню емоційної рівноваги у ситуації нестабільності сьогодення.

Література

1. Вдовиченко А. В. Особливості копінг-поведінки особистості у життєвих та професійних ситуаціях. [Електронний ресурс] / А. В. Вдовиченко. – Режим доступу до ресурсу : <https://cutt.ly/QyRBuG1>.

2. Исаева Е. Р. Копинг-поведение и психологическая защита личности в условиях здоровья и болезни. – СПб. : Издательство СПбГМУ, 2009. – 136 с.
3. Изард К. Эмоции человека : пер. с англ. – М. : Изд-во Московского университета, 1980. – С. 440.
4. Корсун С. І., Ткачук Т. А. Психологія діяльності працівників податкової міліції [текст] : монографія. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 194 с.
5. Назаров О. О., Оніщенко Н. В., Садковий В. П., Садковий О. В., Склень О. І., Тімченко О. В. Психологічні особливості базових копінг-стратегій та особистісних копінг-ресурсів працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України : монографія. – Х. : Вид-во УЦЗУ, 2008. – 184 с.
6. Нартова-Бочавер С. К. "Coping behavior" в системе понятий психологии личности / С. К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18, № 5. – С. 20-30.
7. Склень О. І. Базисні стратегії копінг-поведінки працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України, динаміка та особливості їх зміни в різноманітних стресових ситуаціях // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. академіка С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 27. – С. 476-486.

Lubov Dolinska, Hanna Chernyakova. COPYING BEHAVIOR OF PERSONALITY IN THE CONVENTION OF THE COVID-19 PANDEMIC

The article considers the peculiarities of coping behavior as an individual way of interaction of a person with a problematic or traumatic situation in the context of extreme pandemic conditions.

Keywords: coping, coping behavior, coping resources, coping strategies, coping process, pandemic, concept of stress.

УДК 159.922.7-021.461

ДОЛИНСЬКА Л. В.,
кандидат психологічних наук,
професор, завідувач кафедри психології;
ПОЛИЩУК Д. С.,
аспірантка кафедри психології

ФЕНОМЕН САМОСТІЙНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

В статті розглянуто наукові погляди українських дослідників з проблеми самостійності, проаналізовано його витоки, розкрито зміст поняття щодо різних вікових та професійних груп, обґрунтовано важливість розвитку самостійності підлітків як умови їх особистісного зростання.

Ключові слова: самостійність, воляова властивість, самостійна діяльність, розвиток особистості, підлітковий вік, особистісне зростання.

В нинішніх непростих умовах розбудови української держави важливим чинником функціонування особистості у суспільстві виступає її самостійність. Проблема розвитку самостійності у психологічній літературі не є новою, проте наразі набуває нового значення. Саме ця якість, яка формується в процесі особистісного зростання людини, є вагомим підґрунтям для самостійної організації своєї навчальної діяльності, самоосвіти, розкриття творчих можливостей, а отже для власного саморозвитку та самоствердження в умовах дистанційного навчання та карантину.

Зазначена проблема проходить крізь усі культурно-історичні епохи розвитку суспільства і сягає своїм корінням часів Античності (Платон, Аристотель, Сократ, Конфуцій та ін.). Тогочасні мислителі наголошували на необхідності високого внутрішнього самовладання людини. Питання становлення самостійності трохі загальмувало свій розвиток в епоху Середньовіччя, та знов вириває на поверхню філософської думки мислителів епохи Відродження та Просвітництва (Я. А. Коменський, Ж. Ж. Руссо, А. Дістервег, К. Д. Ушинський, Р. Декарт, Ф. Бекон та ін.). Важливими постулатами того часу були ідеї самостійного логічного мислення та активної діяльності.

У зарубіжній психологічній літературі проблема самостійності досліджувалась А. Адлером, Е. Еріксоном, З. Фрейдом, Е. Фроммом, А. Маслоу, К. Роджерсом та багатьма ін. Західні дослідники сходились на думці, що самостійність є ознакою психічного здоров'я особистості та ефективної діяльності.

Радянська психологічна наука на чолі з Б. Г. Ананьєвим, Л. С. Виготським, І. С. Коном, С. Л. Рубінштейном та ін., трактує поняття "самостійність" як відчуття власної відповідальності перед соціумом за свою діяльність і поведінку.

Питання самостійності для української психологічної науки є відносно новим і, тому, малодослідженим. Тлумачний словник психологічних термінів надає нам таке визначення змістового аспекту поняття "самостійність" – це "вольова властивість особистості, яка проявляється в здатності систематизувати, планувати, регулювати і активно здійснювати свою діяльність без постійного керівництва і практичної допомоги ззовні" [7, с. 212].

У сучасній вітчизняній психологічній науці питання самостійності особистості розглядається Е. Ю. Алієвою [1], І. Д. Бехом [2], З. В. Гуріною [3], І. В. Ендеберєю [4], Г. С. Костюком [5], С. Д. Максименком [6] та ін.

В теорії специфічних рушіїв розвитку Г. С. Костюка [5] питання самостійності розглядається через внутрішні суперечності, які відчуває людина на шляху свого розвитку. Ці суперечності, які виникають в житті людини, в її діяльності, у взаємовідносинах з оточуючими, дослідник називає рушійними силами розумового розвитку. Усвідомлюючи зовнішні протиріччя і невідповідності, людина починає проявляти активність, спрямовану на їх подолання і, таким чином, досягає бажаних нових якостей, задоволення власних потреб, оволодіння новими вміннями та навичками, способами мислення та поведінки тощо.

Аналізуючи феномен самостійності, С. Д. Максименко [6] розглядає її як вольову якість особистості і наголошує, що самостійність проявляється у критичному ставленні до власної особистості, а також до вчинків та дій інших людей. Важливою умовою самостійності людини є здатність протистояти негативному впливу оточуючого середовища. На думку дослідника, самостійність є якістю, яка притаманна високоморальній та відповідальній людині, яка дотримується незалежної позиції та високих стандартів поведінки. Самостійна людина легко знаходить вихід зі складних життєвих ситуацій, використовуючи творчий підхід при розв'язанні різноманітних завдань.

Досліджуючи проблему становлення самостійності дітей раннього віку, З. В. Гуріна [3] наголошує, що даний феномен є особистісним утворенням дитини, яке, завдяки повторюваності певного стилю і стратегії поведінки, перетворюється на особистісну якість. Дослідниця зазначає, що самостійність дитини раннього віку свідчить про наявність у його структурі особистості таких позитивних якостей як ініціативність, рішучість, незалежність, оптимістичне ставлення малюка до труднощів. Проте, на нашу думку, в цьому віці ще зарано говорити про самостійність як про особистісну якість, це швидше прагнення відокремитись від дорослого для того, щоб мати можливість миттєво пізнавати світ і задовольняти свої бажання, не чекаючи поки дорослі зможуть приділити малюку увагу, а також прагнення до самообслуговування, яке викликане бажанням бути схожим на значущого дорослого.

Досліджуючи розвиток самостійності як умови професійного становлення майбутніх практичних психологів, І. В. Ендеберя [4] переконана, що саме юнацький вік є тим періодом, коли можна говорити про сформованість феномену самостійності як особистісної якості. Дослідниця розглядає дане поняття як морально-вольову якість особистості, яка проявляється в ініціативності, критичності, умінні планувати свою діяльність та нести відповідальність за неї, у співвіднесенні своїх бажань та можливостей. На нашу думку, перелічені вище якості значною мірою притаманні підлітковому віку, і, якщо дослідниця зазначає, що у юнацькому віці феномен самостійності має бути вже сформованим, тому ми припускаємо, що ефективно його формування саме як особистісної якості припадає на період підліткового віку.

Згідно з поглядами Е. Ю. Алієвої [1], яка досліджувала формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору, самостійність є інтегрованою властивістю особистості, яка складається з цілого симптомокомплексу особистісних особливостей, завдяки яким особистість може впливати на значущі події свого життя, змінювати його у відповідності до своїх бажань і управляти на основі власних ціннісних орієнтацій. Дослідниця переконана, що саме у юнацькому віці відбувається остаточне формування самостійності як багатокомпонентної структури, оскільки на цьому етапі життя вже остаточно сформовані не тільки пізнавальні, а і професійні інтереси, ціннісні орієнтації, наявна потреба у суспільній активності тощо.

Таким чином, проаналізувавши погляди зазначених вище українських дослідників, ми дійшли висновку, що проблема самостійності є актуальною на даному етапі розвитку психологічної науки. На нашу думку, розвиток самостійності як особистісної якості набуває своєї актуальності саме у підлітковому віці, так як саме в цьому віковому діапазоні простежується відчайдушне прагнення до незалежності, готовності до самозміни, зростання досвіду моральної свідомості і поведінки, прагнення розібратися у смислі життя, здатність будувати плани на майбутнє, здатність до рефлексії власних вчинків та особистісних якостей тощо.

Розглядаючи проблему розвитку самостійності підлітків, І. Д. Бех [2] зазначає, що підлітковий вік є найскладнішим періодом у становленні особистості. Прагнучи самостійності, підліток стикається із залежністю від свого оточення. Це спричинює нестійкість поведінки, підвищену роздратованість та сильні внутрішні переживання. Дослідник розглядає самостійність людини через категорію свободи, яка, в свою чергу, виражається у здатності людини "приймати розумне рішення, робити доцільний вибір, це можливість бути і стати" [2, с. 1]. Отже, самостійність, за дослідником, є рушійною силою активності суб'єкта, яка проявляється через вольовий учинок.

Наявні дослідження дають можливість припустити тісний зв'язок розвитку самостійності підлітків з їх особистісним зростанням, що й стало предметом нашого емпіричного дослідження.

Література

1. Алієва Е. Ю. Психологічні чинники формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору / дис. ... канд. психол. наук. : 19.00.07. – Київ, 2017. – 259 с.
2. Бех І. Д. Особистість у духовно-ціннісному вимірі [Електронний ресурс] / І. Д. Бех // ВІСНИК Житомирського державного університету. – 2002. – Режим доступу до ресурсу : eprints.zu.edu.ua.
3. Гуріна З. В. Психолого-педагогічні умови становлення самостійності у дітей раннього віку : дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / З. В. Гуріна. – Київ, 2008. – 202 с.
4. Ендеберя І. В. Особливості розвитку самостійності як умови професійного становлення майбутніх практичних психологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 / Ендеберя І. В. – Київ, 2015. – 23 с.
5. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.
6. Максименко С. Д. Теорія специфічних рушіїв розвитку Г. С. Костюка / С. Д. Максименко // Проблеми сучасної психології. – Вип. 27. – Київ, 2015. – С. 7-19.
7. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий. – М. : Высш. шк., 1984. – 174 с.

Daria Polishchuk. THE VIEW OF UKRAINIAN RESEARCHERS ON THE PROBLEM OF ADOLESCENTS INDEPENDENCE

The article considers the scientific views of Ukrainian researchers on the problem of independence, analyzes its origins, reveals the meaning of the concept of different age and professional groups, substantiates the importance of developing the independence of adolescents as a condition for their personal growth.

Key words: *independence, volitional quality, independent activity, personality development, adolescence, personality development.*

ДОЛИНСЬКА Л. В.,
кандидат психологічних наук,
професор, завідувач кафедри психології;
ЗБРОДСЬКА І. Г.,
аспірант кафедри психології

МОДЕЛЬ БАЛАНСУ ВИМОГ ТА РЕСУРСІВ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПРОГНОЗУВАННЯ БАТЬКІВСЬКОГО ВИГОРАННЯ

У статті представлено модель балансу робочих вимог та ресурсів, означено її вплив на розвиток вигорання в професійній сфері, визначено чинники розвитку та запобігання розвитку професійного вигорання, згідно з даною моделлю. Також розглянуто можливість застосування даної концепції у сфері батьківського вигорання.

Ключові слова: професійне вигорання, батьківське вигорання, модель балансу вимог та ресурсів, професійна сфера, батьківська сфера, чинники, фактори вигорання.

Останнім часом, у психологічних дослідженнях, все більш актуальною темою стає феномен батьківського вигорання. Високий рівень стресу, спричинений надвисокими вимогами до батьків (зовнішніми та внутрішніми), нестабільність в Україні, повільні соціально-економічні трансформації, екологічні фактори, неготовність молодих чоловіків і жінок до батьківства, складності з адаптацією до батьківської ролі, відсутність регулярного відпочинку, тривога за життя, здоров'я та майбутнє дитини, виснажують батьків емоційно і фізично. Як зазначають дослідниці М. Миколайжак та І. Роскам [12], [13], батьківське вигорання є окремим, специфічним синдромом, що відрізняється від професійного вигорання. Він стосується сфери батьківства і материнства, виникає внаслідок тривалого стресу і проявляється через надзвичайне виснаження, що пов'язане з виконанням батьківської ролі; емоційне дистанціювання від дитини/дітей; а також через відчуття неефективності при виконанні своєї батьківської або материнської ролі [12], [13]. Наслідками вигорання на особистість батьків на фізичному рівні є порушення сну, постійна втома, головні болі, порушення апетиту, психосоматичні порушення тощо; на емоційному рівні – це дратівливість, емоційне виснаження, відсторонення та ін.; на ментальному – думки про втечу або навіть самогубство. Особливо тривожними наслідками батьківського вигорання є підвищення рівня насилля або відсторонене, байдуже чи недбале ставлення по відношенню до дітей. Також страждають взаємовідносини між партнерами, зростає відчуженість та підвищується частота конфліктів у сім'ї, що може призвести до кризи у стосунках. Напружені або конфліктні стосунки у родині, в свою чергу, негативно впливають на розвиток дитини [1], [2], [10], [12]. Таким чином, можна стверджувати, що батьківське вигорання має досить невітшній вплив на родину в цілому, тому важливим напрямком є дослідження чинників, що провокують розвиток вигорання задля його ефективного прогнозування, попередження та подолання. В даній статті ми розглянемо модель балансу вимог та ресурсів (Job demands-resources (JD-R) model) дослідників Е. Демеройті, А. Баккера та їх колег, яка може бути ефективним методом для пояснення та прогнозування батьківського вигорання.

В психологічній літературі модель балансу робочих вимог і ресурсів застосовується для прогнозування професійного вигорання, а також виявлення рівня залучення особистості до роботи, до встановлення зв'язків на робочому місці, присвячення себе організації, в якій працює людина, а також прогнозування абсентизму на робочому місці тощо. У моделі балансу робочих вимог і ресурсів дослідники [6] припускають, що вигорання розвивається незалежно від посади (або виду діяльності), але в тому випадку, коли робочі вимоги високі, а робочі ресурси обмежені. Робочі вимоги найбільше впливають на компонент "виснаження" у вигоранні, ведуть до спустошення ресурсів, що ослабляє, виснажує особистість і негативно впливає на її мотивацію [6]. Вчені дають наступні визначення "робочим вимогам" та "робочим ресурсам": під робочими вимогами вони розуміють "фізичні,

психологічні, соціальні або організаційні аспекти роботи, які потребують тривалих фізичних та/або психологічних (когнітивних та емоційних) зусиль чи навичок, і тому пов'язані з певними фізіологічними та/або психологічними затратами”, а робочі ресурси визначаються як “такі фізичні, психологічні, соціальні чи організаційні аспекти роботи, що окремо чи разом (1) функціонують задля досягнення робочих цілей, (2) зменшують робочі вимоги та, пов'язані з ними, фізіологічні та психологічні витрати, (3) стимулюють особистісне зростання, навчання та розвиток” [4, с. 312].

Описуючи робочі вимоги дослідники говорять про те, що ці вимоги збуджують нервову систему працівника, що запускає дію захисних механізмів особистості. І якщо, на початку, людина намагається підтримувати свій рівень продуктивності шляхом залучення додаткових ресурсів, то з часом його ресурси вичерпуються, що приводить до виснаження. Якщо говорити про робочі ресурси особистості, то вони можуть мотивувати працівника, підвищувати рівень його залученості до роботи навіть у досить вимогливих ситуаціях. Також, люди, які мають велику кількість робочих ресурсів, можуть меншою мірою відчувати напругу чи тиск від робочих вимог і не відчувати себе виснаженими [14].

Робочі вимоги і ресурси можуть бути як загальними, схожими для різних посад, так і унікальними, тобто специфічними для окремих професій. Зазвичай робочі вимоги, які загальні для всіх професій, це робоче навантаження, рольові конфлікти, організаційні проблеми, крайні терміни виконання роботи, емоційні перевантаження та напруга тощо. Робочими ресурсами можуть бути автономність, можливість приймати рішення, можливість контролю робочих вимог, соціальна підтримка, налагоджений зворотній зв'язок та ін. [14]. Дослідники зазначають, що індивідуальні характеристики працівника також впливають на його функціонування. Особистісні якості, які позитивно впливають на людину і запобігають розвитку вигорання – це позитивна віра в себе і в оточуючий світ, ціннісна сфера особистості [16], емоційна та розумова компетентність, адекватна самооцінка, самоефективність, оптимізм [17], добре розвинені копінг стратегії [8], гумор [15] тощо. З іншого боку надмірна обов'язковість та надмірна відданість можуть мати негативний ефект [14], [17]. Важливим моментом є те, що робочі вимоги не обов'язково мають бути негативними, мова йде про такі вимоги, які потребують значних зусиль від особистості без можливості відновити свої ресурси [9].

Дослідження робочих вимог та ресурсів, особистісних характеристик особистості, пошук зв'язків між ними та вигоранням, ведуться задля того, щоб покращити умови праці та добробут працівника та запобігти його вигоранню у професійній сфері. Ще під час того, як точилися дискусії, чи може виникати феномен емоційного вигорання не тільки в професіях “людина-людина”, результати деяких досліджень підтвердили, що надвисокі робочі вимоги можуть викликати емоційне виснаження і у інших професіях [5], [7]. А дослідники А. Баккер та Е. Демеройті зазначили, що модель балансу вимог і ресурсів є досить гнучкою, тобто її можна використовувати в будь-якому робочому оточенні і включати різноманітні характеристики до категорій професійних вимог та ресурсів [3].

Російська дослідниця Л. Базалева прирівнює працю матері до роботи у сфері “соціометричних професій” і доходить висновку, що “по характеру емоційних та фізичних навантажень діяльність матері наближена до того ряду професій, де суб'єкти праці в силу своїх службових обов'язків здійснюють постійні контакти з іншими людьми” [1, с. 61]. А бельгійські дослідниці М. Миколойжак та І. Роскам, беручи до уваги, що батьківство є досить енергозатратним процесом, який супроводжується хронічним стресом, а також має руйнівні наслідки для сім'ї та, працюючи над пошуком теорій, які здатні прогнозувати розвиток вигорання у батьків, адаптували теорію балансу робочих вимог та ресурсів до батьківської сфери. Формулюючи концепцію даної теорії, вони запропонували наступне визначення: “батьківське вигорання розвивається, коли батьківських ресурсів недостатньо задля задоволення потреб (якими б вони не були)” [11, с. 2]. Тобто, що батьківське вигорання є результатом хронічного дисбалансу, коли вимоги (фактори ризику або фактори, що значуще підвищують рівень стресу) переважають над ресурсами (факторами захисту/запобігання або факторами, що значимо знижують рівень стресу). Дослідниці зазначають,

що під вимогами можна розуміти такі фактори, як батьківський перфекціонізм, низький рівень розвитку емоційного інтелекту, слабкі навички батьківських практик, нескінченні батьківські обов'язки та рутинна діяльність, недостатня соціальна підтримка від партнера, сім'ї, общини, держави. Під ресурсами можна розглядати протилежні фактори, такі, як турботливе та співчутливе ставлення батьків до себе, час для відпочинку, високий рівень емоційного інтелекту, хороші навички батьківських практик, позитивний досвід спільного батьківства, зовнішня соціальна підтримка тощо. У своєму дослідженні науковці довели, що є лінійна залежність між балансом вимог та ресурсів та батьківським вигоранням. Також було доведено, що окрім факторів ризику, які можуть бути спільними як для професійного і батьківського вигорання (перфекціонізм, слабкі навички боротьби зі стресом, песимістичний погляд на життя тощо), існують певні фактори ризику, характерні саме для батьківської сфери, що призводять до батьківського вигорання (високі стандарти до батьківства, слабкі навички батьківських практик, неефективне спільне батьківство) [11]. На нашу думку, дане дослідження є вкрай важливим для розуміння та емпіричного виявлення чинників, що впливають на батьківське вигорання.

Отже, в даній статті ми розглянули теорію балансу вимог та ресурсів для професійної сфери та її імплементацію у батьківську сферу. Спираючись на дослідження бельгійських дослідниць М. Миколайжак та І. Роскам, ми припускаємо, що дана модель може використовуватися у батьківській сфері задля ефективного виявлення ризик-факторів, що впливають на розвиток батьківського вигорання, для прогнозування його розвитку, для розробки програм по запобіганню та подоланню батьківського вигорання. Також вважаємо за доцільне подальше дослідження особистісних факторів та факторів, що належать до мікро, мезо та макро рівнів, що можуть впливати на розвиток вигорання, а також пошук та виявлення факторів, які можуть бути запобіжниками (знижувати рівень стресу та відновлювати ресурси батьків) його розвитку.

Література

1. Базалева Л. А. Личностные факторы эмоционального "выгорания" матерей в отношениях с детьми : дис. канд. псих. наук : 19.00.01 / Базалева Л. А. – Краснодар, 2010. – 160 с.
2. Титаренко Т. М. Запобігання емоційному вигоранню в сім'ї як фактор гармонізації сімейних взаємин : науково-методичний посібник [Електронний ресурс] / Т. М. Титаренко, О. Я. Кляпець // К. : Міленіум, 2007. – 142 с. – Режим доступу до ресурсу : <https://lib.iitta.gov.ua/8741/1/Запобігання%20емоційному%20вигоранню%20в%20сім'ї-наук.метод.посібник-Титаренко%20Кляпець.pdf>.
3. Bakker A. B. Job Demands–Resources Theory / A. B. Bakker, E. Demerouti. // *Work and Wellbeing: Wellbeing: A Complete Reference Guide*. – 2014. – № 3. – С. 37–64.
4. Bakker A. B. The job demands-resources model: State of the art / A. B. Bakker, E. Demerouti. // *Journal of Managerial Psychology*. – 2007. – №22. – С. 309–328.
5. Buunk, B. P. Psychosocial aspects of occupational stress / Buunk, B. P., de Jong, J., Ybema, J. F., & Wolff, C. J. // In P. J. D. Drenth, H. Thierry, & C. J. de Wolff (Eds.), *Handbook of work and organizational psychology* / B. P. Buunk, J. de Jong, J. F. Ybema, C. J. Wolff. – Hove, U.K. : Psychology Press/Erlbaum (UK) Taylor & Francis, 1998. – С. 145–182.
6. Demerouti E. The Job Demands – Resources Model of Burnout / E. Demerouti, F. Nachreiner, A. B. Bakker, W. B. Schaufeli // *Journal of Applied Psychology* Vol. 86. – 2001. – № 3. – С. 499–512. – Режим доступу до ресурсу : https://www.researchgate.net/publication/11920243_The_Job_Demands-Resources_Model_of_Burnout
7. De Jonge J. Job characteristics and employee well-being: A test of Warr's Vitamin Model in health care workers using structural equation modelling / J. De Jonge, W. B. Schaufeli // *Journal of Organizational Behavior*. – 1998. – № 19. – С. 387–407.
8. Houkes I. Specific determinants of burnout among male and female general practitioners: A cross-lagged panel analysis / I. Houkes, Y. H. Winants, M. Twellaar. // *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. – 2008. – № 81. – С. 249–276.
9. Meijman T. F. Psychological aspects of workload / T. F. Meijman, G. Mulder // In P. J. Drenth, H. Thierry, & C. J. de Wolff (Eds.), *Handbook of work and organizational psychology*, 2nd ed. / T. F. Meijman, G. Mulder. – Hove, U.K. : Erlbaum, 1998. – С. 5–33.

10. Mikolajczak M. Consequences of parental burnout: its specific effect on child neglect and violence / M. Mikolajczak, M. E. Brianda, H. Avalosse, I. Roskam // Child Abuse Negl. – 2018. – № 80. – С. 134–145.
11. Mikolajczak M. A Theoretical and Clinical Framework for Parental Burnout: The Balance Between Risks and Resources (BR2) [Електронний ресурс] / M. Mikolajczak, I. Roskam // Frontiers in Psychology. – 12. – Режим доступу до ресурсу : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6006266/>.
12. Mikolajczak M. Exhausted Parents: sociodemographic, child- related, parent-related, parenting and family-functioning correlates of parental burnout / M. Mikolajczak, H. A. Raes, I. Roskam // Journal of Child and Family Studies, Vol. 27. – 2018. – № 2. – С. 602–614.
13. Roskam I. Exhausted parents: Development and preliminary validation of the Parental Burnout Inventory / I. Roskam, M. Raes, M. Mikolajczak // Frontiers in Psychology. – 2017. – № 8. – Article 163.
14. Van den Broeck. The Job Demands-Resources Model: Overview and Suggestions for Research / Anja Van den Broeck, Joris Van Ruysseveldt, Els Vanbelle and Hans De Witte // Advances in Positive Organizational Psychology, Volume 1. – 2013. – С. 83–105.
15. Van den Broeck, A. This is funny: On the beneficial role of self-enhancing and affiliative humour in job design / A. Van den Broeck, T. Van der Elst, J. Dikkers, A. De Lange, H. De Witte // Psicothema. – 2012. – № 24. – С. 87–93.
16. Van den Heuvel M. Personal resources and work engagement in the face of change / M. Van den Heuvel, E. Demerouti, A. B. Bakker, W. B. Schaufeli // In J. Houdmont & S. Leka (Eds.) Contemporary occupational health psychology: Global perspectives on research and practice / M. Van den Heuvel, E. Demerouti, A. B. Bakker, W. B. Schaufeli. – Chichester, UK : Wiley, 2010. – С. 124–150.
17. Xanthopoulou D. The role of personal resources in the job demands-resources model / D. Xanthopoulou, A. B. Bakker, E. Demerouti, W. B. Schaufeli // International Journal of Stress Management. – 2007. – № 14. – С. 121–141.

Lubov Dolinska, Iryna Zbrodska. JOB DEMANDS-RESOURCES MODEL AS AN EFFECTIVE TOOL OF PREDICTION OF PARENTAL BURNOUT

The article presents a Job Demand-Resources (JD-R) model, identifies its impact on the development of burnout in the organizational domain. The factors, which may provoke and prevent burnout were defined, according to the model. The possibility of applying this concept in parental domain were discussed.

Keywords: professional burnout, parental burnout, Job Demand-Resources model, organizational domain, parental domain, factors, burnout factors.

УДК 159.955

ЛИСЯНСЬКА Т. М.,
кандидат психологічних наук,
професор кафедри психології

ПСИХОДИДАКТИЧНИЙ ПІДХІД У РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ В УЧНІВ

У змісті статті актуалізується проблема індивідуалізації навчання учнів, що пов'язана з психодидактичним підходом у цьому процесі, з урахуванням їх способів сприймання і переробки інформації, обумовлених рівнем розвитку мисленнєвих дій. Можливими засобами досягнення якості сприйняття і переробки інформації учнями є усні тексти вчителя, що потребують його рефлексивного досвіду та впливають на мисленнєві дії школярів у залежності від рівня їх сформованості у них, на загальний метод аналізу залежного від предметності з метою виявлення його в учнів на рівні перекодування знаково-символічної інформації.

Ключові слова: психодидактика, усні тексти, знаково-символічне моделювання, рефлексивний досвід.

У психології існують різні визначення психодидактики. Не претендуючи на повноту розкриття цього питання, можна зупинитися на визначенні В. І. Панова. Він пише, що психодидактика – “це пріоритетне використання психології розвитку і методів розвивальної освіти у якості висхідної основи для побудови освітньої технології [цит. по Гельфман, Холодная, 2006, с. 37]. Суть пріоритетного

використання психології полягає у необхідності зміцнення зв'язку (у порівнянні з педагогічною психологією) між внутрішніми процесами учня в учіннєвій діяльності та дидактичними умовами. Так, пояснення нового матеріалу вчителем спрямоване на всіх учнів у класі і в той же час має дійти до кожного учня не завжди забезпечує міцність цього зв'язку.

У межах психодидактичного підходу актуалізується проблема текстів і пов'язана з нею проблема підручника як одна з дидактичних вимог зміцнення зв'язку між психологією того, хто вчиться і науково-методичним забезпеченням навчального процесу.

Текст у лінгвістичному енциклопедичному словнику [1990] визначається так: це об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність. Вчені класифікують тексти за різними критеріями. Так, І. Я. Лернер називає текстом не лише письмову, але й усну сукупність взаємопов'язаних висловлювань або навіть окреме висловлювання, що відображають певний зміст [1]. Шкільний підручник є одним з важливих компонентів психодидактичного підходу до побудови навчального процесу. Вимоги шкільного підручника переглядаються під впливом розуміння його як поліфункціональної психодидактичної системи. До функцій шкільного підручника вчені відносять інформаційну, управлінську, розвивальну, комунікативну, виховну та функції диференціації, а також індивідуації навчання [1]. Кожна функція шкільного підручника реалізується через низку вимог до текстів. Але намагання поєднати між собою всі вимоги до текстів підручника не виключають ролі вчителя, який готує до сприйняття підручникових текстів і знайомить з процедурними прийомами роботи над текстом, допомагає учням сприйняти основні смислові одиниці тексту та глибоко усвідомити їх.

Психодидактичний підхід до процесу розвитку мислення полягає у проектуванні цього процесу не лише у текстах шкільного підручника, що при умові зміни принципів його конструювання може мати високий розвивальний потенціал, а й у текстах, що складають зміст пояснення та висловлювань вчителя, здійснюючи ним управління учіннєвою діяльністю учнів упродовж уроку.

Процес проектування спілкування вчителя з учнями упродовж уроку має бути пов'язаним з рівнем сформованості у них мисленнєвих дій. Згідно теорії послідовного формування розумових дій П. Я. Гальперіна, Н. Ф.Талізної учні відрізняються рівнем сформованості розумових дій. До того ж, чим нижчий рівень сформованості мисленнєвих дій, тим більше для виділення суттєвого в об'єкті пізнання учні потребують зв'язку з предметністю і, навпаки, чим вищий рівень сформованості у них цих дій, тим більше виникає можливостей оперувати знаково-символічною інформацією. А тому, для підвищення ефективності навчання конкретному предмету, необхідно розвивати психічні ресурси кожного учня. Тобто, умови і методи навчання не повинні бути однаковими для всіх учнів. Психодидактичний підхід потребує вчителя, який вміє аналізувати свої успіхи і невдачі, критично оцінювати педагогічні проблеми, знаходити шляхи їх вирішення, адекватно змінювати свої стратегії або утворювати їх у розв'язанні проблем, вміти організовувати учіннєво-педагогічну діагностику, здійснювати вибір.

Хоч стратегічна мета уроку єдина для всіх учнів, але цілі текстів учителя будуть різні. Для інтелектуалізації сприймань текстів в учнів необхідно в залежності від їх рівня мисленнєвих дій створювати умови і використовувати методи розвитку емпіричного мислення, що потребує аналізу через синтез в умовах порівняння, а від нього до узагальнення, але не залишати їх на цьому рівні, а поступово переводити в умови, що розвивають теоретичне мислення. Це такі умови і методи, що актуалізують мисленнєві операції аналізу через синтез та перехід від них до абстрактно-узагальненого знання, пропонуючи учням сприймання тексту та знаково-символічного моделювання його, що сприяє виявленню в учнів продуктивного мислення.

Для того щоб розвивальна складова мети уроку була досягнута, крім реалізації вчителем базальних психодидактичних вимог, потрібен вчителю рефлексивний досвід. Вчені рефлексивний досвід визначають як досвід самосвідомості і самоаналізу своїх педагогічних дій. На основі усвідомлення своїх припущень, планування наступних дій, вчитель може усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки, а тому передбачає труднощі, продумує альтернативні припущення подолання їх,

тобто не тільки сканує хід своєї мисленнєвої діяльності при розв'язуванні психолого-педагогічних ситуацій, методичних проблем, а свідомо ставиться до вибору змісту, до його реалізації. Це означає, що вчитель вміє передбачити встановлення адекватних взаємозв'язків між предметним змістом і віковими та індивідуальними особливостями розвитку інтелектуальних дій, мотивації, цінностей особистості суб'єкта учіннєвої діяльності та прийомами і методами методики викладання, що реалізують цей зміст.

Література

1. Гельфман Э. Г., Холодная М. А. Психодидактика школьного учебника. Интеллектуальное воспитание учащихся. – СПб. : Питер, 2006.

Taisa Lisyanskaya. PSYCHODIDACTIC APPROACH IN THE DEVELOPMENT OF THINKING IN PUPILS

The content of the article actualizes the problem of individual learning of students, which is related to the psychodidactical approach in this process, taking into account their ways of perception and processing of information, due to the level of development of thinking actions. Possible means of achieving the quality of perception and processing of information by students are oral texts of the teacher, who need his reflective experience and influence the thinking actions of pupils, depending on the level of their formation in them, the general method of analysis dependent on the subject to detect it in pupils at the level of transcoding sign and symbolic information.

Keywords: psychodidactics, oral texts, signs and symbolic modeling, reflexive experience.

УДК 159.9:37.011.3-051-027.233

СТРОЯНОВСЬКА О. В.,
кандидат психологічних наук,
професор кафедри психології

ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЙОГО ЖИТТЄВОГО УСПІХУ

У статті представлений аналіз теоретичних підходів до проблеми впливу психологічної культури на життєвий успіх майбутнього вчителя.

Ключові слова: психологічна культура майбутнього вчителя, психологічна грамотність, психологічна компетентність, успіх, життєвий успіх.

Особливості розвитку сучасної освітньої системи обумовлюють навчання та формування педагогічних фахівців, спроможних поєднати в собі високий рівень методологічної та освітньої підготовки, розвиненість загальних та спеціалізованих компетентностей, професійно необхідних особистісних рис та психологічної культури. В цьому контексті особливої актуальності набуває проблема формування психологічної культури майбутніх педагогів як передумови їх життєвого успіху. Виходячи з вищесказаного, метою нашої статті є аналіз теоретичних підходів до проблеми життєвого успіху особистості майбутніх вчителів, його особливостей та структури.

На основі аналізу наукових поглядів щодо проблеми психологічної культури педагога таких вчених, як А. К. Байметов, О. О. Бодальов, В. П. Вовк, В. І. Войтко, А. М. Горфункель, А. Б. Орлов, Л. А. Перевощиков, Н. А. Побірченко, О. П. Сергієнкова, В. В. Синівський, В. В. Рибалка, Н. В. Чепелева [5], нами був зроблений висновок, що психологічна культура вчителя складається з психологічної грамотності, психологічної компетентності (здатності використовувати наявні психологічні знання за допомогою комунікативних, педагогічно-організаційних, рефлексивних, регулятивних, саногенних навичок), мотиваційно-ціннісного компоненту (сформованої особистісної спрямованості). На нашу думку, розвиток всіх цих структурних компонентів психологічної культури

педагогічних фахівців може сприяти їх життєвому успіху, аналіз якого вимагає більш детального вивчення.

Феномен успіху вивчається різними науками, зокрема, філософією (Ф. Аквінський, У. Джеймс, А. Камю, М. Мамардашвілі, О. Мень, Ч. Пірс, М. Реріх, Ж. Сартр, Г. Сковорода, М. Хайдеггер, Л. Шестов, К. Ясперс), соціологією (В. Бакштановський, О. Маркозова, О. Согомонов, А. Ярема), педагогікою (І. Бех, П. Блонський, У. Глассер, Дж. Дьюї, І. Єрмаков, О. Казакова, П. Лесгафт, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький), психолінгвістикою (І. Подолян, А. Палкін), психологією (Б. Вайнер, К. Голдштейн, Т. Гордєєва, Е. Еріксон, Д. Макклелланд, А. Маслоу, Г. Оллпорт, А. Орлов, К. Роджерс, Е. Фромм, Р. де Чармс). В широкому розумінні "успіх" визначається як задоволення важливих потреб, віра у власні можливості. Термін „успіх” зустрічається в класичній зарубіжній психології в працях У. Джеймса (самоповага = успіх/домагання), К. Левіна (теорія поля), Ф. Хоппе, М. Юкната (дослідження зв'язку успіху з рівнем домагань особистості), Л. Фестінгера (залежність стану успіху або неуспіху від складності завдань і можливостей людини), Р. Мак-Клеланда і М. Аткинсона (мотивація прагнення до успіху і уникнення невдачі), К. Г. Юнга, А. Адлера, К. Хорні (аналіз успіху як основи успішної самореалізації), А. Маслоу, К. Роджерса (дослідження зв'язку успіху з самоактуалізацією), Р. Бендлера, Р. Бренсона, Дж. Гріндера, Ф. Девіса, Д. Карнегі, С. Кові, А. Менегетті, Д. Трампа, Б. Шефера, Н. Хілла (опис системи, алгоритмів, підходів досягнення успіху, формування психологічних якостей або моделей поведінки успішної людини) та вітчизняній психології в працях Л. Виготського (розвиток людини в культурному контексті), К. Абульханової-Славської (типологія життєвих світів), С. Максименка (динамічний розвиток особистості), М. Савчина (психологія відповідальної поведінки). В науковій літературі існує багато визначень успіху або життєвого успіху, які часто розглядаються як тотожні, що, на нашу думку, є хибним, тому що друге поняття є більш вузьким, пов'язаним з суб'єктивним життєвим проектом конкретної особистості. На наш погляд, більш змістовно життєвий успіх визначає Ю. Ільїна [1], як діяльність, яка призводить особистість до бажаного результату з прогнозованими витратами і на певний термін та характеризується особистісним відчуттям задоволеності щодо фінансового достатку, емоційної сторони, здоров'я, професії, спілкування. Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що особистість, яка часто переживає життєвий успіх, може характеризуватися гармонійністю, адаптивністю, самоактуалізацією, самореалізацією, особистісним зростанням, благополуччям, щастям, конкурентоспроможністю.

На думку М. Варія, гармонія – це вищий рівень інтегрованості особистості, узгодженість і пропорційність основних аспектів буття особистості, рівновага між відчуттям самодостатності і відчуттям спільності. Гармонійний характер складається з двох параметрів: адаптивність і самоактуалізація. Адаптивністю В. Менделевич називає успішне пристосування людини до різних життєвих ситуацій, їх змін, яке на відміну від конформізму, має такі складові: перцептивна складова – реалізм у сприйнятті оточуючої дійсності; мотиваційна складова – бажання людини адаптуватися до оточуючих обставин (коли особистість пристосовується до оточуючого середовища у відповідності зі своєю внутрішньою ієрархією цінностей); регулятивна складова – здатність сприймати оточуючих такими, які вони є (коли людина здатна проявляти ті чи інші необхідні для успішної комунікації якості характеру і компенсувати неадаптивні особистісні характеристики) [3]. Поряд з поняттям "самоактуалізація" часто розглядаються поняття "розвиток" та "самореалізація особистості". Поняття "особистісне зростання" вчені трактували по-різному. Багато зарубіжних та вітчизняних психологів ототожнювали "зростання" та "самореалізацію". У змістовий контекст поняття "особистісне зростання", на думку Г. Оллпорта, вкладається активний процес функціонування людини, яка здійснює вільні вибори між діалектично взаємопов'язаними цінностями зростання і цінностями здорового регресу. На противагу К. Роджерсу [4], Р. Мей вважає, що особистісне зростання є здійсненням процесу життя вільною, соціальною, інтегрованою особистістю, яка наділена духовним ядром. На думку О. Лідерс, особистісне зростання – це розгортання особливої діяльності переживання особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх стимулів, коли вона, здійснивши вчинок,

приймає себе новою, такою, що виходить за межі попереднього результату. А. Маслоу головною характеристикою особистості вважає потяг до самовираження, розкриття потенцій до творчості та любові, в основі яких лежить гуманістична потреба приносити людям добро, прагнення до самоактуалізації [2]. Останню він розглядає як процес, який дає змогу людині стати тією, якою вона може стати. Самоактуалізація, на думку В. Менделевича [3], включає в свій зміст такі ж складові, що і адаптивність, але доповнюється такими характеристиками, як: "прийняття себе"; спонтанність, простота, автономність і проблемна концентрація; зрілість. К. Роджерс [4] розуміє феномен самореалізації як бажання найбільш повного виявлення та розвитку людиною своїх здібностей, конструктивним шляхом здійснення яких є потреба організму розвиватися і удосконалюватися, змінювати способи сприйняття власного внутрішнього світу, свого "Я". У суб'єктивному аспекті, як вважає М. Варій, гармонія – це переживання благополуччя в різних його аспектах. Благополуччя особистості має кілька складових: соціальне благополуччя (задоволеність особистості своїм соціальним статусом і актуальним станом суспільства, до якого особистість себе зараховує), духовне благополуччя (відчуття причетності до духовної культури суспільства, просування в розумінні сутності і призначення людини, усвідомлення й переживання сенсу свого життя), фізичне благополуччя (гарне фізичне самопочуття, тілесний комфорт, який задовольняє індивіда, фізичний тонус), матеріальне благополуччя (задоволеність матеріальним аспектом свого існування, стабільністю матеріального статку), психологічне благополуччя (узгодженість психічних процесів і функцій, відчуття цілісності, внутрішньої рівноваги).

Благополуччя, задоволеність життям пов'язані з оцінкою наближеного до бажаного, ідеального життя – щастя. Щастя – головна мета людського існування. Такі психологи, як Е. Дінер, М. Селігман, А. Маслоу присвятили значний відрізок своєї діяльності саме проблемі щастя та пошуку шляхів його досягнення. У понятті "щастя" поєднується певна сукупність ідеалів (еталонів) людського життя. Благополуччя залежить від саногенного потенціалу особистості (психоенергетичного потенціалу особистості, який сформувався як похідний від багатства її внутрішнього світу, широти соціального і духовного просторів, накопичення досвіду та прямо пропорційно впливає на її психічне здоров'я, а також засоби, які дозволяють його підтримувати) та конкурентоспроможності особистості (здатності швидко й безболісно адаптуватися до постійних змін суспільних умов, науково-технічного прогресу й нових видів діяльності та форм спілкування за умови збереження позитивного внутрішнього психоенергетичного потенціалу й гармонії). Таким чином, життєвий успіх – це багатовимірний феномен, опосередкований особистісними властивостями та поведінковими особливостями.

Отже, виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що, для того, щоб майбутнім педагогам досягнути життєвого успіху, необхідна наявність вищезазначених особистісних утворень, розвиток яких, на нашу думку, можливий шляхом формування їх психологічної культури, зокрема, психологічної грамотності, психологічної компетентності та мотиваційно-ціннісного компоненту особистості.

Література

1. Ільїна Ю. М. Психологія успіху : онтологія проблематики / Ю. М. Ільїна // Актуальні проблеми психології / Ін-т психології імені Г. С. Костюка АПН України. – К., 2008. – Т. 8. – С. 45–56.
2. Маслоу А. Психологія бытия / пер. с англ. А. Маслоу. – К. : Ваклер, 1997. – 304 с.
3. Менделевич В.Д. Психиатрическая пропедевтика / В. Д. Менделевич. – М., 1997. – 496 с.
4. Роджерс К. Клиентоцентрированная терапия / пер. с англ. К. Роджерс. – К. : Ваклер, 1997. – 320 с.
5. Чепелева Н. В. Психологічна культура майбутнього вчителя / Н. В. Чепелева. Серія 7. Педагогічна. – К. : 1989. – № 8. – С. 24-27.

Olena Stroyanovska. THE PSYCHOLOGICAL CULTURE OF THE TEACHER AS A PREREQUISITE FOR HIS LIFE SUCCESS

The article presents the analysis of theoretical approaches to the problem of influence of psychological culture on the life success of the future teacher.

Key words: *psychological culture of future teacher, psychological literacy, psychological competence, success, life success.*

УДК 159.9-044.372

АНДРІЯШИНА Н. В.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЖИВАННЯ КРИЗИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

В статті розкрито поняття розвитку, кризи, психологічні особливості проживання кризи, окреслено соціальні зміни, що обумовлюють кризу. А також описано сучасні умови розвитку суспільства, викликані ними зміни в психології людей, вказано основні рекомендації щодо життя людей в кризових умовах розвитку суспільства, визначено перспективи наукових пошуків.

Ключові слова: *розвиток, криза, психологічні особливості кризи, сучасні умови розвитку, розвиток суспільства, емоційні стани, переживання, ресурс особистості.*

Психологічна наука і практика предметом своїх досліджень завжди ставить питання, які представляють інтерес суспільства і відповідають його запитам. Одним із актуальних питань сьогодення є поняття розвитку, яке має широке коло використання і застосовується в багатьох науках. Загальним тлумаченням цього поняття є дія, процес змін, перехід від одного до іншого, від простішого до складнішого.

Психологічна наука використовує поняття розвитку в різних аспектах і напрямках, достатньо поширеним воно є в дослідженнях психології особистості та соціальної психології.

Говорячи про розвиток особистості, ми передбачаємо перехід від одного її етапу до іншого, більш якісного, вищого, який супроводжується кризою. Долаючи кризу, особистість набуває нових, необхідних для даного етапу розвитку якостей, які дозволяють повноцінно і гармонійно функціонувати в середовищі і підтверджують процес розвитку особистості.

Поняття розвитку суспільства також має на увазі зміни, перехід до більш досконалого і прогресивного функціонування соціуму, який можливий за умов реалізації поставлених суспільством завдань і цілей. Аналіз розвитку суспільства показує ряд історичних моментів, які відносяться до складних, кризових, критичних в своєму розвитку. Це події, які можна пов'язати з війнами, політичними конфліктами, економічними кризами, природними катаклізмами, катастрофами тощо. Докладаючи великих зусиль у долатті кризи через пошук нових засобів і форм функціонування в середовищі, суспільство досягає поставленої мети і переходить до нового етапу розвитку. Отже, незаперечним фактом є взаємна залежність розвитку особистості і суспільства, де розвиток суспільства завжди обумовлений особистісним розвитком тих людей, які до нього належать. А повноцінний розвиток особистості можливий за умов існування людини в розвиненому соціальному середовищі.

Оскільки розвиток передбачає проходження кризи, то це питання потребує окремої уваги в аналізі сучасних умов розвитку суспільства і життя людей.

Криза в широкому розумінні передбачає злам, перехідний етап, на якому існуючі засоби досягнення мети втрачають актуальність, а нові ще не є адаптованими. Саме це може створювати конфлікт між двома протилежними тенденціями.

В психологічному аспекті тлумаченням кризи є певний стан, в якому подальше функціонування особистості в форматі звичної моделі поведінки стає неможливим. Яскравим прикладом цьому

можуть бути кризи розвитку і кризи обставин, що чітко виділяються сьогоднішнім і потребують пошуку адаптивних механізмів поведінки.

Різного роду економічні, політичні та соціальні зміни суспільства завжди викликали інтерес і водночас були складними для широких мас населення. Проте, сучасні зміни, які можна спостерігати в соціумі, перебільшили всі існуючі в історії розвитку людства і набули всесвітнього масштабу. Це зміни в соціальному житті великих мас населення і в психології кожної особистості, які викликані глобальною пандемією. Перебування людей в умовах карантину, у зв'язку з covid-19, помітно позначилось на психоемоційній сфері, де людям довелось зустрічатися з переживанням складних емоцій та станів, що позначилось на міжособистісній взаємодії та їх спілкуванні.

Соціальні зміни суттєво відобразились на всіх сферах життєдіяльності населення, людям довелось кардинально міняти хід звичного життя, а саме: конструювати нові способи ділових контактів, перебудовувати систему міжособистісних відносин, відмовлятися від усталених форм поведінки, обмежувати себе у вільному пересуванні в просторі та взаємодії з природою.

Змін набула система сімейних відносин, де члени родини раптово і на тривалий час опинилися в ізолюваному замкнутому просторі. На перший погляд це могло б емоційно зблизити родину, проте кількість сімейних конфліктів і дрібних негараздів суттєво зросла.

Зміни відбулися і в професійній діяльності людей, які знайшли своє відображення у зменшенні безпосередніх контактів і прямого спілкуванні та збільшенні опосередкованої взаємодії, до чого люди не були психологічно готовими і адаптованими.

Дружні контакти, які створювали емоційний комфорт і збільшували ресурс особистості, в своїй звичній формі стали повністю неможливими. Такого плану зміни перебудували світосприйняття людей і викликали негативні переживання великих мас населення. Частими стали настороженість, подив, роздратування, злість, відроза, апатія, розчарування, агресія, сум, депресія тощо. Вказані стани, що супроводжували життя людей під час карантину в різних країнах, є підставою вважати розвиток суспільства кризовим.

Окреслені особливості життя в змінених умовах далеко не вичерпують весь перелік тих проблем, з якими довелося зустрітися людям. Отже, вказані ситуації та багато інших, які можна характеризувати як раптові і неочікувані зміни у житті людей, правомірно відповідають кризовим умовам сучасного розвитку суспільства.

На сьогоднішній день психологічною наукою не існує чітко прописаних рекомендацій щодо дій та правил поведінки людей в умовах всесвітньої пандемії. Проте, психоемоційне навантаження людей у всьому світі потребує активізації роботи психологічної служби в аспекті надання допомоги людям, що живуть у умовах карантину.

Психоемоційне навантаження в сім'ї може зростати через те, що функції дорослих збільшуються, їм доводиться організовувати навчання дітей, побут, здійснювати професійну діяльність, слідкувати за останньою інформацією і забезпечувати умови запобігання захворюванню. У цьому випадку можна рекомендувати розподіляти час на роботу і відпочинок. Виділений час для роботи дозволить максимально концентруватися на поставлених цілях і ефективно працювати. Не варто поєднувати одночасно два та більше видів діяльності, це може перевантажувати нервову систему і сильно та швидко втомлювати людину. Збільшенню ресурсу буде допомагати концентрація уваги на одному виді діяльності. Важливим моментом є ефективне використання часу для відпочинку, він має бути організованим і таким, що дає можливість розслабитися і отримати емоційне задоволення у тих умовах, що склалися. А для цього варто знати відповідні форми активності, які забезпечать ефективний відпочинок. Зняття психологічного навантаження сприятиме безпосереднє, відверте, щире спілкування, в якому можна обговорювати різні теми, що хвилюють членів родини. Це може сприяти як вирішенню існуючої проблеми, так і створенню емоційної близькості. Вказані рекомендації є основою для збільшення ресурсу особистості і поліпшення життя в умовах соціального обмеження.

Окреслені психологічні особливості життя людей в кризових умовах повністю не вичерпують поставленої проблеми, проте спрямовують на подальший науковий аналіз і глибоке розкриття питання проживання кризи в умовах сучасного розвитку суспільства.

Andriashyna Nataliia. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE CRISIS IN MODERN CONDITIONS DEVELOPMENT OF SOCIETY

The article reveals the concept of development, crisis, psychological features of the crisis, outlines the social changes that cause the crisis, the modern conditions of development of a society, described the changes caused by crisis in psychology of people, specified the basic recommendations concerning a life of people in crisis conditions of development of a society, defined the prospects of scientific researches.

Key words: development, crisis, psychological features of crisis, modern conditions of development, development of society, emotional states, experiences, personality resource.

УДК 159.964.21-057.87

МАТЯШ-ЗАЯЦ Л. П.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології

ФЕНОМЕН КОНФЛІКТУ У СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ

Стаття присвячена аналізу уявлень про конфлікти студентів, які опановують фах психолога. На основі аналізу описів студентів робиться висновок про недостатньо сформоване у студентів розуміння сутності конфлікту та розуміння особливостей власної поведінки у конфліктних ситуаціях.

Ключові слова: конфлікт, свідомість, стратегія поведінки у конфлікті.

Конфлікти відіграють важливу роль у житті кожної людини, і часто їх вплив на особистість і на суспільство виявляється негативним. Щоб зменшити цей негативний вплив, необхідно чітко розуміти сутність конфлікту. Особливої актуальності набувають знання про конфлікт у структурі професійних знань психолога, оскільки психолог має володіти науковими знаннями про цей феномен. Саме тому важливо розуміти, які базові знання мають студенти-психологи про конфлікти.

Наше дослідження ми проводили зі студентами, які навчаються на спеціальності “Психологія” або у яких психологія є додатковою спеціалізацією, на початку вивчення курсу “Психологія конфлікту”. У своєму дослідженні ми ставили за мету виявити, як конфлікт представлений у свідомості студентів. З цією метою ми просили студентів у письмовій формі висловити свої міркування, дотримуючись такої логіки: що я знаю про конфлікти, яку роль відіграють конфлікти у житті людей загалом та у моєму власному житті, як вони бачать себе у конфліктній ситуації.

У дослідженні взяли участь студенти різних факультетів НПУ імені М. П. Драгоманова: факультету філософії та суспільствознавства, української філології та літературної творчості імені А. Малишка, Навчально-наукового Центру вечірнього навчання. Кількість досліджуваних – 41 особа.

Насамперед ми спробували проаналізувати, як феномен конфлікту представлений у майбутніх психологів на когнітивному рівні, тобто оцінити рівень знань учасників дослідження про конфлікти. Аналіз відповідей дозволяє зробити такі висновки. 3-поміж усіх досліджуваних 11 осіб (майже 27%) не дали прямої відповіді на це питання. Відповіді решти досліджуваних ми розділили на 2 категорії: одна частина досліджуваних (10 осіб, 24%) в цілому змогла дати більш-менш чітке визначення даного поняття. Зокрема, визначали конфлікт як зіткнення думок, інтересів, сил, домагань, потягів. І практично у кожному визначенні мова йшла про те, що без конфліктів життя в принципі неможливе, що вони присутні у всіх сферах буття особистості: у сім'ї, на роботі, у дружніх та партнерських стосунках, а також можуть існувати на міждержавному рівні. Цікаво, що для переважної більшості

опитуваних поза увагою залишилися внутрішньоособистісні конфлікти. Лише 5 осіб (12%) зазначили, що конфлікти можуть відбуватися не лише у соціальному житті, а і у самій особистості як наслідок внутрішніх суперечностей і можуть проявлятися як внутрішня боротьба між різними потягами і бажаннями, між сильними бажаннями і вимогами суспільства. Решта досліджуваних – а це майже половина усіх студентів, які взяли участь у роботі – продемонстрували дуже нечітке, розмите уявлення про конфлікт, характеризуючи його переважно як негативний прояв людських стосунків, пов'язаний з незгодою, а також з можливістю застосування фізичної агресії по відношенню до опонента. При цьому часто вдавалися до опису самих конфліктних ситуацій, які можуть виникати на різних етапах онтогенезу та у різних сферах життя. Практично усі досліджувані, намагаючись дати визначення такому феномену, як конфлікт, фіксували увагу на його негативних аспектах: що він руйнує стосунки, викликає роздратування, тривогу та інші негативні емоції, заважає роботі. Одна із опитаних студенток навіть зазначила, що більшість людей оцінюють конфлікти виключно як негативне явище і у деяких осіб навіть сформувалася особлива боязнь конфліктів – “конфліктофобія”. І лише 4 досліджуваних (а це 10%!) відзначили, що у конфліктах поряд із негативними аспектами можуть бути закладені і позитивні можливості: “конфлікт – це певна рушійна сила для особистісного розвитку”, “конфлікти спонукають до дій, допомагають “прокинутися”, подивитися на ситуацію з іншої позиції, задовольняють потребу в новій інформації, розширюють коло інтересів, знань” (Діана, 4 курс), “конфлікти у моєму житті допомагають краще розуміти інших, бути відповідальною, чуйнішою” (Юлія, 4 курс), “без конфліктів людина не може розвиватися, долати перешкоди та досягати нових висот, зростати у плані суспільного поля”, “конфлікти ... загартовують до життєвих явищ різного типу” (Ганна, 1 курс магістратури). Такі відповіді досліджуваних дозволяють нам зробити висновок про те, що сучасні студенти все ж залишаються мало обізнаними із сутністю та змістом конфлікту і схильні до негативної оцінки даного явища. Це дає підстави зробити припущення про те, що уявлення студентів про конфлікти спираються переважно на побутові знання. І відповіді досліджуваних підтверджують дане припущення. Переважна більшість із них вказують, що вперше познайомилися з конфліктом як явищем відбулася ще у дитинстві, перші конфлікти, які спливають у пам'яті майже в усіх пов'язані із конкуренцією за іграшки. На питання про те, під впливом яких умов сформувалися знання про конфлікт, усі досліджувані зазначили, що переважно із власним досвідом спілкування з однолітками та батьками, а вже пізніше до формування конфліктологічних знань долучилася школа. Однак школа, за розповідями досліджуваних, сприяла переважно розширенню знань про конфлікти у більш широкому соціальному контексті – під час вивчення суспільних та гуманітарних дисциплін вони познайомилися із політичними та міждержавними конфліктами. У той же час конфлікти внутрішнього світу та міжособистісні залишилися поза межами розгляду. Відтак під час навчання у школі досліджувані також не змогли отримати необхідної науково обґрунтованої інформації про дане явище.

Важливим аспектом аналізу конфліктної поведінки особистості є аналіз стратегій поведінки у конфлікті. Існують різні підходи до аналізу і визначення таких стратегій. Науковці, які досліджують дану проблему, по-різному можуть підходити до опису цих стратегій [1], [2], [3]. Найбільш популярним та широковживаним є підхід Томаса-Кілмена [3]. Однак при аналізі відповідей досліджуваних ми спиралися на схему, запропоновану Н. В. Гришиною. Зокрема, при описі стратегій реагування на конфліктні ситуації, вона позначає їх такими термінами:

- 1) уникання (відхід, ігнорування конфлікту);
- 2) “боротьба” (чи то з партнером, чи то з собою, розглядається як спроба пригнітити конфлікт);
- 3) діалог (поєднує у собі стратегії пошуку варіантів вирішення проблеми шляхом інтеграції, пошуку оптимальних варіантів її розв'язання або досягнення компромісу між сторонами).

Аналіз відповідей досліджуваних показав, що усі (!) вони вважають, що при виникненні конфліктної ситуації найкращий варіант – співпраця, докладання зусиль до пошуку оптимального варіанту вирішення проблеми, який дасть можливість максимально задовольнити інтереси кожної із сторін. Однак ми виявили певну суперечність між тим, як досліджувані описують власну поведінку у

конфліктних ситуаціях та тим, як вважають за правильне чинити у них. 11 учасників дослідження (26,8%) зазначили, що у разі виникнення конфлікту, або навіть загрози його виникнення вони намагаються обрати стратегію уникання. Про такий вибір свідчать відповіді типу: “у мене конфлікту немає, конфлікт є у них” (очевидно, маючи на увазі інших учасників ситуації), “ігнорую проблеми, намагаюся не втручатися у ситуацію”, “усіма способами стараюся уникнути конфлікту”, “займаю нейтральну позицію”, “мене це не стосується, якщо комусь подобається – нехай розважаються” тощо. Ми схильні розглядати вибір такої стратегії реагування як прояв незрілості, небажання докладати зусиль для вирішення проблемної ситуації. На другому місці виявилася стратегія компромісу, її обрали 6 досліджуваних (14,6%). Якщо спиратися на схему Н. В. Гришиної, то така стратегія є демонстрацією готовності домовлятися, тобто шукати можливості вирішити проблему. Однак при цьому варто пам'ятати, що компромісне рішення зазвичай передбачає відмову від частини власних домагань, а відтак може залишити почуття образи, невдоволення. І лише 4 досліджуваних (9,7%) зазначили, що справді намагаються знайти найкращий варіант вирішення конфліктної ситуації, який максимально задовольнить кожну сторону. Але виявилось також і те, що майже половина досліджуваних (20 осіб, 48,7%) взагалі не дали відповіді на дане питання. І така ситуація вже дає нам право робити різні припущення щодо її причин. По-перше, ми можемо припускати, що досліджувані самі не визначилися з тим, який варіант поведінки вони обиратимуть у разі виникнення конфлікту. Інше припущення може полягати у тому, що вони з якихось причин соромилися повідомити про свій вибір стратегії реагування. Не виключаємо і такої можливості, що відмова відповідати на це питання обумовлена проявом психологічного захисту. Ще одне пояснення може полягати у тому, що студенти, які брали участь у опитуванні, самі недостатньо усвідомлюють особливості своєї поведінки у конфліктних ситуаціях. У будь-якому разі пошук відповідей на дане питання може стати предметом подальших розвідок у цьому напрямку.

Література

1. Гришина Н. В. Психология конфликта // Н. В. Гришина. – СПб. : Питер, 2000. – 464 с.
2. Рубин Дж. Социальный конфликт: эскалация, тупик, разрешение // Рубин Дж., Пруйт Д., Ким Хе Сунг. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 352 с.
3. Tomas K. W., Kilmann R. H. Tomas-Kilmann conflict mode instrument. – N.-Y. : XICOM, 1990.

L. Matiash-Zaiats. CONFLICT PHENOMENON IN STUDENTS' CONSCIOUSNESS

The article is devoted to the analysis of ideas about conflicts of students who master the profession of a psychologist. Based on the analysis of students' descriptions, a conclusion is made about the insufficiently formed students' understanding of the essence of the conflict and understanding of the peculiarities of their own behavior in conflict situations.

Key words: conflict, consciousness, strategy of behavior in conflict.

УДК 316.772.2

САГАЙДАК С. П.,
старший викладач кафедри психології

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті викладені результати проведеного теоретичного аналізу наукової літератури, присвяченої дослідженню проблеми розвитку невербальних засобів спілкування.

Ключові слова: невербальне спілкування, невербальні засоби спілкування, розвиток невербальних засобів спілкування.

Спілкування є дуже важливим фактором життєдіяльності людини. Як відомо, воно відбувається за допомогою слів та невербальних засобів спілкування, тобто його ефективність залежить не тільки від розуміння слів, але й від здібностей, навичок та вмій інтерпретації невербальної поведінки людини, тому їх формування є дуже важливим у професійному становленні фахівців, діяльність яких передбачає міжособистісну комунікацію.

Проблему важливості розвитку невербального спілкування в процесі професійної підготовки фахівців досліджено в працях Н. Г. Баженової, Н. В. Белякової, О. В. Бруй, І. М. Гудим, С. А. Должнікової, О. О. Ем, О. Л. Леханової, В. Ю. Ніколаїчевої, Е. С. Смірнкової, О. Г. Ставицької, О. Г. Трунової, І. В. Цевелевої тощо. Науковці розглядають питання вивчення невербального компоненту педагогічного спілкування, важливість застосування невербальних засобів спілкування з метою навчання іноземної мови та підготовці перекладачів, вчителів іноземної мови, підвищення ефективності інтерпретації невербальної поведінки бібліотечних співробітників у роботі з читачами, важливість використання невербальної мови у процесі підготовки спеціалістів органів внутрішніх справ тощо. Отже, як зауважують науковці, професійна підготовка фахівців соціономічних видів праці має передбачати формування умінь та навичок невербального спілкування, тому метою статті є теоретичний аналіз підходів до проблеми розвитку невербальних засобів спілкування.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що для формування навичок невербального спілкування використовують переважно активні методи соціально-психологічного навчання, зокрема тренінг. Так, на думку О. В. Бруй, актуалізація соціально-перцептивної компетентності бібліотечних співробітників, підвищення ефективності інтерпретації невербальної поведінки партнерів зі спілкування в роботі з читачами забезпечується використанням ефективних технологій навчання, що формують систему знань про бібліотечне спілкування, комунікативну діяльність, навички володіння комунікативними техніками, уміння кодувати та декодувати невербальні повідомлення з метою досягнення результату бібліотечного обслуговування. Зокрема, був розроблений соціально-психологічний тренінг, цілями якого було: виявлення власних соціально-перцептивних ресурсів і потенціалу; засвоєння різних стратегій інтерпретації невербальної інформації; розвиток інтеграційних соціально-перцептивних якостей (емпатії, рефлексії, сензитивності тощо). В основу змісту тренінгу покладена теоретична модель актуалізації соціально-перцептивної компетентності бібліотекарів, яка включає особисті якості, здібності, а також знання й вміння, що знаходяться у взаємодії один з одним та обумовлені чинниками, які впливають на розвиток особистості [4].

Н. В. Белякова також пропонує формувати невербально-комунікативні здібності за допомогою навчально-тренінгових занять. Вона розробила навчальну програму, метою якої є формування вмій використання кінестетичної мови у модельованих ситуаціях професійного спілкування. Програма складається з п'яти циклів, кожен з яких має чітку орієнтацію на формування конкретних невербально-комунікативних здібностей: комунікативність, рефлексію, розуміння змісту висловлювань співрозмовника, емпатійність, адаптивність, невербально-комунікативну компетентність, експресивність, конгруентність у використанні вербальних та невербальних засобів, регуляцію й оптимальне використання компонентів невербальної поведінки [3].

Формування культури невербального спілкування студентів у професійній освіті, на думку І. А. Ахьямової, має відбуватися безперервно з поетапним ускладненням форм та способів професійної підготовки, яка передбачає проведення майстер-класів ("Мистецтво говорити мовчки", "Як краще пізнати співрозмовника"); вивчення дисциплін ("Основи самопізнання та самореалізації особистості" на 2-3 курсі, "Культура невербального спілкування спеціалістів соціальної сфери" на 4-5 курсі); проведення міні-тренінгів, практикумів, ділових ігор, диспутів, конференцій, семінарів, круглих столів, тематичних заходів; спостереження за невербальними проявами вихованців на практиках тощо [1].

Н. Г. Баженова стверджує, що важливою умовою здійснення успішної комунікативної взаємодії на занятті з іноземної мови є формування навичок й вмій невербальної поведінки носіїв цієї мови, та пропонує власну методику навчання невербальним засобам спілкування в процесі оволодіння

французькою мовою. На її думку, навчання має відбуватися за допомогою використання вправ, розроблених на основі наступних принципів: наочності, імітації, ситуативності, використання аудіовізуальних засобів, виокремлення окремих орієнтирів, врахування рідної культури, диференційного підходу, кореляції з мовним матеріалом, комплексного підходу до мотивації в процесі діяльності. Вона зауважує, що провідним способом навчання паралінгвістичним засобам спілкування є показ та навчання в конкретних мовних ситуаціях [2].

Досліджуючи питання формування невербальної культури перекладача, Е. С. Смірнова вказує, що невербальна підготовка фахівців має здійснюватися впродовж чотирьох етапів, а саме: аналізу зображення, відео, спостереження за комунікативною ситуацією в реальному часі та моделювання ситуацій спілкування. Стороннє спостереження у двовимірному просторі сприяє формуванню у студентів здібностей оцінювати рухи, голосові характеристики суб'єктів та прогнозувати їх подальші дії. Аналіз ситуацій у тривимірному просторі (студенти є безпосередніми учасниками комунікації) дозволяє розвивати вміння та навички публічного виступу та можливість оцінити невербальну поведінку в реальному часі і просторі. Також на цьому етапі студенти мають оволодіти техніками релаксації та самоконтролю у стресовому стані. На останньому етапі у чотиривимірному просторі проводять навчальні конференції, перемовини, круглі столи, де студенти виступають як учасники, доповідачі, перекладачі, та здійснюється аналіз здібностей студентів підбирати доречні засоби невербального спілкування у конкретній ситуації перекладу [7].

В. Ю. Ніколаїчева, говорячи про ефективність формування невербального спілкування, зауважує на необхідності використання системного підходу, тобто обов'язково мають досліджуватися всі закономірності протікання процесу спілкування, а саме: адекватність сприйняття та точність інтерпретації невербальних компонентів комунікації, що надходять від співрозмовника; взаєморегуляція поведінки суб'єктів спілкування; пізнання суб'єктів спілкування. Авторка стверджує, що розвиток умінь невербального спілкування у студентів залежить від достатнього рівня компетенції та підготовки викладачів у питаннях невербального спілкування, що дає можливість розробити критерії відбору навчального матеріалу та умови його використання. Вона підкреслює, що змістова частина процесу має бути орієнтована на загальнолюдську цінність спілкування, а методи та форми – спрямовані на розвиток виразності, адекватності інтерпретації експресивності. За таких умов розвиток умінь невербального спілкування студентів проходить у єдності з розвитком інтелектуальної, мотиваційної, емоційної та предметно-практичної сфер [6]. З цією думкою погоджується А. А. Ритьков, розглядаючи питання про важливість використання невербальної мови у процесі підготовки спеціалістів органів внутрішніх справ, говорить, що розвиток невербального спілкування – це цілісний процес, за якого має відбуватися розвиток вищеперерахованих сфер індивідуальності людини [5].

Таким чином, можна зробити висновки, що питання розвитку невербальних засобів спілкування є надзвичайно актуальним для людей, діяльність яких пов'язана із комунікацією. Науковці наголошують на необхідності формування невербальних засобів спілкування під час навчання у ВНЗ, пропонують активно використовувати наочність, активні методи соціально-психологічного навчання, групові форми навчання, тренінги, ділові та рольові ігри, аналіз зображення, відео, спостереження за комунікативною ситуацією в реальному часі, моделювання ситуацій, диспути, семінари, круглі столи тощо. Розвиток умінь невербального спілкування має відбуватися у єдності з розвитком індивідуальності людини.

Література

1. Ахъямова И. А. Практика формирования культуры невербального общения студентов в профессиональном образовании / И. А. Ахъямова // Педагогическое образование в России. – 2013. – № 3. – С. 70-74.
2. Баженова Н. Г. Методика обучения невербальным средствам общения в курсе французского языка : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02. – „Теория и методика обучения иностранным языкам” / Н. Г. Баженова. – Москва, 2000. – 18 с.

3. Белякова Н. В. Формирование невербально-коммуникативных способностей будущего специалиста (на материале среднего и высшего профессионального образования) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01. – „Общая педагогика, история педагогики и образования” / Н. В. Белякова. – Рязань, 2005. – 18 с.
4. Бруй Е. В. Актуализация социально-перцептивной компетентности библиотечных сотрудников вуза в невербальном общении: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05. – „Социальная психология (психологические науки)” / Е. В. Бруй. – Москва, 2011. – 24 с.
5. Николаичева В. Ю. К вопросу об использовании невербального общения при подготовке специалистов для органов внутренних дел / В. Ю. Николаичева, А. А. Рытьков // Вестник Калининградского филиала Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2017. – № 2 (48). – С. 118-121.
6. Николаичева В. Ю. Формирование умений невербального общения студентов вуза : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01. – „Общая педагогика, история педагогики и образования” / В. Ю. Николаичева. – Калининград, 2002. – 23 с.
7. Сирнова Е. С. Формирование невербальной культуры усного переводчика / Е. С. Сирнова // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Проблемы языкознания и педагогики. – 2013. – № 8. – С. 114-117.

Sagaydak S. P. THEORETICAL APPROACHES TO THE PROBLEM OF DEVELOPMENT NON-VERBAL COMMUNICATION OF PERSONALITY

The article presents the results of the theoretical analysis of the scientific literature devoted to the study of the problem of development of nonverbal means of communication.

Key words: *nonverbal communication, nonverbal means of communication, development of nonverbal means of communication.*

УДК 37.015.3:159.947 – 053.5

СПИВАК Н. В.
старший викладач кафедри психології

**ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОНАВЧАЛЬНИХ ДІЙ
З ВРАХУВАННЯМ ВОЛЬОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

В статті проаналізовано взаємозв'язок особливостей розвитку вольових процесів у молодших школярів з рівнем формування у них загально навчальних дій. Поданий аналіз наукових джерел із розвитку вольових процесів, дій, станів та особливостей проявів волі як складного психічного процесу і як особистісної якості людини.

Ключові слова: *воля, вольова діяльність, вольовий процес, вольовий стан, вольова дія, вольове зусилля, мобілізуюча напруга, простий вольовий акт, складний вольовий акт, вольові якості особистості, мотив, мета, загально навчальні дії, молодший шкільний вік.*

Загальнонавчальні дії є одним із компонентів структури навчальної діяльності. Успішність їх формування у молодшому шкільному віці сприяє оволодінню процесом учіння на набуття самостійності у подальшому навчанні.

Під час засвоєння загальнонавчальних дій у дітей виникають певні труднощі, які вимагають від учнів застосування певних вольових зусиль у подоланні перешкод при виконанні тієї чи іншої дії. Відомо, що учні молодших класів виконують навчальні дії за зразком, який надає учитель і виконання якого, буде оцінено. З часом у учнів з'являються певні уміння і навички у виконанні дій і особливих вольових зусиль їм прикладати не доводиться. Це означає, що будь-яка загальнонавчальна дія регулюється і корелює із дією вольовою, тому виховання волі у дітей є одним із основних завдань у навчальному процесі.

Проблема волі у психології розглядається в багатьох аспектах: ряд вчених досліджують вплив розвитку волі на процес формування особистості (Л. І. Божович, Л. С. Виготський, О. В. Запорожець, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв та інші); на процес становлення волі в онтогенезі (В. К. Котирло, В. С. Мухіна, Я. С. Неверович, І. М. Сеченов, А. О. Смірнов та інші); на визначення та вивчення самого вольового процесу і вольової регуляції поведінки та становлення вольових якостей (С. Ю. Головін, В. К. Котирло, С. Є. Кулачківська, В. А. Іванніков, П. А. Рудик, Б. М. Смірнов та інші).

Воля є одним із смислоутворюючих складових психіки людини. Багато психологів, вивчаючи питання волі, схиляються до думки, що вольову дію слід розглядати як одиницю волі і розуміти як дію цілеспрямовану і свідому.

Г. С. Костюк розглядає волю як один із способів свідомого регулювання діяльності та поведінки людини. На його думку, воля – це прагнення, цілі, бажання, рішення людини, її рішучість, витримка, наполегливість, тобто такі особистісні якості, які супроводжують цілеспрямовані дії та вчинки людини [3, 388].

С. Л. Рубінштейн наголошує, що прагнення людини визначають її вольову діяльність, прагнення виникають в результаті потреб і інтересів, а вольові дії він розглядає як усвідомлені і цілеспрямовані. С. Л. Рубінштейн описує простий і складний вольовий акт (дію), де побудження спрямовується на усвідомлену мету і відразу ж автоматично переходить до здійснення дії, а складний вольовий акт має ряд ланцюжків, таких як виникнення потреби (побудження), постановка мети, прорахування наслідків дії, боротьбу мотивів, прийняття рішення, складання плану і в результаті виконання дії [5, 594].

Ряд психологів простий вольовий акт трактують як довільну дію, тобто дію, що здійснюється у звичних для людини умовах, а складний вольовий акт, який має різні ступені складності, або виникає в незвичних ситуаціях і має певні відмінності, а також залежить від того, який із ланцюжків задіяний і важливий в конкретний момент, відносять до власне вольової дії.

В. А. Іванніков характеризує вольову поведінку як довільну поведінку, що визначається потужним особистісним інтересом. Вольова регуляція є частиною довільної регуляції процесів і дій людини або, що точніше, одним із рівнів довільної регуляції – особистісний рівень [2, 136].

Також В. А. Іванніков, розглядаючи питання навчальної діяльності учнів, наголошує, що вони можуть виконувати нецікаві для них завдання і дії (навіть тоді, коли мотивація дії відсутня), якщо учні розуміють важливість і значущість такого завдання. На думку В. А. Іваннікова встановлюється смисловий зв'язок між нецікавими діями і домінуючими потребами в мотиваційній ієрархії особистості. Автор вказує, що чим багатіша мотиваційно-смислова сфера людини, тим простіше відбувається приєднання до неї заданої дії, а чим більшому числу мотивів може потенційно відповідати дія, тим легше і з задоволенням вона виконується [2, 93].

В роботах Л. І. Божович вольова поведінка і вольові дії пов'язані із боротьбою мотивів і намірами діяти на користь більш ціннісно-значущого мотиву для особистості, особливо це важливо коли спостерігається наявність конфлікту різноспрямованих мотиваційних тенденцій [1, 12].

У психології волю розглядають в багатьох аспектах, серед яких воля як процес, як стан і як дія. Так, В. К. Котирло вважає, що воля виконує у кожному із цих психічних явищ властиву їй функцію регуляції діяльності і поведінки людини. Вольовий характер процесу проявляється в його свідомій цілеспрямованості, зумисності і довільності. Специфіку вольовій дії надає вольове зусилля, яке визначається через своєрідну напругу мобілізуючого характеру. Мобілізуюча напруга лежить також в основі стану вольової активності, яка складає часову характеристику психічної діяльності [4, 50].

В експериментальному дослідженні, яке проводилось в перших класах шкіл міста Києва, вивчались особливості формування загальнонавчальних дій у дітей, які тільки познайомились з навчальною діяльністю. Досліджувались не тільки дії, якими в деякій мірі вже володіли першокласники, а і розвиток їх пізнавальних психічних процесів, розвиток емоційно-вольової сфери.

Зрозуміло, що у дітей молодшого шкільного віку всі компоненти вольової регуляції ще недостатньо розвинуті, тому що дитині ще важко поставити перед собою мету і певний час

утримувати її при виконанні завдання, самій прийняти рішення як виконувати завдання, спланувати всі дії по його виконанню, а також оцінити результати своєї роботи. Тим більше дитина ще не може самостійно перебороти труднощі, які можуть виникнути в процесі виконання завдання.

Оскільки експериментальне дослідження планувалось розгорнутим у часі (кожна дитина працювала над завданнями близько 30 хвилин), була можливість вивчати вольові прояви поведінки молодших школярів за такими критеріями: наполегливість (обсяг виконаної роботи), за цим критерієм всі діти повністю виконали свої завдання, хоча близько 10% дітей намагалися перепочити, зупиняли свою роботу, а потім все-таки доводили її до кінця; самоконтроль (дотримання мети завдання та виконання правил завдання), більше 70% дітей легко втримували мету своєї діяльності і правила виконання завдання, а 30% дітей потрібне було нагадування, особливо в кінці проведеного дослідження; і наступний критерій – оцінка своєї діяльності (тобто наявність уміння оцінювати свою роботу), за цим критерієм всі досліджувані оцінювали свою роботу як виконану і виконану вірно. Хоча об'єктивно оцінка виконання ними завдання була – 60% правильне виконання, а 40% – помилкове, це тому, що діти не знали вірші на пам'ять, давали помилкові відповіді на загальну обізнаність, погано читали, рахували чи складали розповіді за картинками.

Результати дослідження підтверджують гіпотезу про те, що у дітей молодшого шкільного віку ще недосконало розвинені вольові якості, механізми і процеси, а це, в свою чергу, впливає на навчання дітей в цілому. Питання розвитку волі у молодшому шкільному віці повинно розглядатися в декількох аспектах. По-перше, діти повинні бути мотивовані на досягнення мети і мати необхідні уміння для виконання діяльності, в цьому проявляється нерозривна єдність операціональної (дія) і мотиваційної сторін діяльності. Вольова поведінка виникає у дитини тоді, коли складається багаточисельність мотивів, і коли вона володіє адекватними способами досягнення мети. По-друге, мотивація досягнення мети виявляє особистісні характеристики розвитку волі дитини, вона може йти до мети, переборюючи труднощі, або ж відступати перед ними. У вмінні бачити і вирішувати труднощі та знати способи розв'язання проблем виробляються певні зусилля та почуття напруги, що характеризують вольові процеси. По-третє, важливо як дитина ставиться до поставленого завдання, тобто наскільки активно чи пасивно приймає його виконання. Як сприймає інструкції дорослого, чи потребує підтримки, підказки, додаткового роз'яснення. Важливо, щоб дитина не звикала до постійних вимог з боку дорослого, а виробляла уміння цілеспрямованої діяльності.

Література

1. Божович Л. И. Сознательно управляют своим поведением (Воспитание воли в младшем школьном возрасте) / Л. И. Божович // Семья и школа. 1981. № 3.
2. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции / В. А. Иванников. – М., 2006. – 208 с.
3. Костюк Г. С. Психология / Г. С. Костюк. – К., 1968. – 572 с.
4. Котырло В. К. Развитие волевого поведения у дошкольников / В. К. Котырло. – К., 1971. – 195 с.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб., 2002. – 720 с.

Nina Spivak. THE FORMATION OF GENERAL EDUCATIONAL ACTIVITIES TAKING INTO ACCOUNT THE VOLITIONAL REGULATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

The article analyzes the relationship between the development of volitional processes in younger students with the level of formation of general educational actions in them. The analysis of scientific sources on the development of volitional processes, actions, states and peculiarities of manifestations of will as a complex mental process and as a person's personal quality is presented.

Key words: *willpower, volitional activity, volitional process, volitional state, volitional action, volitional effort, mobilizing tension, simple volitional act, complex volitional act, volitional personality qualities, motive, purpose, general educational actions, younger school age.*

ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО КОМПОНЕНТУ СОРОМ'ЯЗЛИВОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

В статті розглянуто особистісні утворення (ціннісне самоствавлення, тривожність), які є складовими емоційного компоненту сором'язливості. Представлено психокорекційні вправи, направлені на корекцію емоційного компоненту сором'язливості: синквейн "Програвання емоцій сором'язливості" – відпрацювання навичок емоційної розкутості, усвідомлення емоційного ставлення до своєї сором'язливості студентів-майбутніх психологів; майстер-клас "Арт-мікс" – зниження рівня прояву сором'язливості в особистісних утвореннях емоційного компоненту сором'язливих студентів-психологів.

Ключові слова: сором'язливість, особистісні утворення, емоційний компонент, психокорекція сором'язливості, синквейн, майстер-клас.

Сором'язливість є психологічною особливістю, яка формується впродовж тривалого часу і відтак постає проблема організації цілеспрямованої, систематичної роботи, спрямованої на корекцію її негативних наслідків для студентів-майбутніх психологів.

Розвиток особистості майбутніх психологів в процесі проведення формувального експерименту відбувалася на різних рівнях: когнітивному, емоційному, поведінковому. На когнітивному рівні робота зосереджується на розширенні системи знань і уявлень про емоційну сферу особистості, систему професійно-важливих якостей психолога; на емоційному рівні – на зростання значущості, цінності гармонійної емоційної сфери психолога; на поведінковому – на формування прагнення подолання негативних емоційних проявів сором'язливості, бажання проявляти впевненість у ситуаціях взаємодії з близькими, друзями, викладачами, а у майбутньому – з клієнтами.

Для корекції сором'язливості як інтегративної якості особистості були використані психологічні механізми рефлексії, ідентифікації, саморегуляції. Механізм рефлексії розглядався нами як один з провідних у нашій системі роботи, оскільки саме він запускає процеси усвідомлення власних особливостей, переосмислення власних знань та уявлень про сором'язливість та інші якості особистості, сприяє виникненню бажання змінитися на краще. Дія цього механізму позначилася на усвідомленні майбутніми психологами власного "Я". Механізм ідентифікації полягає у здатності людини поставити себе на місце іншого через заглиблення у його внутрішній емоційний світ. Цей механізм виявився корисним для підсилення корекційно-розвивального впливу через отримання досвіду проникнення у емоційний світ іншого, а потім – через ідентифікацію із новим "Я". Механізм саморегуляції запускає процеси трансформації цінності гармонійної емоційної сфери у мотиви впевненої поведінки та спілкування.

Технології роботи з психокорекції емоційного компоненту сором'язливості включали проведення синквейну "Програвання емоцій сором'язливості" та майстер-класу "Арт-мікс".

Використання синквейну, дає нам можливість продемонструвати учасникам групи емоційну вільність та розкутість, побачити їх відношення до своєї проблеми (сором'язливості). Мета синквейну "Програвання емоцій сором'язливості" – відпрацювання навичок емоційної розкутості, усвідомлення емоційного ставлення до своєї сором'язливості.

Синквейн – це особлива форма вірша, яка не передбачає наявності рими і складається з 5 рядків. Ведучий пропонує учасникам групи зручно розміститися на стільцях, утворюючи коло та роздавши всім учасникам папір та кулькову ручку, ведучий робить вступну частину, розповідаючи про синквейн та особливості його проведення. Наголошує на тому, що при написанні синквейну, ми притримуємось наступних правил: 1-й рядок містить 1 слово (іменник) – що є темою; 2-й рядок містить 2 слова (прикметник) – які описують тему; 3-й рядок містить 3 слова (дієслово) – які описують

дії, що відносяться до теми; 4-й рядок 4 слова (речення) – які розкривають ставлення автора до теми; 5-й рядок 1 слово (іменник) – що розкриває асоціації та синоніми до теми.

Учасникам пропонується написати свій синквейн на тему “Моя сором’язливість” з урахуванням правил його написання.

Так Дарія К. – студентка 2 курсу створила такий синквейн:

*Сором’язливість
Похмура, непривітна.
Збільшується, дратує, забирає.
Сама найбільша моя проблема!
Ненависть!*

Аліна Г. – студентка 1 курсу такий:

*Сором’язливість
Зла, огидна.
Ненавидить, скутує, обмежує.
Зважає мої майбутній професії!
Смуток.*

В процесі обговорення цієї роботи учасники групи зазначали, що дана форма роботи допомогла їм розібратися в емоційному відношенні до своєї сором’язливості (тривожність, низька самоцінність, скутість, тощо), зрозуміти весь внутрішній негативізм та прагнення позбутися даного прояву.

Застосування арт-терапевтичного методу дає можливість самовираження, зняття скутості, позбавлення від негативних думок та відчуттів через творчість. Нами було використано такі напрямки арт-терапії як кольоротерапія [1] та музична терапія [2].

Під час проведення майстер-класу “Арт-мікс”, музична терапія використовувалась як фон, який забезпечував глибоке саморозкриття учасників групи та активізацію внутрішніх процесів. Для роботи з різними емоційними станами, які притаманні сором’язливим особистостям (тривожність, пригніченість, роздратування) нами було використано наступні музичні твори і програми музичної терапії: 1) для роботи з пригніченими станами – Бетховен “До радості”, Шуберт “Аве Марія”; 2) для роботи з тривожністю та роздратованістю – Чайковський “Сентиментальний вальс”; 3) для роботи з зняття емоційної напруги – Бізе “Пастораль”, Сен-Санс “Лебедь” [2]. Кольоротерапія використовувалась для покращення емоційного стану, формування емоційної стійкості, зняття напруження.

Проведений нами майстер-класу “Арт-мікс” спрямований на зниження рівня прояву сором’язливості в особистісних утвореннях емоційного компоненту, відпрацювання навичок емоційної стійкості, рефлексії, зниження напруженості.

На початку майстер-класу для зняття емоційної напруги ведучим включались фрагменти музичного супроводу Бізе “Пастораль”, Сен-Санс “Лебедь” (20 хв.), на протязі якого всім учасникам групи пропонувалось заплющити очі, відпустити всі думки, максимально розслабитись. Після цього, ведучим для зниження тривожності, роздратування та підвищення рівня самоцінності та роботи з пригніченим станом, ставились фрагменти музичного супроводу Чайковський “Сентиментальний вальс”, Бетховен “До радості”, Шуберт “Аве Марія”, під який учасникам групи пропонувалось на папері А4 за допомогою кольорових олівців, намалювати свою сором’язливість в контексті емоційного прояву. Учасникам пропонувалось ніби “зануритись” у свою сором’язливість та відчути її. На виконання даного завдання виділялась 1 година.

По завершенню вправи, учасниками групи зазначалось, що проходження даного майстер-класу, дозволило їм по-іншому подивитись на себе. Вони змогли знайти внутрішню гармонію, прийняти себе, усвідомити свої можливості та ресурсність для роботи над зниженням проявів своєї сором’язливості.

Отже, використання синквейну “Програвання емоцій сором’язливості” та майстер-класу “Арт-мікс”, дозволило нам прослідкувати позитивну динаміку змін особистісних утворень (зниження рівня тривожності, підвищення самооцінки, самоцінності) емоційного компоненту сором’язливості, що в подальшому сприятиме професійному становленню майбутніх психологів.

Література

1. Купер М. Как понимать язык цвета / Мими Купер, Арлин Метьюз. – М. : Эксмо, 2004. – 144 с.
2. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании / Е. И. Рогов. – М. : ВЛАДОС, 1996. – 529 с.

Inna Stepanenko. PSYCHOLOGICAL CORRECTION OF THE SHYNESS EMOTIONAL COMPONENT IN FUTURE PSYCHOLOGISTS

The article considers personal formations (axiological self-attitude, anxiety) which are the constituents of the shyness emotional component. Psychocorrective drills aimed at correction of the shyness emotional component: cinquain “Shyness emotional reenacting” – mastering the skills of emotional liberation, realization of emotional attitude toward self-shyness in students future psychologists; master-class “Art mix” - reduction of the degree of the shyness manifestation in personal formations of the shyness emotional component of shy students psychologists are presented.

Key words: shyness, shyness personal formations, emotional component, shyness psycho-correction, cinquain, master-class.

УДК 159.922:502.1(045)

БЄЛОУСОВА Н. М.,
аспірант кафедри психології

АКТУАЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ У СУЧАСНОМУ ЕКОЛОГІЧНОМУ СВІТІ

Розглянуті швидкоплинні екологічні проблеми урбанізації та їхній вплив на екологічну свідомість населення міста. Виділені основні концепції створення екологічної свідомості та показаний напрямок подальшого розвитку ідей її підвищення з позиції сучасної урбанізації.

Ключові слова: екологічна свідомість, екологічні проблеми, природне середовище.

Урбанізація міст та мегаполісів, розвиток промислових виробництв, зростання кількості населення, розвиток міської інфраструктури стикається з серйозними екологічними проблемами: забрудненість і загазованість повітря, забруднення річкової та водопровідної води, ґрунту, шуму і скупчення побутових відходів, поява “стихійних” звалищ. Отже, спосіб життя найчастіше стає причиною виникнення екологічних проблем.

Відображення екологічного світу невіддільне від його впливу на психічне та психологічне здоров’я людства. Сучасна людина живе у фітодепривованому середовищі, адже людину вже з першого подиху оточує довкілля, в якому вона формується як особистість. Тому, саме для вирішення екологічних проблем в науковому психологічному просторі виокремлено поняття “екологічної свідомості” та наділене пріоритетним значенням. “Екологічна свідомість розуміється як вищий рівень психічного відображення природного і штучного середовища, свого внутрішнього світу, рефлексії місця і ролі людини в біологічному світі, а також як регуляція цього відображення” (О. О. Калмиков, В. І. Панов, В. О. Скребець).

Дослідження екологічної свідомості у якості складного соціального феномена [1, с. 142-146], що обумовлює трансформацію взаємовідносин у системі “**суспільство – природа**” в умовах екологічної загрози, є предметною областю багатьох наукових напрямків: філософії, психології, соціології культури та духовного життя і соціальної екології.

Сприйняття людиною природного середовища розглядається різними науковцями, наприклад, С. Дерябо та В. Левін [3, с. 480] визначили наступне:

- 1) природне середовище немає визначених, твердо фіксованих у часі та просторі меж;
- 2) природне середовище одночасно впливає на всі органи чуття;
- 3) сприйняття природного середовища обумовлено характером діяльності суб'єкта;
- 4) кожний елемент природи володіє не тільки фізичними та хімічними характеристиками, але й володіє соціальним значенням;
- 5) сприймання природи як середовища обумовлено етнічними та егоцентричними факторами;
- 6) у сприйнятті природного середовища велика роль відводиться перцептивному відношенню "центр–периферія";
- 7) сприйняття природи як середовища, що характеризується цілісністю.

Розв'язання нагальної проблеми розвитку екологічного ставлення до природи та розвиток екологічної свідомості особистості полягає у пошуку відповідних психологічних механізмів і методів його формування у майбутніх природокористувачів.

А. О. Глазачева [5, с. 180] виділяє наступні рівні екологічної компетенції людини:

- 1) ключова компетенція – на "глобальному" рівні (забезпечення виживання людства в цілому, становлення екологічної культури і екоцентричної свідомості);
- 2) загальноосвітня компетенція, формування якої необхідно як у випускників загальноосвітніх установ, так професійно-освітніх (не тільки екологічного профілю) – для формування загальної екологічної грамотності, екологічної культури, екологічної свідомості для зміни способу життя з позицій екологічної доцільності і т.п.;
- 3) предметна компетенція, що формується у рамках спеціальних навчальних курсів екологічного характеру – для підготовки до професійної діяльності в галузі екології та природокористування.

Зокрема, Ф. Ф. Рамазанова [4, с. 26] встановила три рівня розвитку екологічної свідомості:

- 1) споглядально-пасивний, носії якого знають про наявність екологічних проблем, але не готові брати діяльну участь в їх вирішенні;
- 2) заклопотано-мітинговий, представники якого готові брати участь у мітингах з метою змусити органи влади приймати природоохоронні заходи;
- 3) діяльний рівень екологічної свідомості, властивий деяким суб'єктам, які бажають працювати для зняття екологічної напруженості.

Розв'язання екологічних проблем являє собою комплекс не стільки технологічного природоохоронного підходу, а й насамперед найважливіше аксіологічне ставлення, яке засноване на формуванні екологічно орієнтованої системи потреб, цінностей, установок, екологічного мислення і культури

Усвідомлення важливості екологоорієнтованої професійної діяльності дає можливість збереження та розповсюдження екологоорієнтованих цінностей у структурі урбанізації міст та планети в цілому. Розвиток екологічної свідомості у підготовці фахівців за різними галузями знань та спеціальностей спонукає до випуску такого продукту їхньої професійної діяльності, який не тільки зберігає екологічне середовище, а й дає нові відкриття та розробки для екологічної адаптації щодо подальшого використання у природоохоронній сфері.

Література

1. Двойнев В. В. Экосознание местного сообщества: пути оптимизации / В. В. Двойнев // Известия Смоленского государственного университета. – 2008. – № 2.
2. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология : монография / С. Д. Дерябо, В. А. Левин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 480 с.
3. Рамазанова Ф. Ф. Современное состояние экологического сознания в Республике Башкортан: (Некоторые итоги социол. исслед.) : препр. докл. / Ф. Ф. Рамазанова. – Уфа : УНЦ РАН, 1993.

4. Глазачева А. О. Экологическая компетентность будущего специалиста в пространстве дизайн-образования : учебн. пособ. / А. О. Глазачева, А. В. Гагарин, С. Н. Глазачев. – М. : МГГУ им. М. Л. Шолохова, 2011.

Nataliia Belousova. ACTUALITY OF THE DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS IN THE MODERN ECOLOGICAL WORLD.

There are considered the transient ecological problems of urbanization and their influence on the ecological consciousness of the city population. The basic concepts of ecological consciousness creation are distinguished and it is shown the direction of further development ideas of its raising from the modern urbanization point of view.

Keywords: environmental problems, ecological consciousness, natural environment.

УДК 305:[616.89-008.47+616.8-099.1]

ГОНЧАРЕНКО Н. А.,
аспірантка кафедри психології
практичний психолог Київської міської дитячої лікарні № 4

РОЗПОВСЮДЖЕНІСТЬ СДУГ СЕРЕД БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ЦИМ РОЗЛАДОМ

В статті представлено дані про розповсюдженість СДУГ серед батьків дітей, які мають цей розлад. Визначається практична значущість діагностики цього показника при розробці програм психологічної допомоги дорослим. Описуються методики оцінки ретроспективних та поточних ознак СДУГ у дорослих. Вказується на особливості визнання матерів та батьків власних органічних проблем, що могли позначитись на здоров'ї їх дітей.

Ключові слова: СДУГ (синдром дефіциту уваги та гіперактивності), поточні ознаки СДУГ, ретроспективні ознаки СДУГ.

СДУГ (синдром дефіциту уваги і гіперактивності) є на сьогодні найбільш поширеним нейроповедінковим розладом серед дітей (R. Barkley, 1998; S. Faraone, J. Biederman, 2005; М. Заваденко, 2013; О. Романчук, 2008 та ін.). Водночас з'являється все більше наукових доказів, що СДУГ може набувати статусу хронічності і продовжуватись й в дорослому віці (M. Davidson, 2008; S. Faraone, J. Biederman, 2005). Існують дані, які підтверджують збереження симптомів розладу, які зазнають певної трансформації, приблизно у 50% пацієнтів, які мали його у дитинстві [5; 6].

Не дивлячись на суттєве підвищення наукового інтересу до проблеми СДУГ у дорослих, все ще мало з'являється досліджень щодо розповсюдженості СДУГ серед батьків дітей з цим розладом та його впливу на лікування та корекцію поведінки дитини. Одним з прикладів таких робіт можна назвати дослідження М. Starck та співавторів, проведене у Німеччині, які виявили СДУГ у 41% матерів і 51% батьків таких дітей [7]. В українських наукових джерелах це питання піднімається лише побіжно. Наші дослідницькі інтереси, що спрямовані на визначення ефективних засобів психологічної допомоги батькам дітей, які виховують дітей із СДУГ, не могли оминати увагою це питання. І не в останню чергу через високу ймовірність наслідування СДУГ, яке за різними оцінками підтверджено у 60-90% випадків [2]. Тому нами була зроблена спроба провести подібне дослідження на українській вибірці.

Збереження симптомів СДУГ у дорослому віці веде до емоційних та соціальних проблем, що протягом усього життя супроводжують людину. Для таких людей властива низька здатність переносити дискомфорт та позбавлення. Вони часто неврівноважені та запальні, некритично ставляться до своїх дій та вчинків, необов'язкові у ділових стосунках, погано переносять одноманітну роботу, часто відволікаються на несуттєве, можуть застрягати, забуваючи про основне. Імпульсивність, непослідовність, нетерплячість, невміння планувати і доводити справи до кінця лишають їх можливості бути успішними, досягати результативності. Вони швидко втомлюються,

відчувають стрес, напругу, реагуючи тривогою, агресією, депресією, апатією [2; 6]. Зрозуміло, що при такій симптоматиці, і при відсутності психологічної та, можливо, медикаментозної допомоги, організувати їм для своїх дітей, що мають той же розлад, відповідні для їх розвитку умови, є завданням складним і часто мало вірогідним.

Отже, **метою** даної публікації є висвітлення результатів емпіричного дослідження батьків дітей, які мають СДУГ, на предмет виявлення у них ретроспективних та поточних симптомів (ознак) СДУГ та визначення зв'язку між підтипами СДУГ у дітей і їх батьків.

Дослідження проводилось на базі психологічної служби Київської дитячої міської лікарні № 4. За останні декілька років звертань батьків дітей із СДУГ до служби лікарні нам вдалось провести скринінгове дослідження батьків 68 дітей на предмет наявності СДУГ у них. Всього було оцінено 58 жінок (матерів) та 18 чоловіків (батьків), які згодились на участь у скринінгу. Вік досліджуваних: від 25 років до 52. Вік їх дітей: від 6 до 10 років. Варто наголосити, що батьки неохоче беруть участь у подібних формах роботи, надаючи перевагу роботі психолога з дитиною та обмежуючись бесідою з фахівцем. Тому на початку досліджуваних процедур передували мотиваційні бесіди. Обидва з батьків брали участь в опитуванні лише у 8 клінічних випадках (11,7%). У всіх інших – один з батьків, переважно матері. СДУГ дітей був підтверджений медичним діагнозом, встановленим дитячими неврологами та психіатрами. Ніхто з батьків раніше не був діагностований на СДУГ – ні в дитинстві, ні пізніше.

Для встановлення можливого СДУГ у батьків у якості діагностичного інструментарію нами використані критерії протоколу СДУГ DSM-V [2], методика самооцінки поточних симптомів СДУГ у дорослих ASRS-v1.1 [2], Вендер Ютську шкалу самооцінки СДУГ у дорослих (Wender Utah Rating Scale) [8]. Оскільки СДУГ – це психіатричний розлад, який діагностується лікарем, в оцінці можливого СДУГ дорослих ми обмежувались встановленням тенденцій і, у випадках їх наявності, пропонували батькам для уточнення діагнозу звертатись до лікарів відповідного профілю.

Ретроспективні ознаки СДУГ передбачали виявлення симптомів розладу у дитинстві, поточні ознаки – у теперішній момент життя. Для запобігання перебільшення діагностичних оцінок наявності СДУГ у батьків, до групи досліджуваних з можливим діагнозом ми відносили лише тих, у кого ці ознаки спостерігались вже у дитинстві (до 7 років), проявлялись у різних життєвих ситуаціях, накладали відбиток на результативність у різних сферах буття.

Отримані результати опитування батьків систематизовано та представлено у таблиці 1.

Нами виявлено, що кількість дітей, у яких батьки мають ті чи інші поточні ознаки СДУГ, дорівнює 34,2%, що є нижче за показник, отриманий у дослідженні M. Starck, J. Grünwald, A. Schlarb, згідно якому 44% дітей мали хоча б одного з батьків з симптомами, які відповідають критеріям для діагностики СДУГ у дорослих [7]. Водночас ми припускаємо, що цифра нашого дослідження могла бути й вищою, якщо б була можливість отримати діагностичні оцінки від обох батьків дитини. Суттєвої кореляції між виявленими ознаками СДУГ батьків та дітей не виявлено: підтипи батьківського та дитячого СДУГ переважно не співпадали.

Таблиця 1

Наявність виражених ретроспективних та поточних ознак СДУГ у батьків за підтипами

Підтипи СДУГ	Ретроспективні ознаки				Поточні ознаки				Співпадіння підтипів у дітей та батьків у ретроспективі	
	Жінки (n=58)		Чоловіки (n=18)		Жінки (n=58)		Чоловіки (n=18)			
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Неуважний підтип	13	22,4	2	11,1	10	17,2	1	5,5	4	26,6
Гіперактивно-імпульсивний	4	6,8	5	27,2	0	0	2	11,1	2	22,2
Комбінований	10	17,2	6	33,3	9	15,5	4	22,2	7	43,5
Відсутність ознак	31	53,4	5	35,7	39	67,2	11	61,1	-	-
Наявність ознак разом	27	46,5	13	72,2	19	32,7	7	38,8	-	-

Дорослі, які виховують дітей із СДУГ, визначили наявність у себе симптомів розладу у дитинстві (ретроспективні ознаки) у 52,6% клінічних випадків (40 від 76 досліджуваних осіб – чоловіків та жінок разом); у теперішньому часі (поточні ознаки) – у 34,2% випадків (26 осіб). Серед матерів нижча кількість тих, хто визначив ознаки СДУГ, у порівнянні з батьками і за ретроспективними (46,5% та 72,5% відповідно), і за поточними даними (32,7% та 38,8% відповідно). Водночас у феноменологічних оцінках ми відмітили, що жінки легше визнають у себе можливість даного розладу, ніж чоловіки. Матері, значно більше часу проводячи зі своїми “непростими” дітьми, більше розуміють і сам розлад, і його складність. Більше того, цю складність вони усвідомлюють як “щось не так”, знаючи, скільки старань доводиться докладати, виховуючи дітей, виконуючи з ними домашні завдання, організовуючи їх діяльність тощо. Тому, коли їм пропонується так би мовити “зовнішнє” пояснення того, що відбувається, і чому їм самим складно з цим упоратись, вони часто здиhaють із полегшенням, втомившись від безлічі нарікань на їх провини в усьому. З іншого боку, нами були зареєстровані випадки, коли матері перебільшували самодіагностику СДУГ через бажання списати безліч існуючих у вихованні їх непростих дітей проблем на власну нездатність це робити відповідально.

Чоловіки навпаки. Їм визнати причину того, що відбувається з їх дитиною та з ними самими, своїми органічними психічними порушеннями, виявилось вкрай складно. Переважна більшість батьків демонструвала супротив цьому і іноді в агресивній формі. І якщо ретроспективні порівняння з ознаками СДУГ давались їм легко (“так, не міг спокійно устояти на місці”, “так, уроки, інша рутина давалась складно”, “так, був схильний діяти імпульсивно, не замислюватись” тощо), то оцінка симптоматики у дорослому віці при інтерв’юванні явно саботувалась. Це було помітно за поведінкою батьків, у тому числі й невербальною – активні заперечувальні рухи руками, різка міміка обличчя, затискання, прикусування губ, часта зміна пози під час розмови тощо. Чоловікам приписувати невдачі у власному житті, проблеми зі здоров’ям дитини іншим (“це жінка не справляється з вихованням сина”), або обставинам (“сьогодні не проста економічна ситуація в усьому світі”) виявилось значно легше, ніж визнати джерелом проблеми власне себе.

У бесідах з батьками, у спостереженнях за ними під час усього періоду взаємодії із сім’єю, ми визначали, що ті батьки, у яких виявлені ретроспективні та поточні ознаки СДУГ найгірше справляються з вихованням та розвитком дитини. Вони відмічали у інтерв’ю, що часто зриваються на дітей, конфліктують з ними через різні дрібниці, втомлюються від них, прагнуть до відсторонення. Конфліктність є розповсюдженим способом взаємодії у сім’ях, де у батьків залишився збереженим симптомокомплекс СДУГ.

Отже, діагностика СДУГ у батьків є важливою ланкою у процесі психологічної допомоги як їм, так і їхнім дітям у процесі лікування та корекції поведінки при СДУГ.

Сам діагностичний процес дорослих ускладнений рядом чинників: 1) суб’єктивністю оцінок, неможливістю їх підтвердити третіми особами; 2) необхідністю у ретроспективі враховувати ті патерни поведінки, що пам’ять вже могла переоцінити, трансформувати, надати іншого ступеню вираження; 3) наявністю адаптаційних механізмів, що дозволили дорослим справитися і вже не помічати власні недоліки з роками тощо. У випадку виявлення симптомів СДУГ у батьків, варто пропонувати їм звертатись за уточненням діагнозу до лікарів і надавати спеціалізовану психологічну не медикаментозну допомогу у відповідності до підтипу СДУГ та ступеню розладу.

Література

1. Заваденко Н. Н. Синдром дефіцита уваги та гіперактивності в амбулаторній практиці: питання діагностики та лікування / Н. Н. Заваденко // Психіатрія. – 2013, № 3. – С. 48-53.
2. Нодельсон С. Е. СДВГ. Синдром дефіцита уваги та гіперактивності. Семейная болезнь. / С. Е. Нодельсон. – Самара : Издательский Дом “Бахра-М”, 2018. – 200 с.
3. Романчук О. Гіперактивний розлад з дефіцитом уваги у дітей / О. Романчук. – Львів : Свічадо, 2015. – 300 с.
4. Barkley R. A. (1998). Attention-deficit hyperactivity disorder: A handbook for diagnosis and treatment. New York : Guilford Press.

5. Davidson M. A. (2008). ADHD in adults: a review of the literature // J Atten Disord. 11(6):628–641.
6. Faraone S. V., Biederman J. (2005). What Is the Prevalence of Adult ADHD? Results of a Population Screen of 966 Adults. Doi.org/10.1177/1087054705281478.
7. Starck M., Grünwald J., Schlarb A. A. (2016). Occurrence of ADHD in parents of ADHD children in a clinical sample. Neuropsychiatr Dis Treat.; 12: 581–588. Doi: 10.2147/NDT.S100238
8. Ward M. F., Wender P. H., Reimherr F. W. (1993). The Wender Utah Rating Scale: an aid in the retrospective diagnosis of childhood attention deficit hyperactivity disorder. // Am J Psychiatry, 150(8):1280. Doi: 10.1176/ajp.150.6.885.

Nataliya Honcharenko. THE PREVALENCE OF THE ATTENTION DEFICIT HYPERACTIVITY DISORDER (ADHD) AMONG PARENTS OF CHILDREN WITH THIS DISORDER

The material presents data on the prevalence of ADHD among parents of children with this disorder. The practical significance of diagnostics of this index for development of psychological help programs for adults is defined. Methods for assessing retrospective and current signs of ADHD in adults are described. There are differences in the recognition of organic problems by parents, that could affect the health of their children.

Key words: ADHD (Attention deficit hyperactivity disorder), current signs of ADHD, retrospective signs of ADHD.

УДК 159.922.1:159.953.34-055.2

КАПУСТИНА Ю. А.,
аспірантка кафедри психології

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОСТАВЛЕННЯ ЖІНОК
З ПРОБЛЕМАМИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕПРОДУКТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ**

В статті на основі проведеного пілотажного дослідження аналізується конкретні прояви самоставлення жінок з проблемами реалізації репродуктивного потенціалу. Встановлено, що інфертильні жінки мають внутрішню напругу та відкриті до негативних емоцій на свою адресу, частина респонденток близькі до самознищення, самозвинувачення, готові поставити в провину свої промахи та невдачі, деякі жінки мають негативне самоставлення, яке не залежить від аутосимпатії та самоповаги. В більшій мірі ці страждання залежать від зовнішніх факторів та проявляються в оточенні людей з пронатальними установками.

Ключові слова: самоставлення, проблеми репродуктивного потенціалу, безпліддя, інфертильна жінка, вимушена безплідність, самооцінка, Я-концепція.

Порушення репродуктивного здоров'я є однією з проблем, яка обумовлена поєднанням соціального-психологічного неблагополуччя, та майже завжди фізичного нездоров'я і психологічної напруги в сім'ї. Хвороблива фіксація на своєму безплідді, іноді одержимість ідеєю материнства в сукупності з високою сензитивністю формує так званий синдром репродуктивної неповноцінності, викликаючи розлади психоемоційної та сексуальної сфер. Тому вивчення самоставлення у жінок з проблемами реалізації репродуктивного потенціалу є необхідним та актуальним.

У вітчизняній психології фундаментальні дослідження феномена ставлення людини до себе покладено завдяки працям І. С. Кона, О. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, А. Г. Спіркина, І. І. Чеснокової, Є. В. Шорохової та ін. В даний час у вітчизняній психології домінуючим є категорія "емоційно-ціннісне самоставлення".

На сучасному етапі розвитку психологічної науки категорія "ставлення" є однією з провідних у визначенні базових характеристик особистості. Самоставлення в структурі особистості займає важливе місце і виникає, на думку вчених, на основі самосприйняття, самооцінки, Я-образу і оцінки значущого оточення. Зазначені компоненти є змінними у часі за змістовними характеристиками. Найбільш глибокий та багатосторонній аналіз проблеми ставлення здійснив В. М. М'ясищев, розглядаючи "ставлення до себе" як базову категорію психології та як вихідну одиницю психологічного аналізу [2]. За Н. І. Сарджвеладзе, феномен самоставлення у якості своїх окремих сторін включає

самоусвідомлення, самопізнання, самооцінку, емоційне до себе ставлення, самоконтроль, саморегуляцію, а поняття самоставлення являється родовим відносно понять самопізнання, самооцінки та інших подібних понять, які мають префікс “само” і відображають широкий спектр феноменів внутрішнього життя особистості [5].

У. Джеймс розглядав самосвідомість індивіда водночас як процес – “Я-усвідомлююче” та як результат (продукт) – “Я-об’єкт”, які тісно пов’язані між собою та їх не можна розглядати відокремлено один від одного [1].

У вітчизняній психології під “глобальною самооцінкою” переважно розуміють особливе афективне утворення особистості, яке є результатом інтеграції самопізнання і “емоційно-ціннісного самоставлення”. Ставлення до себе І. С. Кон визначає як “глобальну самооцінку” особистості, що виступає загальним знаменником, підсумковим виміром “Я”, який виражає міру прийняття себе, похідне від сукупності окремих самооцінок [3].

Для визначення самоставлення як компонента суб’єктивного благополуччя особистості інфертильних жінок було обрано “Тест-опитувальник для дослідження самоставлення” В. В. Століна, С. Р. Пантелеєва [4]. Опитувальник використаний з метою вивчення ієрархічної моделі структури самоставлення. Обрана методика дослідження має 9 шкал: відкритість, самовпевненість, самокерівництво, дзеркальне “Я”, самоцінність, самоприйняття, самоприв’язаність, конфліктність, самозвинувачення. Крім того, автори опитувальника вирішили три рівні самоставлення, котрі відрізняються за ступенем узагальненості: глобальне самоставлення; самоставлення, що диференціюється виходячи із самоповаги, аутосимпатії, самоінтересу та очікування відношення до себе; рівень конкретних дій (готовності до них) в ставленні до свого “Я”. В ході пілотажного дослідження було обстежено 26 жінок, котрі звернулися до “Медичного центру ІГР” та яким було поставлено діагноз безпліддя і рекомендовано лікування за допомогою допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ). Вік респонденток – від 23 до 44 років. Результати особливостей самоставлення жінок з проблемами репродуктивного потенціалу представлені в таблиці 1 та 2.

Таблиця 1

Самоставлення жінок з проблемами репродуктивного потенціалу
(за опитувальником В. В. Століна, С. Р. Пантелеєва)

Шкала	Рівень					
	Низький		Середній		Високий	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Відкритість	1	3,8	15	57,7	10	38,5
Самовпевненість	4	15,4	13	50	9	34,6
Самокерівництво	10	38,5	6	23	10	38,5
Дзеркальне “Я”	6	23	15	57,7	5	19,3
Самоцінність	1	3,8	12	46,2	13	50
Самоприйняття	2	7,7	14	53,8	10	38,5
Самоприв’язаність	8	30,7	13	50	5	19,3
Конфліктність	10	38,5	13	50	3	11,5
Самозвинувачення	13	50	7	27	6	23

Виходячи з отриманих даних встановлено, що 15,4% жінок незадоволені своїми можливостями, вони мають сумніви щодо здатності викликати повагу.

Незалежні фактори самоствавлення жінок з проблемами репродуктивного потенціалу

Незалежні фактори	Рівень					
	Низький		Середній		Високий	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Самоповага	3	11,5	21	80,8	2	7,7
Аутосимпатія	2	7,7	14	53,8	10	38,5
Внутрішня невлаштованість	8	30,7	14	53,8	4	15,4

Відчувають пригніченість власного Я зовнішніми умовами (в нашому випадку – безплідність), мають погану саморегуляцію, відсутність тенденції шукати причини і результати вчинків та діяльності, а також особистісних особливостей в самому собі 38,5% респонденток; 19,3% обстежуваних мають уявлення, що їх особистість, характер та діяльність можуть викликати у інших людей повагу, симпатію, схвалення та розуміння. Тут слід підкреслити, що для інфертильних жінок є важливим орієнтація на соціальні норми, щоб від людей отримати зворотній зв'язок у вигляді добрих слів, слів підтримки, поваги та інтересу до своєї особистості в цілому; 30,7% опитуваних незадоволені собою, вони мають сильне бажання до змін, до відповідних ідеальних уявлень про самого себе. Інші ж 19,3% жінок повністю себе приймають аж до самовдоволення. Деяка ригідність Я-концепції іноді може проявлятися як прив'язаність до неадекватного образу Я, як один із захисних механізмів самосвідомості; закритість, заперечення проблеми; висока внутрішня конфліктність супроводжується сильними депресивними станами у 38,5% респонденток.

Вивчення самоствавлення інфертильних жінок дає можливість нам стверджувати, що 50% досліджуваних мають внутрішню напругу та відкриті до негативних емоцій на свою адресу. Інші 23% респонденток близькі до самознищення, самозвинувачення, вони готові поставити собі в провину свої ж промахи та невдачі; 15,4% інфертильних жінок мають негативне самоствавлення, яке не залежить від аутосимпатії та самоповаги.

Отже, помилковою є думка вважати усіх жінок з проблемами реалізації репродуктивного здоров'я нещасними і пригніченими. Більшість інфертильних жінок зберігають позитивне самоствавлення та відчувають себе досить впевнено в багатьох соціальних ситуаціях. В більшій мірі їх страждання залежать від зовнішніх факторів та проявляються в оточенні людей з пронатальними установками. Крім того, у формуванні негативного самоствавлення значну роль відіграють індивідуальні особливості безплідних жінок, низька задоволеність зовнішньою підтримкою та невірні негативні уявлення про непліддя.

Література

1. Джеймс У. Личность / У. Джеймс // Психология самосознания. – Самара : изд. Дом "БАХРАР-М", 2003. – С. 7-34.
2. Мясищев В. Н. Психология отношений : избр. психол. труды / В. Н. Мясищев ; под. ред. А. А. Бодалева. – Академ. пед. и соц. наук, Московский психол.-соц. инст. – Воронеж : Ин-т практ. Психологии, 1998. – 362 с.
3. Кон И. С. Открытие "Я" / И. С. Кон – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
4. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / Д. Я. Райгородский. – Самара : Издательский Дом "БАХРАР-М", 2001. – 672 с.
5. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой / Н. И. Сарджвеладзе. – Тбилиси : Мецниереба, 1989. – 205 с.

Yuliia Kapustina. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SELF-RESPECTING WOMEN WITH THE PROBLEMS OF REALIZATION THE REPRODUCTIVE POTENTIAL

The article analyzes specific manifestations of self-respecting women with the problems of reproductive potential on the basis of the pilot study. It has been established that infertile women have internal tension and they are open to

negative emotions towards them, some respondents are close to self-destruction, self-blame as well as they are ready to blame their mistakes and failures, some women have negative self-esteem which does not depend on autosympathy and self-respect. To a greater extent, these sufferings depend on the external factors and they are manifested in the environment of people with pronatal attitudes.

Keywords: *self-respect, problems of reproductive potential, infertility, infertile woman, forced infertility, self-esteem, self-concept.*

УДК 159.955-021.412.1: 37.091.212

КАРПЕНКО О. Д.,
аспірантка кафедри психології

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА

В статті обґрунтовано актуальність розвитку критичного мислення сучасних студентів як нагальної вимоги нового часу. Розглянуті вікові психологічні особливості студентства щодо розвитку мислення.

Ключові слова: *критичне мислення, студентська молодь, сучасна університетська освіта, наукове мислення, розумова діяльність.*

Кожна історична епоха серед заперечення ідей та цінностей попереднього періоду та створення нових, завжди має свою найбільш характерну ознаку. Поміж багатьох інших новацій суспільних та природних процесів постмодерну особливо загостреною є проблема невизначеності. На думку відомого філософа Карла Поппера, саме розум робить людину самодостатньою індивідуальністю, тому, долаючи перешкоди, ми повинні рухатися в невідомість, невизначеність, небезпеку, використовуючи наявний у нас розум, щоб планувати наскільки можливо, нашу безпеку і, одночасно, нашу свободу [1]. Саме в цьому контексті актуалізується проблема психологічних особливостей розвитку критичного мислення студентської молоді.

Дослідження критичного мислення в його сучасному розумінні почали розгортатися у другій половині ХХ століття переважно англійськими вченими. В роботах Брауса Дж. А., Васона П., Вуда Д., Гілфорда Дж., Глейзера Е., Дьюї Д., Елдера Л., Канемана Д., Клустера Д., Коттрелла С., Ліпмана М., Носича Дж., Поппера К., Пола Р., Рассела Д., Станкато Ф., Халперн Д. говориться, що критичний тип мислення передбачає логічну перевірку інформації, її незалежну оцінку, спираючись на факти всупереч емоціям, доведення своєї думки з метою використання нових знань та навичок у практичній діяльності.

Д. Халперн розглядає критичне мислення як спрямований процес, кінцевою метою якого є отримання бажаного результату. На її думку, саме розвиток критичного мислення та відповідних стратегій визначають виваженість, логічність та цілеспрямованість. Так критичне мислення дозволяє оцінити результати власних розумових процесів та зрозуміти – чи дозволило прийняте нами рішення подолати проблему, і якщо так, то наскільки вдало. До того ж, критичне мислення, на думку вченої, дає оцінку самому розумовому процесу: тобто алгоритму міркування, який призвів до нашого рішення, а також аналізу факторів, які були враховані при отриманні бажаного результату [4]. Д. Халперн розроблено систему тестування та технології навчання критичному мисленню, які в більшості західних університетів успішно впроваджуються в окремих курсах навчання критичному мисленню.

Питання критичного мислення в контексті інноваційного характеру української освіти досліджують О. Л. Мерзлякова, О. І. Пометун, І. М. Суценок, С. О. Терно, О. В. Тягло та ін. Вчені мають на меті не лише впровадити у вищу освіту навчання критичному мисленню, а й адаптувати його до умов пострадянської системи освіти. Українські дослідники модифікують діагностичні та навчальні засоби, спираючись на напрацювання західних колег та зважаючи на психологічні

особливості сучасного українського студентства. Психологічні особливості обумовлені такими властивостями, як характер, темперамент, спрямованість, здібності, від чого залежать психічні процеси та стани.

Юнацькому стилю мислення притаманні теоретизування, створення абстрактних моделей, захоплення філософствуванням. Першокурсники, які щойно залишили стіни школи та увійшли в нове для них навчальне середовище поступово накопичують знання, а їх системне упорядкування сприяє розвитку мислення. Розумова діяльність стає все більш активною та самостійною. Так експериментальні дослідження Б. Г. Ананьєва [3], С. Пако та К. Ховланда [2], О. І. Степанової [3] збігаються в тому, що перших пікових позначок розвиток мислення сягає у віці 18-20-23 років. Для людей інтелектуального спрямування зазвичай це період навчання в університеті. Студенти часів індустріалізації навчались за традиційною системою освіти в умовах відносної стабільності та передбачуваності, їх налаштовували та заохочували накопичувати знання шляхом запам'ятовування. Нинішні студенти зростали, виховувались та навчались під час стрімкого розвитку інформаційних технологій. Їх принципова відмінність обумовлена зміною ціннісних орієнтацій, навчанням в умовах шаленого збільшення обсягу інформації, потребою самостійно здобувати знання, а також знаходити нові творчі нестандартні способи вирішення задач та подолання проблем. Класична вища школа, особливо на пострадянському просторі, в більшості була відірвана від практичного застосування отриманих теоретичних знань. Опинившись на першому робочому місці, молодий фахівець будь-якої спеціальності часто стикався із потребою починати навчатися працювати з нуля. Сьогодні, в час високих технологій, та в умовах стрімкої автоматизації чисельної кількості звичних нам процесів, ця прірва сягає якісно нового рівня. Нинішні студенти не мають впевненості, що по закінченні університету обрана ними спеціальність буде затребуваною, а то і взагалі залишиться в переліку професій. Натомість можуть з'явитися нові, які ще сьогодні здаються дивними та фантастичними. Тому потрібні інші спрямування, нові універсальні навички та вміння, а також зв'язок між теорією ієрархічного навчання та навчальною практикою. Однією з перших в переліку таких навичок стоїть критичне мислення. На часі питання розвитку критичного мислення з кожним днем набирає обертів, являючись однією з чотирьох головних навичок XXI ст., так званих *4К: критичне мислення, комунікація, креативність, командна робота*. Не існує єдиного чітко сформульованого визначення цього феномену. Проте чисельні його визначення можна узгодити з наступним: *критичне мислення* – це пізнавальний процес високого рівня, який включає кілька навичок, необхідних для оцінки та розуміння конкретних подій та умов, визначення цілей та ефективного планування дій щодо їх досягнення, впровадження спланованого у практичну діяльність. Тому навчання сучасної студентської молоді має переорієнтовуватися на навчання науковому мисленню, вмінню самостійно здобувати потрібну інформацію, критично її оцінювати, аргументувати свою думку, а не просто накопичувати та запам'ятовувати. Тому у глобальному інформаційному середовищі уміння критично мислити, застосовуючи різні стратегії для вирішення складних ситуацій, є не просто важливим, а життєво необхідним.

Література

1. Поппер К. Р. Предположения и опровержения: Рост научного знания : пер. с англ. / К. Р. Поппер. – М. : ООО "Изд. АСТ": ЗАО НПЛ "Ермак", 2004. – 638 с.
2. Психология среднего возраста, старения, смерти. [Под ред. Члена-корреспондента РАО А. А. Реана – СПб. : "прайм-ЕВРОЗНАК", 2003. – 384 с.
3. Развитие психофизиологических функций взрослых людей: средняя взрослость / ред. Б. Г. Ананьев, Е. И. Степанова. – Москва : Педагогика, 1977. – 198 с.
4. Халперн Д. Психология критического мышления. Сер. "Мастера психологии" – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.

Olena Karpenko. TO THE PROBLEM OF DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING OF MODERN STUDENT

The article substantiates the relevance for development of critical thinking of modern students as an urgent requirement of modern times. The age psychological features of students concerning the development of thinking are considered.

Keywords: critical thinking, student youth, modern university education, scientific thinking, mental activity.

УДК 159.942

**ТРОСТЯНЕЦЬКИЙ О. І.,
аспірант кафедри психології**

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті представлено дослідження особливостей компетентності фахівця, яка визначається поєднанням його професійних знань та вмінь у реальній діяльності та психологічних якостей, які сприяють продуктивному, незалежному та відповідальному виконанню своїх обов'язків, зокрема, особлива увага приділена такій її регуляторній компоненті як емоційна стійкість.

Ключові слова: емоційна стійкість, компетентність, компетенція, фахівець.

Компетентність фахівця визначається сукупністю його професійних знань і вмінь в реальній діяльності та психологічних якостей, що сприяють продуктивному, самостійному та відповідальному виконанню своїх обов'язків. Таким чином, сутність професійної компетентності виражається в ступені зв'язку об'єктивного еталону професійної діяльності, відображеного в нормативних документах, з суб'єктивними можливостями особистості працівника. В межах певного фаху на рівень професійної компетентності суттєво впливають окремі компетенції, володіння якими може визначати конкурентоспроможність сучасного фахівця. В умовах складної нестабільної політичної та економічної ситуації країни особливої необхідності набуває підготовка фахівців економічних спеціальностей, які б відповідали вимогам швидкоплинного сьогодення, володіли повним переліком професійних компетенцій. Про вивчення окремих аспектів їх підготовки йдеться в працях таких вітчизняних вчених, як О. Биконі, Л. Бойко, Л. Возняк, Т. Жижко, В. Жулевської, Н. Завидівської, О. Куліш, О. Куклін, М. Левочко, В. Локшина, Н. Попадюк, Г. Савченко, В. Стрельникова, В. Хапілової, Г. Чаплицької та інших. Виходячи з актуальності вищезазначеної проблеми, метою нашої статті було вивчення теоретичних підходів до проблеми емоційної стійкості фахівців економічних спеціальностей як складової професійної компетентності.

В. Введенський виокремлює у структурі професійної компетентності фахівців такі компоненти: комунікативну компетентність – професійно значущу, інтеграційну якість, основними складовими якої є емоційна стійкість, пов'язана з адаптивністю, екстраверсія, що корелює зі статусом і ефективним лідерством, здатність конструювати прямий і зворотний зв'язок; мовні уміння, уміння слухати, уміння нагороджувати, делікатність, уміння невимушено вести комунікацію; інформаційну компетентність, яка включає обсяг інформації про себе, досвід роботи інших колег; регулятивну компетентність, яка передбачає наявність умінь управляти власною поведінкою та емоційну стійкість майбутніх професіоналів. На нашу думку, саме емоційна стійкість є найважливішою складовою професійної компетентності фахівців економічних спеціальностей через їх напружену роботу в умовах кризи.

У дослідженнях багатьох авторів (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, Л. Дика, О. Кочарян, В. Лебедев, С. Максименко, В. Мозговий, О. Санникова, В. Семиченко, В. Суворова, О. Чебикін) аналізуються різні за походженням та проявами показники емоційної стійкості: мотиваційні, моральні, вольові, інтелектуальні якості, властивості нервової системи, які в комплексі повинні перешкоджати виникненню напруженого емоційного стану, який дезорганізує поведінку і професійну діяльність людини.

Проблеми емоційної стійкості особистості досліджено у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, К. Аболін досліджував механізми емоційної стійкості людини; у дослідженнях

З. Курлянд особлива увага приділялася формуванню і розвитку професійної стійкості фахівців педагогічних спеціальностей; А. Мирошин акцентував свою увагу на дослідженні емоційно-вольової стійкості і її формуванні у студентів; В. Писаренко у своїх наукових дослідженнях розкривав роль психіки в забезпеченні емоційної стійкості людини; В. Пеньков – професійно-особистісну стійкість майбутнього вчителя, О. Чебинін – особливості емоційної стійкості особистості і психологічні засоби її формування.

Різні прояви стійкості – емоційну стійкість, психологічну стійкість, стрес-резистентність, фрустраційну толерантність багато авторів (В. Марищук, К. Платонов, Я. Рейковський, О. Чернікова та інші) ототожнюють з феноменом стресостійкості. В. Пеньков виокремив ознаки стійкості та тип діяльності людини, що її визначає, В. Чудновський описав її рівні, А. Петровський і М. Ярошевський розглядають психологічну стійкість як цілісну характеристику особистості, яка забезпечує стійкість людини до фрустраційного і стресогенного впливу. За характеристикою К. Левітана, психологічна стійкість включає здатність витримувати надмірне збудження і емоційну напругу, що виникає під впливом стресорів, а також здатність зберігати без перешкод для діяльності високий рівень активації. Крім цього, розробці цієї проблеми присвятили свої роботи І. Андрєєв, В. Арінова, М. Баландін, О. Баранов, Є. Крупник, Л. Куліков, Є. Лебедева, С. Манойлов, А. Моршинін, Я. Овсяннікова, А. Петровський, А. Реан, М. Тишкова, В. Чудновський та інші.

Поняття “стійкий” у словнику А. Ребера [2] трактується як характеристика індивіда, поведінка якого відносно надійна і послідовна, а “стабільний” – як риса (в теоріях особистості), яка характеризується відсутністю надмірних емоційних змін. В цьому випадку часто використовується уточнююче слово “емоційна” (стабільність). Емоційна стійкість є складною і об’ємною якістю особистості. В ній об’єднано цілий комплекс здібностей, широке коло різнорівневих явищ. Під стійкістю розуміють здатність протистояти труднощам, зберігати віру в ситуаціях фрустрації і постійний (достатньо високий рівень) настрій. “Стійкість” проявляється в подоланні труднощів, здатності зберігати впевненість в собі, своїх можливостях, ефективній саморегуляції, функціонувати, здійснювати самоуправління, розвиватися, адаптуватися.

Термін “емоційна стійкість” діяльності фахівця позначає синтез властивостей і якостей особистості, що дозволяє впевнено і самостійно в різних емоційних умовах виконувати свою професійну діяльність. Володіти емоційною стійкістю в професійній діяльності - це значить, в умовах постійних змін умов діяльності швидко орієнтуватися, знаходити оптимальне рішення в складних нестандартних ситуаціях і зберігати при цьому витримку і самоконтроль [1].

Стійкість вказує на особистісний ресурс людини як складної високоорганізованої системи, її здатності зберігати рівновагу і стабільність психічних станів в постійно змінюваних життєвих обставинах.

Емоційна стійкість залежить від вміння свідомо керувати своєю діяльністю, створювати оптимальний режим роботи, вміння дозувати і підтримувати психічне навантаження на тому рівні, який би забезпечував оптимальну працездатність, характер діяльності і успішність її виконання, вміння правильно оцінювати свої сили і знаходити ресурси для впевненої поведінки, свідомо керувати емоційним станом.

В процесі професійної діяльності емоційна стійкість зменшує негативні емоційні впливи, попереджає стрес, сприяє появі готовності до дій в напружених ситуаціях. Це один із психологічних факторів надійності, ефективності і успіху діяльності в екстремальних обставинах професійної діяльності фахівця [1].

Таким чином, емоційна стійкість – це взаємозв’язок і взаємозумовленість стабільності і змінності. З вищезазначеного випливає, що емоційна стійкість фахівця – це інтегральна якісна характеристика суб’єкта професійної діяльності, що відображає високий рівень стабілізації установок, емоційно-вольових процесів і станів, здатність долати стан емоційного збудження при виконанні складної діяльності та стратегії впевненої поведінки в ускладнених життєвих обставинах. З цих позицій особливої актуальності набуває детальне вивчення структурних компонентів емоційної

стійкості фахівців економічних спеціальностей як передумови успішності їх професійної діяльності з метою розробки ефективних засобів її формування, що вимагає експериментального дослідження.

Література

1. Аболин Л. М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека / Л. М. Аболин. – Казань : Изд. Казан. ун.-та, 1987. – 261 с.
2. Большой толковый психологический словарь : [Пер. с англ.] / Артур Ребер. – М. : Вече : АСТ, 2003. (ОАО Ярослав. полигр. комб.). – 262 с.

Trostyanytskyi O. I. FEATURES OF EMOTIONAL RESISTANCE AS A COMPOSITION OF PROFESSIONAL COMPETENCE

The article presents the study of the peculiarities of a specialist's competence, which is determined by the combination of his professional knowledge and skills in real activity and psychological qualities, which contribute to the productive, independent and responsible fulfillment of his duties, in particular, special attention is paid to such a regulatory component as emotional stability.

Key words: *emotional stability, competence, competence, specialist.*

УДК 159.922.73/923.33

ХАЛЕСВА Г. В.,
аспірант кафедри психології

АНАЛІЗ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОБУМОВЛЮВАЧІВ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ В УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ТА ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Аналіз досліджень проблеми суб'єктивного благополуччя показав, що задоволення психологічних потреб особистості в шкільному середовищі є предиктом розвитку її особистісних якостей і навичок. Розглянута роль вдячності у зміні паттернів поведінки особистості, що впливає на її когнітивне мислення та урізноманітнює емоційні переживання. Афективний компонент суб'єктивного благополуччя розглянуто, у сприянні розвитку когнітивного та поведінкового компонентів суб'єктивного благополуччя.

Ключові слова: *підлітковий та юнацький вік, суб'єктивне благополуччя, вдячність, психологічні потреби,*

Підлітковий та юнацький вік – це період активного розвитку людини. Аналіз результатів досліджень публікацій вчених, щодо вивчення особливостей компонентів суб'єктивного благополуччя (когнітивний, афективний, поведінковий), виявив їх взаємозв'язок та вплив на життя особистості в період підліткового та юнацького віку.

На сьогоднішній день вченими було проведено ряд досліджень, що спрямовані на вивчення чинників суб'єктивного благополуччя особистості підліткового та юнацького віку: системи переконань [Л. А. Александрова, 2005], стилю мислення [А. А. Кулик, 2015], особистісних рис особистості [М. F. Valle, 2006], ролі батьківської освіти [U. J. Moon, 2018], включеності батьків в учбовий процес дитини підліткового [J. L. Degol, 2017] та юнацького віку [Andre L., 2017]. Дослідження взаємозв'язку між суб'єктивним благополуччям підлітків та юнаків і самоспрямованістю, колективністю, самоздоланням [С. R. Cloninger, 2006], академічними досягненнями [Н. Cheng, 2002], інтелектом [С. Ash, 1998], екстернальною поведінкою [E. S. Huebner, 2005] показали, що останні діють як обумовлювачі всіх трьох структурних компонентів суб'єктивного благополуччя (когнітивний, афективний, поведінковий).

Згідно теорії самовизначення, задоволення потреб у компетентності, автономії, ідентичності виражається в розвитку особистісних якостей і навичок, пов'язаних з наполегливістю у досягненні

бажаного результату в складних обставинах, з побудовою довіри на основі взаємоповаги та вибору власної поведінки [R. M. Ryan, 2002].

Вдячність в шкільному середовищі сприяє виникненню відчуття задоволеності та здоровому розвитку учнів. [Z. Ng, 2015] що поєднує в собі як когнітивний і афективний компонент суб'єктивного благополуччя. Подібний позитивний досвід створює певний патерн поведінки та змінює когнітивну схему мислення – здатність помічати позитивні явища в житті і насолоджуватися ними, дозволяє мати ширший арсенал емоційних переживань та позитивно впливає на суб'єктивне благополуччя. [C. A. Langston, 1994] В юнацькому віці залученість до соціального життя навчального закладу, заняття фізичними вправами позитивно впливає на фізичне самопочуття та оптимістичну налаштованість щодо майбутнього [1]. Це вказує на необхідність спрямовувати увагу особистості підліткового та юнацького віку на складову їх життя, розвиток та наповненість їх когнітивної, афективної та поведінкової сфери.

Виокремлені у дослідженнях когнітивний (усвідомлення задоволеності життям) та афективний компоненти (переживання задоволення і незадоволення) [E. Diener, 2000] є концептуальною основою теоретичної моделі дитячого суб'єктивного благополуччя в школі. В звітах, при оцінці шкільного життя, акцентом є задоволення академічним навчанням стосунками з іншими учнями, вчителями та позитивні чи негативні переживають під час навчання у школі. [L. Tian, 2016] Поширення моделі задоволення базових потреб на шкільне життя є підставою розуміти згадані потреби в автономності, ідентичності та компетентності як три основні психологічні потреби учнів-підлітків у школі. Потреби в автономії в школі являють собою переживання необхідності учнями у силі волі та самоствердженні, що змінює їх поведінку в школі в залежності від умов задоволення/незадоволення. Потреба в ідентичності (в навчальному закладі) реалізується у переживанні підлітками почуття приналежності до школи, що включає їх зв'язок зі своїми вчителями та однолітками. Результатом задоволення потреби в компетентності є наявний життєвий досвід учнів, що пов'язаний з розвитком та виявом їх особистісних здібностей у школі та позитивно впливає на нього. [A. Diseth, 2012].

В результаті дослідження зафіксована позитивна кореляція високого рівня вдячності та задоволення основних психологічних потреб (автономність, компетентність, ідентичність). [A. M. Wood, 2009] Відмічено позитивний зв'язок між задоволенням психологічних потреб та відчуттям суб'єктивного благополуччя [Kashdan, T. B., 2009]. Відповідно до розширення та побудови теорії позитивних емоцій часті переживання позитивних емоцій є причиною розширення пізнавальних та соціальних ресурсів, що допомагає людині задовольнити свої потреби в компетентності та ідентичності; іншими словами розширення афективного компоненту суб'єктивного благополуччя впливає на зміни в когнітивному та поведінковому компонентах. Переживання позитивних емоцій, сприяє розвитку інтересу до учіння, співпраці, розвитку соціальних зв'язків. [B. L. Fredrickson, 1998] Можемо припустити, що цей взаємозв'язок є передумовою задоволення основних психологічних потреб у навчальному середовищі загалом серед учнів. Зміни у світі та суспільстві, загальна глобалізація змушує багатьох людей шукати умови, засоби підвищити відчуття суб'єктивного благополуччя [S. Lyubomirsky, 2005]. Результатом проблемної поведінки в період переходу від підліткового до юнацького віку є проблема адаптації (порушення афективного компоненту суб'єктивного благополуччя) до біологічних та емоційних змін [2]. Деадаптивна поведінка заважає підліткам та юнакам вивчати та виконувати свої майбутні ролі і обов'язки. [3] Важливо зауважити, що при низькому рівні виявлення одного з компонентів суб'єктивного благополуччя, зокрема афективного, поведінкового чи когнітивного, починають страждати всі інші; реакція, що відбувається через один компонент, безсумнівно починає включати інші, від чого рівень суб'єктивного благополуччя людини зменшується.

Таким чином, аналіз досліджень, публікацій зарубіжних вчених показав, що проблема суб'єктивного благополуччя розробляється ними у зв'язку з задоволенням/незадоволенням основних потреб, що є центром спрямованості особистості, а тому і обумовлювачем ставлення її до свого

життя. Згідно проаналізованих окремих джерел дослідники до цих потреб відносять потреби пов'язані з навчальними досягненнями учнів, задоволеністю школою, підтримкою їх вчителями. [L. Tian, 2014] Інші дослідники, виходячи з різних концептуальних міркувань, виділяють такі потреби, як наполегливість у досягненні бажаного результату в складних обставинах, досягнення довіри на основі взаємоповаги, вибір та ініціатива власної поведінки. [3] У частині досліджень вивчається такий фактор задоволеності життям, як вдячність, що являє собою усвідомлену потребу, як основу відповідної якості особистості пов'язаної з повагою до людей з допомагаючими вчинками.

Аналіз зарубіжних джерел показав, що більшість дослідників, розвиваючи концепцію задоволеності життям, використовують поелементний підхід, або узагальнюють обумовлюючий вплив потреб на стан суб'єктивного благополуччя. Дослідження задоволення основних психологічних потреб у школі та суб'єктивного благополуччя в учнів у шкільному просторі залишаються рідкісними, лишаючи ще багато місця для того, щоб прояснити наше розуміння механізму взаємозв'язку між задоволенням психологічних потреб та суб'єктивним благополуччям. На нашу думку, продуктивнішим підходом у розвитку проблеми суб'єктивного благополуччя у підлітків і юнаків буде структурно-цілісний підхід, що передбачає дослідження особливостей кожного структурного компонента і взаємозв'язків між ними у досліджуваних.

Література

1. Emmons, R. A., McCullough, M. E. (2003). Counting blessings versus burdens: An experimental investigation of gratitude and subjective well-being in daily life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 377–389.
2. Thatcher, W. G., Reininger, B. M., Drane, J. W. (2002). Using path analysis to examine adolescent suicide attempts, life satisfaction, and health risk behavior. *Journal of School Health*, 72(2), 71–77.
3. Mcknight, C. G., Huebner, E. S., Suldo, S. (2002). Relationships among stressful life events, temperament, problem behaviour, and global life satisfaction in adolescents. *Psychology in the Schools*, 39, 677–687.

Ganna Khalyeyeva. ANALYSIS OF EXPERIMENTAL STUDIES OF THE CONDITIONS OF SUBJECTIVE WELL-BEING IN STUDENTS IN ADOLESCENCE AND YOUTH

Analysis of research on the problem of subjective well-being has shown that satisfaction of the psychological needs of the individual in the school environment is a predictor of the development of his personal qualities and skills. The role of gratitude in changing the patterns of personality behavior, which affects its cognitive thinking and diversifies emotional experiences, is considered. The affective component of subjective well-being is seen as promoting the development of cognitive and behavioral components of subjective well-being.

Keywords: adolescence and youth, subjective well-being, gratitude, psychological needs.

УДК: 159.99

**ЦЕПКОВА Д. П.,
аспірантка кафедри психології**

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СВІТОВИХ ПРОТОКОЛІВ ДОПОМОГИ ПРИ БОЙОВІЙ СТРЕСОВІЙ ТРАВМІ ТА ЗАПОБІГАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ

У статті проаналізований світовий досвід першої психологічної допомоги військовослужбовцям зі стресовими розладами, пов'язаними з їхньою участю у збройних конфліктах, а також українські психологічні підходи, які застосовуються під час АТО/ООС.

Ключові слова: бойова стресова травма, ПТСР, реабілітація, збройні конфлікти, АТО/ООС.

В сучасних українських реаліях, коли шостий рік продовжується війна, проблема психологічної реабілітації бійців є гостро актуальною. В умовах постійного стресу та небезпеки для життя у значної

частини військових (незалежно від країни, типу війни та рівня підготовки армії) виникають ті чи інші симптоми бойової стресової травми, а, при неналежній чи невчасній терапії, і посттравматичного стресового розладу. Подібні випадки описувалися у роботах таких дослідників та дослідниць як Дж. М. ДаКоста [3], К. Кеннеді [5] та інших. У деяких випадках – коли відсутня віра у “справедливість”, війна є неконвенційною, військові стають свідками чи беруть участь у актах надмірної та невиправданої жорстокості, зокрема, до цивільних – військові також можуть потерпати від моральної травми (moral injury) або травми винного (perpetrator trauma). Про це пишуть такі вчені як К. Біка [2], Ш. Маген [6] та інші.

Тут розглядаються та порівнюються світові протоколи надання першої психологічної допомоги при бойовій стресовій травмі та запобігання розвитку ПТСР. Для аналізу були обрані ізраїльська система першої психологічної допомоги MAGEN [4], американський протокол Psychological First Aid Operational Guide [7] та рекомендації Червоного Хреста Австралії Psychological First Aid: Self care for people working in the field [8]. Ці протоколи є доступними для загалу у найбільш повній формі. Ці системи вже довели свою ефективність, будучи застосованими під час сучасних збройних конфліктів та стихійних лих. На жаль, доступу до інших рекомендацій, зокрема, протоколів Сполученого Королівства, поки що отримати не вдалося.

Слід зазначити, що українська психологія має вже певні нароби з цієї проблеми. Саме тому для порівняльного аналізу були використані рекомендації, які були запропоновані кафедрою морально-психологічного забезпечення діяльності військ Академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного [1].

В процесі аналізу було виявлені, як спільні риси зазначених протоколів, так і унікальні їхні особливості, що дає підстави для подальших досліджень цих особливостей та їхнього впливу на ефективність психологічної допомоги та профілактики ПТСР. Слід зазначити, що, якщо цей вплив виявиться позитивним та доведеним, можна буде говорити про впровадження вищезазначеного досвіду в українські протоколи надання психологічної допомоги. Отже, результати аналізу представлені у таблиці 1 нижче.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз світових протоколів допомоги при бойовій стресовій травмі та запобігання посттравматичного стресового розладу

<i>Ізраїль</i>	<i>США</i>	<i>Австралія</i>	<i>Україна</i>
Загальні принципи профілактики бойової стресової травми та ПТСР			
Бійці знають, що не всі завдання можливо виконати. Десенсибілізація, симуляція ситуацій, що викликають стрес. Контроль стану підрозділу офіцерами психічного здоров'я.	Допомога новачкам влитися до колективу. Відпрацювання технік самопомоги та допомоги товаришам. Профілактика пліток та панічних чуток. Задоволення базових потреб, повноцінний сон, дотримання гігієни.	У вільному доступі інформація лише стосовно цивільних осіб.	Співпраця офіцерів та сержантів з психологічною службою. Доведення до бійців сенсу їхніх поточних дій. Інформування бійців про поточну ситуацію. Ідеологічна та морально-психологічна підтримка. Контроль якості сну.
Доведення до бійців інформації про бойову стресову травму та ПТСР			
Доведення інформації проводиться ще з підліткового віку та у цивільному житті. Бойова стресова травма сприймається як безумовна реальність.	Офіційне доведення інформації на навчаннях. Порівняння психологічних травм із фізичними, а надання психологічної допомоги з медичною. Загострення уваги на випадках надання психологічної допомоги, які бійці вже бачили в цивільному житті. Задовільний психологічний стан підрозділу як показник його ефективності.	Не вказується, так як у відкритому доступі рекомендації лише для цивільних осіб.	Інформування здебільшого проводиться у волонтерських матеріалах, капеланами та – постфактум – офіцерами з морально-психологічного забезпечення. Психологічна травма порівнюється з фізичною. Наголос на нормальності фізіологічних реакцій на стрес, різниці між ними та психічними захворюваннями. Прищеплення думки, про те,

<i>Ізраїль</i>	<i>США</i>	<i>Австралія</i>	<i>Україна</i>
			що бойова стресова травма та ПТСР – це не привід для сорому.
Інформування про симптоми			
Наводиться коротко та зрозуміло.	Наводиться детально, дублюється в таблиці в додатку.	Наводиться у легкій для сприйняття інфографіці.	Наводиться розлого, коротше та зрозуміліше – у волонтерських документах, що поширюються в армії.
Рекомендації з надання допомоги та самопомоги			
П'ять кроків: комунікація, безперервність, зобов'язання, виклик, контроль. Перевага когнітивної складової над емоційною. Формування у свідомості бійців пар "проблема-рішення". Реабілітація починається вже безпосередньо на полі бою. Бійців привчають до думки, що стресові травми та ПТСР – нормально.	Надання травмованій особі завдань, які вона може виконати. Транспортування в тил лише у разі повної нездатності до будь-яких дій. Не лишати травмованого бійця наодинці. Давати можливість висловитися та "випустити пару", активне слухання. Слідкування за задоволенням базових потреб травмованого бійця. Припинення чуток та соромлення травмованого.	В першу чергу забезпечення базових потреб: безпека, медична допомога, спокій, їжа та питво тощо. Усунення факторів, що можуть посилити травматизацію. Можливість для травмованої особи отримати зворотній зв'язок: поспілкуватися з рідними чи з товаришами. Створити умови та надати задачі, в яких травмована особа може ефективно функціонувати. Дати зрозуміти, що нічого незворотного та неприродного не трапилось.	Нагадування травмованому бійцю про техніки самопомоги: дихальні, ментальні вправи тощо. Лишатися на одному фізичному рівні з постраждалими, уважно слухати, спокійно говорити. Задовольнити базові потреби: безпека, сон, їжа, медикаменти за потреби. Припинення пліток та соромлення постраждалого його товаришами.
Самопоміг та самоконтроль для тих, хто допомагає товаришам			
Не згадуються	Нагадування, що стрес та злість не спрямовані на особистість травмованої особи. Інформація про можливість вторинної травматизації тих, хто допомагає. Застереження від надмірного стримування емоцій.	Контакт з близькими та колом підтримки. Заборона роботи з постраждалими у разі симптомів вигорання. Дотримання режиму дня та забезпечення базових потреб.	Самовідстеження симптомів ретравматизації. Навчання базовим технікам заспокоєння та розслаблення.
Робота з моральною травмою та травмою винного			
Не згадуються	Не згадуються	Не згадуються	Не згадуються

Під час аналізу були виявлені такі особливості та спрямування: система MAGEN робить акцент на перевазі когнітивного над емоційним та чіткого алгоритму дій. Американський протокол зосереджується на взаємодії в колективі та вважає загальний психологічний стан підрозділу одним з головних чинників профілактики індивідуальних травм. Австралійські рекомендації роблять акцент на контакт з близьким колом, як джерелі ресурсу. Українські рекомендації багато в чому засновані на американському протоколі, але більше наголошують на індивідуальних техніках самозаспокоєння та самоконтролю. Цікаво те, що жоден з протоколів не наводить прикладів роботи із "травмою винного" чи моральною травмою, хоча це є важливим чинником у розвитку посттравматичного стресового розладу. Усі чотири досліджені документи наголошують на важливості забезпечення базових потреб травмованої особи. Особлива увага приділяється повноцінному сну, безпеці та теплому питву. Американський протокол окремо додає до цього пункту особисту гігієну, наголошуючи, що вона є одним з ключових елементів задовільного морально-психологічного стану та запобігає розвитку стресових травм. Два з чотирьох наведених протоколів (американський та український) також окремо виділяють необхідність роботи з загальним сприйняттям травмованої особи у колективі: уникненню пліток та соромлення людини за її фізіологічні реакції. Також два з чотирьох протоколів (американський та австралійський) наголошують на важливості надання травмованій особі завдань, які вона наразі здатна виконати – це сприяє відновленню відчуття власної гідності та мобілізує людину для самостійної роботи з травмою.

Ці особливості та спільні риси одних з найбільш успішних протоколів психологічної допомоги та профілактики бойових стресових травм та ПТСР можуть стати основою для подальших

досліджень, метою яких буде розробка сучасного протоколу для українських військових. Цей протокол зможе включити в себе усі найкращі напрацювання світового досвіду та позбутися слабких сторін, що можуть також бути визначеними у подальшому аналізі.

Література

1. Романишин А. Первинна психологічна допомога і реабілітація в бойових умовах / А. М. Романишин, О. В. Бойко. – Академія сухопутних військ ім. Петра Сагайдачного, кафедра морально-психологічного забезпечення діяльності військ. – Л., 2014. – 213 с.
2. Bica C. "Worthy of Gratitude?" Why Veterans May Not Want to be Thanked for Their "Service" in War / Camillo Mac Bica – Brock & Lettini, 2012.
3. Da Costa J. M. On Irritable Heart: a Clinical Study of a Form of Functional Cardiac Disorder and its Consequences / Da Costa J. M. – Art. I. – The American journal of the medical sciences. – 1871. – Т. 121. – №. 1.
4. Farchi M. The SIX C's Model. Guidelines for Psychological First Aid / Moshe Farchi Ph. D. – Tel-Hai College. – 2012.
5. Kennedy C. Combat Stress Versus Post Traumatic Stress Disorder / Cmdr. Carrie Kennedy, PhD. – ABPP, Navy Medicine Live.
6. Maguen S. Moral Injury in Veterans of War / Shira Maguen, Brett Litz – PTSD Research Quarterly – vol. 24 – № 1.
7. Psychological First Aid, Field Operational Guide, 2nd Edition / National Center for PTSD, USA.
8. Psychological First Aid: Self care for people working in the field / режим доступу http://www.redcross.org.au/files/Psychological_First_Aid_An_Australian_Guide.pdf

Tsepkova D. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE WORLD PSYCHOLOGICAL AID PROTOCOLS FOR COMBAT STRESS TRAUMA AND POSTTRAUMATIC STRESS DISORDER PREVENTION

This article is an attempt to systematize the world experience of combatants' first psychological aid during stress disorders connected with their participation in the armed conflicts. The Ukrainian techniques that were applied at the time of ATO/JFO are described.

Keywords: *combat stress trauma, PTSD, rehabilitation, armed conflicts, ATO/JFO*

СЕКЦІЯ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

УДК 930.1 + 165.9

БАКУМЕНКО О. П.,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії та філософії історії
факультету філософії та суспільствознавства

ПОНЯТТЯ “ІСТОРІОГРАФІЧНІ РЕВОЛЮЦІЇ” ТА “НАУКОВІ РЕВОЛЮЦІЇ” В ІСТОРИЧНОМУ ПІЗНАННІ

У 2-й пол. 1980-х М. А. Барг (1915 – 1991) ввів термін “історіографічна революція”. Він писав про історіографічні революції XVIII ст. та кінця XX ст. У 2008 р. Б. Г. Могильницький у докладно охарактеризував стан розвитку історичної науки у 1960-ті – 2000-ні рр. як історіографічну революцію, хід якої поділив на три періоди. У 2008 р. А. В. Лубський пише про історіографічні революції, як про революції в історичній науці, яких виділяє три: 1) на поч. XIX ст. – поява класичної історичної науки; 2) на межі XIX – XX ст. – поява некласичної історичної науки; 3) наприкінці XX ст. – поява неокласичної історичної науки. У 2018 р. Д. П. Ісаєв виклав стислу історію використання поняття “історіографічна революція” в російській історичній науці. О. П. Бакуменко вважає, що слід розрізняти поняття “історіографічна революція”, “революція в історичному знанні”, “революція в історичній науці”, “наукова революція в історіописанні”, оскільки поняття “знання” значно ширше ніж поняття “наукове знання”, а “історичне знання” далеко не завжди є “науковим історичним знанням”.

Ключові слова: історія, історична наука, історіографія, історіографічна революція, наукова революція.

У 1970 – 1980-ті рр. ряд дослідників (французький археолог та історик античності Поль Марі Вейн, провідний представник американської “нової історичної науки” Майкл Годолія Кеммен, американський історик Теодор Стівен Геймроу) звертали увагу на те, що в тогочасній історичній науці відбуваються суттєві якісні зміни, які вони стали характеризувати як революцію в історичній науці [1].

У 1989 р. видатний радянський історик Михайло Абрамович Барг (1915 – 1991) писав: “Ми не допустимо перебільшення, якщо назвемо зміни, що відбуваються нині в науковому арсеналі історичної науки, історіографічною революцією” [4]. Характеризуючи стан історичної науки кінця XX ст. М. А. Барг використав термін “історіографічна революція”, який він уже використовував у своїй монографії “Епохи та ідеї: Становлення історизму” (1987 р.) стосовно появи в XVIII ст. нового типу історіописання. На основі успіхів Наукової революції XVI – XVIII ст. в природознавстві, в умовах Просвітництва та початку промислових переворотів на зміну пануванню провіденціальному історизму в історіописанні приходять натуралістичний історизм. Нове натурфілософське бачення історичного процесу ґрунтувалося на механістичному світогляді та принципі детермінізму. Натуралістичний історизм втілювався в появі нового жанру історіописання – “філософській історії”, що була зорієнтована на пошуки сенсу історії, причинно-наслідкових зв'язків між подіями, явищами, процесами, поясненні зміни історичних епох об'єктивними законами природи. Попит на філософію історії призвів до суттєвого розширення предметної області історіописання.

Нагадаємо, що термін “філософія історії” ввів Вольтер у праці “Філософія історії” (1765 р.) [2]. Йоганн Готфрід Гердер у праці “Ідеї до філософії історії людства” (Рига, 1784 – 1791 р.) поставив питання про існування загальних законів історичного розвитку [2]. У 1822 – 1823 рр. Георг Вільгельм

Фрідріх Гегель вперше прочитав курс лекцій з філософії історії, висловивши в ньому своє бачення загальної історії людства. На відміну від емпіричної історії, тобто такої що встановлює факти, гегелівська філософія історії намагається зрозуміти їх, пізнати та пояснити причини того, чому події, явища, процеси були саме такими, якими були. Г. В. Ф. Гегель ототожнював поняття “філософія історії” та “філософська всевітня історія” [2]. Становлення цього типу історіографії М. А. Барг і назвав “історіографічною революцією XVIII ст. [3, с. 305-341].

Наступну історіографічну революцію М. А. Барг пов’язував із появою матеріалістичного розуміння історії, коли “категорія практики дозволила історичному дослідженню звернутися до вивчення дійсності, оперуючи замість абстрактних, позаісторичних, ізольованих один від одного людських індивідів діяльними людьми кожної даної епохи, а замість спекулятивних “суспільств” – історичними спільнотами, що створені цими індивідами та складаються з них” [4, с. 51-52]. Матеріалістичний історизм виник у середині XIX ст., а на початок XX ст., перетворився в суспільну силу та став філософською основою нового світогляду, що, на думку, М. А. Барга, призвело до історіографічної революції, спрямованої проти обмеженості позитивізму та неокантіанства [3, с. 17]. М. А. Барг писав: “у матеріалістичному історизмі “поворот до людини” як творця історії не повинен був дочікуватися екзистенціальної ситуації наших днів, він втілюється в самому факті появи цього історизму в середині XIX ст., склавши глибинний смисл викликаного ним історіографічної революції” [4, с. 46]. Нажаль, увівши термін “історіографічна революція” М. А. Барг не дав ані його чіткої дефініції, ані свого вичерпного концептуального бачення цього поняття.

Історії конститування, існування та особливостям використання поняття “історіографічна революція” в російській історичній науці присвячена стаття Дмитра Петровича Ісаєва, опублікована в 2018 р. [5]. За його спостереженнями, зародившись у межах радянської історіографічної традиції, це поняття стало використовуватись як додатковий інструмент для вивчення переломних моментів в історії історичного знання без теоретичної розробки. 1990-ті рр., на думку Д. П. Ісаєва, не стали часом популярності концепту “історіографічна революція”, оскільки втратило популярність більш широке поняття “наукова революція”. Можливо, що вплинув ще й ідеологічний фактор: мова пострадянської російської науки відходила від “революційної” термінології. Значну увагу Д. П. Ісаєв звертає на погляди Б. Г. Могильницького.

У 2008 р. під назвою “Історіографічна революція” була опублікована остання (третья) частина фундаментальної праці “Історія історичної думки XX ст.” російського історика Бориса Георгійовича Могильницького [8]. Ситуацію, що склалася в історичній науці на межі XX – XXI ст., Б. Г. Могильницький характеризує як “історіографічну революцію”, хід якої умовно [3, в. 3, с. 20] поділяє на три періоди: 1. **об’єктивістський (сцієнтистський)** – 1960 – 1970-ті рр. – ривок історії до соціальних наук, широке звернення до міждисциплінарних досліджень, світовий триумф “школи Анналів”, пріоритет структурної історії, коли домінантою була “нова наукова історія”, а її серцевиною проект “глобальної історії” Ф. Броделя [8, в. 3, с. 26-27]; 2. **суб’єктивістський (постмодерністський)** – 1980-ті – початок 1990-х рр. – переключення інтересу істориків зі структур на людину, їх творця, замість макроісторії домінантою була мікроісторія, дослідження одиничної події, індивідуальної ситуації, навіть казусу, а її серцевиною “антропологічний поворот”, ожив інтерес до суб’єктивного в історії [8, в. 3, с. 33-34]; 3. **синтезуючий** – середина 1990-х – наш час – інтенсивні пошуки інтегральної, синтетичної дослідницької моделі, побудованої на принципі взаємного доповнення мікроісторичного та макроісторичного підходів, на діалектиці об’єктивного та суб’єктивного в історичному процесі та пізнанні. Питання про закінчення історіографічної революції Б. Г. Могильницький залишає відкритим: “в умовах історіографічної революції, що продовжується, можна очікувати появу нового витка методологічної трансформації нашої науки, пов’язаної з бурним піднесенням міждисциплінарних досліджень, які в котре перетворюють її вигляд” [8, с. 524].

Д. П. Ісаєв пише, що для пояснення логіки руху революції від одного етапу до наступного етапу Б. Г. Могильницький використовує поняття методологічної кризи як її закономірного елементу. Стан кризи попереднього етапу призводить до наступного етапу. “Зовні дана схема “етап 1 – криза – етап

2 – криза... ” нагадує кунівський ланцюг “нормальна наука – криза – наукова революція – нормальна наука” [6]. З тією відмінністю, що алгоритм у Б. Г. Могильницького передбачений для руху знання всередині історіографічної революції. Не випадково тому історик не користується поняттям “нормальна наука” [5]. На відміну від бачення наукових революцій Т. Куном, концепція історіографічної революції Б. Г. Могильницького добре поєднується з кумулятивними, еволюційними поясненнями історії науки. Поняття “революція”, “вибух” і “наступність”, “протяжність” у даній концепції не заперечують, а доповнюють одне одного.

Як зазначає Д. П. Ісаєв, фундаментальна розробка Б. Г. Могильницьким концепту “історіографічна революція” дозволила іншим ученим часто використовувати це поняття без особливого уточнення іманентних ознак предмету. Разом і з тим, вона приховує в собі й епістемологічні межі подальшої розробки поняття, оскільки не є універсальною. Тут йдеться не про “історіографічні революції”, а лише про конкретну історіографічну революцію другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

У 2014 р. у статті “Історіографічна революція” в термінологічному словнику “Теорія та методологія історичної науки” А. В. Лубський, наводить такі визначення цього поняття: “1) зміни, що відбуваються в науковому арсеналі історичної науки; 2) революція в методологічній свідомості, яка породжує стан невизначеності в історичній науці” [7]. Там же, він пише: “історіографічна революція – це кардинальна зміна епістемологічних уявлень про предмет історичної науки, стиль історичного мислення, когнітивної стратегії наукового історичного пізнання та ролі в ньому історика-дослідника” [7]. В історичному пізнанні А. В. Лубський виділяє три історіографічні революції: перша була пов’язана з виникненням на початку ХІХ ст. власне історичної науки та класичної моделі історичного дослідження; друга – з формуванням на межі ХІХ-ХХ ст. некласичної моделі; третя – з зародженням в кінці ХХ ст. неокласичної моделі історичного дослідження. А. В. Лубський звертає увагу на те, що уявлення про революції в історичній науці стали складатися в 1960-х рр. під впливом книги Т. Куна “Структура наукових революцій” (1962 р.). Під “науковою революцією” Т. Кун розумів епістемологічну зміну парадигм як способів постановки та вирішення наукових проблем [6].

Як бачимо, і А. В. Лубський, і Д. П. Ісаєв ототожнюють поняття “історіографічна революція”, “революція в історичному знанні”, “революція в історичній науці”, “наукова революція в історіописання”. Д. П. Ісаєв звертає увагу на те, що в англійських публікаціях вживаються терміни “historiographical revolution”, “revolution in historiography”, “historical revolution”.

На нашу думку, все ж таки слід розрізняти поняття “історіографічна революція”, “революція в історичному знанні”, “революція в історичній науці”, “наукова революція в історіописання”, оскільки поняття “знання” значно ширше ніж поняття “наукове знання”, відповідно й “історичне знання” (інакше “знання про минуле”) далеко не завжди є “науковим історичним знанням” (інакше “науковим знанням про минуле”). Окрім наукового пізнання минулого існують й інші форми осягнення минулого (міфологічне, релігійне, філософське, політико-ідеологічне, художнє тощо). Відповідно, й історіописання, тобто складання текстів, в яких розповідається про минуле, далеко не завжди є науковим історіописанням.

Родовим до понять “наукова революція” та “історіографічна революція” є поняття “революція”. Термін “революція” походить від латинського слова “revolutio”, що в значенні “оборот”, “оберт”, “обертання” (рух по колу на 360°) застосовувалось до астрономічних тіл і процесів, указувало на їхню циклічність. Термін став широко вживатися після публікації праці Миколая Коперника “Про обертання небесних сфер” (“De revolutionibus orbium coelestium”). Нагадаємо, що в діалектичній моделі розвитку революцією називається перехід від однієї якості (предмету, процесу) до іншої якості, що здійснюється в формі скачка. При цьому тип скачка-переходу до нової якості може бути різний. Терміном “революція” називають: по-перше, сам якісний перехід у формі скачка до нової сходинки розвитку (революція – частина механізму розвитку системи); по-друге, якісно новий стан системи (тут робиться акцент на змістовний аспект в розвитку системи – на новизну). Тому, М. А. Барг появу якісно нового, філософського, типу історіописання (“філософської історії”) й назвав

“історіографічною революцією XVIII ст.”, а Е. А. Ростовцев появу в XIX ст. ще одного якісно нового типу історіописання, наукового, назвав ранкеанською революцією, діячами якою були історик и

Людвиг фон Ранке, Б. Г. Нібур, Т. Моммзен, Я. Буркхардт, Й. Г. Дройзен. Внаслідок ранкеанської революції в історіописанні в межах історичного пізнання народилась історична наука. В західній історіографічній традиції щодо ранкеанської революції вживається термін “берлінська революція в історіографії” [9, р. 169-187].

Література

1. Бакуменко О. П. Універсальна, глобальна та транснаціональна історії в контексті історіографічної революції на межі XX – XXI ст. // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів ФФОН НПУ ім. М. П. Драгоманова 14-13 березня 2016 року / ред. рада І. І. Дробот (голова) та ін. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. – С. 43–47.
2. Бакуменко О. П. Становлення всесвітньої історії як наукової та навчальної дисципліни в контексті історіографічних революцій XVIII та XIX ст. // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів ФФС НПУ ім. М. П. Драгоманова 13-17 травня 2019 року / ред. рада І. І. Дробот (голова) та ін. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. – С. 36–39.
3. Барг М. А. Эпохи и идеи: Становление историзма / Михаил Абрамович Барг. – М. : Мысль, 1987. – 348 с.
4. Барг М. А. Индивид – общество – история // Новая и новейшая история. 1989. № 2. – С. 45–56.
5. Исаев Д. П. “Историографическая революция”: метаморфозы понятия в отечественной научной традиции // Новое прошлое / The New Past. 2018, № 3. – С. 120–136.
6. Кун Т. Структура научных революций. – М. : Прогресс, 1975. – 365 с.
7. Лубский А. В. Историографическая революция // Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь. Отв. ред. А. О. Чубарьян. М. : Аквилон, 2014, С. 158-160.
8. Могильницкий Б. Г. История исторической мысли XX века: курс лекций. В 3-х вып. / Борис Георгиевич Могильницкий. – Томск, 2001 – 2008. – Вып. 1: Кризис историзма. – 2001. – 206 с. – Вып. 2: Становление “новой исторической науки”. – 2003. – 178 с. – Вып. 3: Историографическая революция. – 2008. – 554 с.
9. Sreedharan E. A textbook of historiography. 500 BC to AD 2000. New Delhi : Orient Longman, 2004. 585 p.

Alexander Bakumenko (Bakumenko Oleksandr Petrovich). THE CONCEPT OF “HISTORIOGRAPHICAL REVOLUTIONS” AND “SCIENTIFIC REVOLUTIONS IN HISTORICAL KNOWLEDGE”

Annotation: In the second half of the 1980s, M. A. Barg (1915 – 1991) introduced the term “historiographical revolution”. He wrote about the historiographical revolution of the XVIII century and the historiographical revolution of the late XX century. In 2008, B. G. Mohylnytsky in the 3rd volume of his work “History of historical thought of the XX century” described in detail the state of development of historical science in the period from the 1960s to the beginning of the 2000s as a historiographical revolution, the course of which was divided into three periods: 1. objectivist (scientific) – 1960 – 1970's; 2. Subjectivist (postmodern) – 1980s – early 1990s; 3. synthesizing – the mid-1990s – our time. In 2008 A. V. Lubsky wrote about historiographical revolutions as revolutions in historical science, of which he singles out three: 1) at the beginning of the XIX century – the emergence of classical historical science; 2) at the turn of the XIX – XX centuries. – The emergence of non-classical historical science; 3) at the end of the XX century. – the emergence of neoclassical historical science. In 2018, D. P. Isayev outlined a brief history of the use of the concept of “historiographical revolution” in historical science. Alexander Bakumenko believes that a distinction should be made between the concept of “historiographical revolution”, “revolution in historical knowledge”, “revolution in historical science”, “scientific revolution in historiography”, as the concept of “knowledge” is much broader than the concept of “scientific knowledge”, and “historical knowledge” is not always “scientific historical knowledge.” In addition to scientific knowledge, there are other forms of comprehension of the past (mythological, religious, philosophical, political and ideological, artistic, etc.). Historiography, writing texts that tell about the past, is not always a scientific historiography.

Keywords: history, historical science, historiography, historiographical revolution, revolution in historiography, historical revolution.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ КАФЕДРИ ФІЛОСОФІЇ

МОЗГОВА Н. Г.

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛОГІКИ ЯК ФОРМАЛЬНОЇ НАУКИ 3

НЕМЧИНОВ І. Г.

РОСІЙСЬКА РЕЛІГІЙНА ДУМКА ПРОТИ КАНТА 5

МАТЮШКО Б. К.

ІДЕЇ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ МИСТЕЦТВА В ОДНІЙ РАННІЙ СТАТТІ ВІССАРІОНА БЄЛІНСЬКОГО 8

ШУШКЕВИЧ Є. М.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОДІЛ ТВОРЧОСТІ ЛЮДВІГА ВІТГЕНШТАЙНА НА ПЕРІОДИ 10

ГОНЧАРЕНКО К. С.

“ПІДРОБЛЕНИЙ СВІТ” ТА “ФАЛЬСИФІКОВАНА РЕАЛЬНІСТЬ” ГІ ДЕБОРА 13

БЕРЕЗІНЕЦЬ І. В.

М. ГРОТ: РОЛЬ СНОВИДІННЯ В ЗАГАЛЬНІЙ КАРТИНІ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ 15

ОБЛОВА Л. А.

ЯКІВ ГОЛОСОВКЕР ПРО СМИСЛ КУЛЬТУРИ І ЦИВІЛІЗАЦІЇ 17

СЕКЦІЯ КАФЕДРИ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

КРИЛОВА С. А., ХАМІТОВ Н. В.

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО:
КОНТЕКСТИ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЇ 20

МЄДНІКОВА Г. С.

НОВАТОРСТВО ЧЕРЕЗ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТРАДИЦІЙ У СУЧАСНОМУ МИСТЕЦТВІ 24

БІЛЬЧЕНКО Є. В.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ГЕГЕМОНІЇ ЯК СИМВОЛІЧНОЇ СТРУКТУРИ 27

ЮХИМИК Ю. В.

МИСТЕЦЬКА КОМУНІКАЦІЯ: СПЕЦИФІКА “ЖИВОГО” СПІЛКУВАННЯ З МУЗИКОЮ 30

МАТВЄЄВ В. О.

ПРАКТИКА ЕФЕКТИВНОГО СЛУХУ В АСПЕКТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ 32

ДОБРОДУМ О. В.

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ТА СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ 36

ВОРОЖЕЙКІН Є. П.

ПОСТ-КІНО: ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ
ЯК ІНДИВІДУАЛЬНИЙ РЕЦЕПТИВНИЙ ЕКРАННИЙ ДОСВІД 38

НЕСТЕРЕНКО П. О.

ЛИКИ СМЕРТІ: СМИСЛ ТАНАТОСУ В ЛЮДСЬКОМУ БУТТІ.....40

РОМАНОВА О. П.

НАРЦИСИЗМ: ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПСИХОАНАЛІТИЧНІ АСПЕКТИ
ВИБОРУ ЛЮБОВІ В БУТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ42

ЛОБАЧОВ Д. В.

ПРОБЛЕМА ПОНЯТТЯ “БЕЗУМСТВА” У СЕРЕДНІ ВІКИ46

ТЕРЛЕЦЬКА Н. О.

ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЮДИНИ ТА КРИТЕРІЇ “ДОБРА” ТА “ЗЛА”
В МЕТААНТРОПОЛОГІЇ І ТРАНСГУМАНІЗМІ49

КУЗЬМЕНКО Р. І.

РОЛЬ ТОЛЕРАНТНОСТІ В НАУКОВІЙ СФЕРІ51

СЕКЦІЯ КАФЕДРИ ПСИХОЛОГІЇ

ДОЛИНСЬКА Л. В., ПЕНЬКОВА О. І.

ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ПРОЦЕСУ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У СИСТЕМІ
СУСПІЛЬНИХ ВЗАЄМИН54

ДОЛИНСЬКА Л. В., ЗАУШНІКОВА М. Ю.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ УСТАНОВОК В СТРУКТУРІ
КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЛОГОПЕДА.....56

ДОЛИНСЬКА Л. В., РОЄНКО В. Ю.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ58

ДОЛИНСЬКА Л. В., ЧЕРНЯКОВА Г. А.

КОПІНГ-ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19.....62

ДОЛИНСЬКА Л. В., ПОЛІЩУК Д. С.

ФЕНОМЕН САМОСТІЙНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ64

ДОЛИНСЬКА Л. В., ЗБРОДСЬКА І. Г.

МОДЕЛЬ БАЛАНСУ ВИМОГ ТА РЕСУРСІВ
ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПРОГНОЗУВАННЯ БАТЬКІВСЬКОГО ВИГОРАННЯ.....67

ЛИСЯНСЬКА Т. М.

ПСИХОДИДАКТИЧНИЙ ПІДХІД У РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ В УЧНІВ70

СТРОЯНОВСЬКА О. В.

ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЙОГО ЖИТТЄВОГО УСПІХУ72

АНДРІЯШИНА Н. В.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЖИВАННЯ КРИЗИ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА75

МАТЯШ-ЗАЯЦ Л. П.	
ФЕНОМЕН КОНФЛІКТУ У СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ.....	77
САГАЙДАК С. П.	
ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	79
СПІВАК Н. В.	
ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОНАВЧАЛЬНИХ ДІЙ З ВРАХУВАННЯМ ВОЛЬОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	82
СТЕПАНЕНКО І. М.	
ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО КОМПОНЕНТУ СОРОМ'ЯЗЛИВОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	85
БЄЛОУСОВА Н. М.	
АКТУАЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ У СУЧАСНОМУ ЕКОЛОГІЧНОМУ СВІТІ	87
ГОНЧАРЕНКО Н. А.	
РОЗПОВСЮДЖЕННІСТЬ СДУГ СЕРЕД БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ЦІМ РОЗЛАДОМ	89
КАПУСТИНА Ю. А.	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОСТАВЛЕННЯ ЖІНОК З ПРОБЛЕМАМИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕПРОДУКТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ	92
КАРПЕНКО О. Д.	
ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА.....	95
ТРОСТЯНЕЦЬКИЙ О. І.	
ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ	97
ХАЛЄЄВА Г. В.	
АНАЛІЗ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОБУМОВЛЮВАЧІВ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ В УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ТА ЮНАЦЬКОГО ВІКУ	99
ЦЕПКОВА Д. П.	
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СВІТОВИХ ПРОТОКОЛІВ ДОПОМОГИ ПРИ БОЙОВІЙ СТРЕСОВІЙ ТРАВМІ ТА ЗАПОБІГАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ	101

СЕКЦІЯ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

БАКУМЕНКО О. П.	
ПОНЯТТЯ “ІСТОРІОГРАФІЧНІ РЕВОЛЮЦІЇ” ТА “НАУКОВІ РЕВОЛЮЦІЇ В ІСТОРИЧНОМУ ПІЗНАННІ”	105

Наукове видання

ЄДНІСТЬ НАВЧАННЯ І НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ – ГОЛОВНИЙ ПРИНЦИП УНІВЕРСИТЕТУ

**Матеріали звітної науково-практичної конференції
викладачів, докторантів та аспірантів
факультету філософії та суспільствознавства**

20-21 травня 2020 року

Технічний редактор – Т. М. Ветраченко

Верстка – Т. С. Меркулова

Підписано до друку *30 червня 2020 року*.
Формат 60x84/8. Папір офісний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 14. Облік. видав. арк. 9,96.
Віддруковано з оригіналів

Видавництво

Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) 239-30-26